

**ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГИК КАДРЛАРНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ МИНТАҚАВИЙ МАРКАЗИ**

**Тожик адабиётшунослигининг долзарб муаммолари ва унинг
замонавий ютуқлари**

Модулидан ўқув услубий мажмуа

САМАРҚАНД 2024

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг 2023 йил 25 августдаги 391-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчи:

СамДУ Тожик тили ва адабиёти кафедраси доценти, ф.ф.д. (DSc)
С.Хўжакулов

Такризчи:

СамДУ Тожик тили ва адабиёти кафедраси профессори ф.ф.д. С.Саъдиев

Тожикистон Миллий университети,
филология факультети профессори,
ф.ф.д. Дилмурод Ражабович Хомидов

МУНДАРИЖА

1	<u>ИШЧИ</u> <u>ДАСТУР</u>.....	
2	МОДУЛНИ ҶЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	
3	НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАР	
4	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	
5	ГЛОССАРИЙ	
6	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	
7	ЭКСПЕРТ ХУЛОСА	

I. Ишчи дастур

Кириш

2022—2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida.

I. Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish.

II. Mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish.

III. Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash.

IV. Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish.

V. Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish.

VI. Milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish.

VII. Mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish.

Болонья жараёни иштирокчи мамлакатлари дипломларини ўзаро тан олишга, ўқитувчи ва талабалар билан алмашув дастурларини амалга оширишга кўмаклашувчи 1999 йил 19 июндаги Болонья декларациясига кўшилиш масаласини кўриб чиқиш белгилаб кўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ 5847 сон Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”да олий таълим жараёнларига рақамли технологиялар ва замонавий ўқитиш усулларни жорий этиш, ёшларни илмий фаолиятга кенг жалб этиш, коррупцияга қарши курашиш, муҳандислик техник таълим йўналишларида таҳсил олаётган талабалар улушини ошириш, кредит модуль тизимини жорий этиш, ўқув режаларида амалий кўникмаларни оширишга қаратилган мутахассислик фанлари бўйича амалий машғулотлар улушини ошириш бўйича аниқ вазифалар белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”га кўра мамлакатдаги олий таълим муассасаларининг 85 фоизи 2030 йилгача босқичма босқич кредит модуль тизимида ўтиши режалаштирилган. Бу яқин йиллар давомида мамлакатдаги деярли барча олий таълим муассасаларининг кредит модуль тизимида фаолият юрита бошлашидан дарак беради.

Шунингдек, мамлакатимизнинг барча соҳаларида ислохотларни амалга

ошириш, одамларнинг дунёқарашини ўзгартириш, етук ва замон талабига жавоб берадиган мутахассис кадрларни тайёрлашни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Республикада таълим тизимини мустақкамлаш, уни замон талаблари билан уйғунлаштиришга катта аҳамият берилмоқда. Бунда мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим ва тарбия бериш тизими ислохатлар талаблари билан чамбарчас боғланган бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Замон талабларига жавоб бера оладиган мутахассис кадрларни тайёрлаш, Давлат талаблари асосида таълим ва унинг барча таркибий тузилмаларини такомиллаштириб бориш олдимизда турган долзарб масалалардан биридир.

Ушбу дастурда хорижий давлатлардаги кредит таълим тизимлари, кредит тизими асосида таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методлари, кредит модуль тизимида педагоглар фаолияти, кредит модуль тизимида ўқув жараёнининг услубий таъминоти, таълим соҳасига оид қонун ҳужжатлари ва уларнинг мазмуни, таълим муассасаларида коррупцияни олдини олиш ва унга қарши курашишнинг ҳуқуқий ва маънавий маърифий асослари, олий таълимнинг норматив ҳуқуқий асослари баён этилган.

Бугунги кунда олий таълим муассасалари томонидан таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишда: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги Қонун, фармонлар, қарорлар ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг буйруқлари каби норматив ҳужжатлар қўлланилмоқда. Лекин шу кунга қадар таълим ва тарбия жараёнларини субъектлари томонидан ушбу ҳужжатларни амалда қўлланилишининг назарий ва амалий жиҳатлари деярли ўрганилмаган. Бу ҳолатлар олий таълим муассасаларида қўлланиладиган олий таълимнинг норматив ҳуқуқий асосларини ҳар томонлама назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш ва таҳлил этишни долзарблигидан далолат беради.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади: қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларини тожик тили ва адабиётининг долзарб муаммолари ва замонавий ютуқлари ҳақидаги билимларини такомиллаштириш, олий таълим муассасаларида замонавий билим асосида таълим жараёнларини ташкил этиш, таҳлил этиш, шунингдек, уларда замонавий тилшунослик ва адабиётшунослик илмининг муҳим қирралари тўғрисида кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

Модулнинг вазифалари:

Тожик адабиётшунослигининг долзарб муаммолари ва унинг замонавий ютуқлари ва бу фанларнинг таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методларини таҳлил қилиш;

- Тожик тилшунослиги ва адабиётшунослигисоҳасида талабаларнинг мустақил ишини режалаштириш;
- тожик тили ва адабиёти таълими жараёнида педагоглар фаолиятини ҳамда ўқув жараёнининг услубий таъминотини таҳлил қилиш;
- тожик тили ва адабиётшунослиги таълими жараёнида олий таълимда норматив ҳуқуқий ҳужжатлар тизимини такомиллаштириш ва уларнинг қонун ва қонун ости ҳужжатларини таҳлил этиш;
- тингловчиларда ихтисослик фанлари бўйича замонавий ёндашувлар ва тамойиллар асосида билимларини такомиллаштириш ва назарий билимларни амалда қўллаш кўникмаси ва малакаларини шакллантириш;
- тожик тилшунослиги ва адабиётшунослиги таълими борасида норматив ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишга ўргатиш;
- тингловчиларнинг нутқ маданияти ва сўзлашув қобилиятларини шакллантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Тожик адабиётшунослигининг долзарб муаммолари ва унинг замонавий ютуқлари” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- тожик мумтоз адабиётининг тарихий шаклланиш омиллари, тараққиёт босқичлари ва тожик халқи маданияти тарихидаги ўрни;
- тожик мумтоз адабиёти тарихини даврлаштириш соҳасидаги тажриба ва муаммоли баҳслар;
- тожик форс адабиётшунослигининг шаклланиш босқичлари ва унинг асосий омиллари;
- IX – XII аср адабиёти ва адабиётшунослигининг асосий хусусиятлари, ғоявий йўналиши ва йирик вакиллари, бу соҳадаги илмий ва тарихий асарлар;
- XIV – XV асрларда тожик адабиётшунослигининг юқори чўққига кўтарилиши ва унинг йирик вакиллари;
- анъана ва янгиликлар даври адабиётининг асосий хусусиятлари;
- тожик мумтоз адабиётининг асосий мавзулари, ғоявий йўналиши ва жанрий хусусиятлари;
- тожик мумтоз адабиётида асосий йўналишлар, адабий мактаб ва ижодий услублар;
- адабиётларнинг ўзаро таъсири ва алоқаси;

янги тожик адабиётининг ижодий услублари ва йирик намояндаларихақида;

шўролар даври мафкураси ва унинг бадиий адабиётга таъсирихақида;

- ижтимоий–сиёсий ва мафкуравий курашлар даври адабиётининг мавзу, ғоявий йўналиши ва йирик вакиллари ижодиётихақида;

- адабиётшуносликнинг бошқа фанлар билан алоқаси ва бадиий таҳлилдаги ўрнихақидаги **билимларга эга бўлиши**;

ҳозирги адабий жараённинг асосий хусусиятларихақида;

тожик адабий танқидчилиги ва адабиётшинослигининг йирик намояндаларихақида билиши;

- мумтоз адабиётнинг асосий мавзулари, ғоявий йўналиши, бадиий – эстетик аҳамияти ва жанрий хусусиятларини;

- бадиий асарларнинг эстетик – эмоционал моҳиятиниҳис этаолиши;

- мумтоз адабиёт асарларидаги ахлоқий ва маънавий–маърифий моҳиятни англай олиши, ундаги инсоний туйғулар ваҳиссий кечинмалар хусусида хулосалар чиқара олиши.

- XX аср тожик адабиётида юз берган кескин ўзгаришлар ва янги адабиётнинг шаклланиш тамойилларини;

- янги тожик адабиётининг асосий хусусиятлари, ижодий методлар сислсиласи, ғоявий йўналиши ва етук намояндаларини;

- алоҳида ёзувчилар ижоди ва уларнинг асосий муаммоларини;

- янги давр тожик адабиётида яратилган асарлар матнини, ғоявий бадиий ва маънавий маърифий аҳамиятини **кўникма ва малакаларини эгаллаши**;

- форс тожик шеърятининг ўзига хос хусусиятлари ва поэтикасини таҳлил қила олиш;

- тожик мумтоз адабиётинингҳозирги даврдаги маънавий маърифий ва инсон камолотини шакллантиришдаги аҳамиятини англаш ва амалда қўллаш.

XIX аср жаҳон адабиётидаги реалистик тамойиллар ва унинг турларини билиш;

- XX аср жаҳон адабиётининг асосий концепцияси, модернизм, экзистенциализм ва бошқа адабий йўналишларни билиш;

- янги тожик адабиёти тараққиётини даврлаштириш принциплари;

давр адабиётидаги асосий ижодий оқим ва йўналишларни фарқлаш;

илмий тадқиқот жараёнида миллий уйғониш даври тожик адабиётига оид манбалардан фойдалана олишва уларнинг типологик хусусиятларини ойдинлаштириш;

танланган мавзу юзасидан умумлашма илмий хулосалар чиқара билиш;

XX аср адабиётидаги асосий ижодий оқим ва йўналишларни фарқлаш; илмий тадқиқот жараёнида XX аср адабиётига оид манбалардан фойдалана олиш;

- танланган мавзу юзасидан умумлашма илмий хулосалар чиқара билиш **компетенцияларни эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Тожики адабиётшунослигининг долзарб муаммолари ва унинг замонавий ютуқлари” модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот коммуникация технологиялари қўлланилиши, шунингдек, маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида тақдимот ва электрон дидактик технологияларни;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, блиц сўровлар, ақлийҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, ва бошқа интерфаол таълим методларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Тожики адабиётшунослигининг долзарб муаммолари ва унинг замонавий ютуқлари” модули бўйича машғулотлар ўқув режасидаги “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”, “Тожики тилшунослигининг долзарб муаммолари ва замонавий ютуқлари” “Тожики адабиётшунослигининг долзарб муаммолари ва замонавий ютуқлари” каби модуллар билан узвий алоқадорликда олиб борилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

- Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар мумтоз адабиёт тарихи, адабиёт назарияси, адабий танқидчилик, янги замон тожики адабиёти ва адабиётшунослиги соҳасида чуқур назарий ва амалий билимларга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

MODUL BO'YICHA SOATLAR TAQSIMOTI:

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o'quv yuklamasi, soat			
		Hammasi	Auditoriya o'quv yuklamasi		
			Jami	jumladan	
		Nazariy mashg' ulot		Amaliy mashg' ulot	
1.	Муаммоҳои даврабандии таърихи ташаккули адабиёти тоҷик.	2	2	2	
2	Тамоюлотӣ тараққиёти адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои IX XV	2	2	2	
3	Падид омадани адабиёти маорифпарварӣ ва заминаҳои асосии ташаккули он.	2	2	2	
4	Ба вучуд омадани реализми танқидӣ ҳамчун услуби эҷодӣ дар солҳои 70 80	2	2	2	
5	Гузаштани адабиёти аҳди дарборӣ ба муҳити адабии шаҳр дар асрҳои XI XII	2	2		2
6	Пайдо шудани адабиёти таҷаддудхоҳӣ ва маорифпарварӣ ва омилҳои асосии он.	2	2		2
7	Принципҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ дар насли адабиёти муосири тоҷик.	2	2		2
8	Тафсири бадеии ғояи истиклолияти миллӣ дар асри нав. Шеър ва насли нави тоҷик.	2	2		2
9	Муҳити адабӣ дар давраи теуриён ва мавқеи он дар омӯзиши таърихи адабиёти форсу тоҷику ўзбек	2	2		2
	JAMI	18	18	8	10

МАВЗЌИ 1. МУАММОҲОИ ДАВРАБАНДИИ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ АДАБИЁТИ ТОҶИК.

Дар асоси ин мавзўъ муаммоҳои даврабандии таърихи адабиёт, давраҳои асосии ташаккули таърихи адабиёти форсу тоҷик, даврабандии сулолаӣ, дарабандии асрӣ, ҷараёнҳои адабӣ, равияҳои адабӣ, ҳавзаҳои адабӣ, тамоюлотӣ нав дар масъалаи даврабандии таърихи адабиёти форсу тоҷик,

адабиёти классикии форсу тоҷик ва марҳилаҳои асосии таърихи адабиёти мумтоз, марҳилаҳои таърихии адабиёти навин, марҳилаи инкори суннат ва мерсо, марҳилаи давраи чанг, марҳилаи давраи бозгашт ва бозёфт, адабиёти давраи эҳё, адабиёти давраи истиқлолият ва ғайра шинос хоҳанд шуд.

МАВЗҶИ 2. ТАМОЮЛОТИ ТАРАҚҚИЁТИ АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК ДАР АСРҶОИ IX XV

Тамоюлоти таърихии адабиёти форсу тоҷик, рушд ва тамоюлоти ташаккули адабиёти классикии форсу тоҷик, адабиёти дарбор ва адабиёти шаҳр, ташаккули адабиёти форсу тоҷик дар муҳити мухталифи адабӣ, адабиёти аҳди маорифпарварӣ, таъсири сулолаҳо ба рушду такомули адабиёти форсу тоҷик ва ғайра.

МАВЗҶИ 3. ПАДИД ОМАДАНИ АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРӢ ВА ЗАМИНАҶОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ОН.

Омилҳои пайдоиши адабиёти маорифпарварӣ, ғояҳои асосии адабиёти маорифпарварӣ, адабиёти таҷаддудхоҳӣ ва ташаккули назму наср дар ин аҳд, намояндагони адабиёти маорифпарварӣ ва таҷаддудхоҳӣ, назми аҳди маорифпарварӣ ва омилҳои ташаккули он, наср дар ин аҳд ва рушди он, публицистика ва омилҳои пайдоиши он ва ғайра.

МАВЗҶИ 4. БА ВУҶУД ОМАДАНИ РЕАЛИЗМИ ТАҶКИДӢ ҶАМЧУН УСЛУБИ ЭҶОДӢ ДАР СОЛҶОИ 70 80 АСРИ XX.

Ҷаёти сиёсӣ ҷамъиятии давр ва таъсири он ба адабиёти бадеӣ. Ташаккули иттиҳодияи умумиттифоқии нависандагон. Ҷизбӣ ва қолабишавии адабиёти бадеӣ. Пайгириҳои ғоявӣ аз дастурҳои ҷизбиву давлатӣ. Таҳти таъсири мафкураи абадқудрати коммунистӣ ҷудой аз суннатҳо ва ташаккули дидгоҳи номатлуб ба ҳофизаи таърихӣ. Методи реализми сотсиалистӣ ва мавқеи он дар тақдири таърихи адабиёти тоҷик. Солҳои куштору бадарғаи оммавӣ ва таъсири он ба тағйири куллии мазмуну мундариҷаи ғоявии адабиёти бадеӣ. Мавзӯъ, мундариҷаи ғоявӣ ва хусусиятҳои жанрии адабиёти солҳои 30. Мавқеи С.Айнӣ дар адабиёти давр. Бозгашти Фитрат ба адабиёти тоҷик ва фочиаи он. Воридшавии қувваҳои нави эҷодӣ ба майдони адабиёт. Шаклгирии адабиёти баҷагон дар ин давр. Вазъи назм ва насри баҷагонаи тоҷик дар ин марҳила. Ҷизматҳои Мирсаид Миршакар, Абулқосим Лоҳутӣ, Абдусалом Деҳотӣ дар инкишофи адабиёти кӯдакон. Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва адабиёти тоҷик. Хусусиятҳои адабиёти давраи чанг. Мурочиат ба ҳофизаи таърихӣ. Адибони ҷанговари тоҷик.

1 МАВЗУ: ГУЗАШТАНИ АДАБИЁТИ АҶДИ ДАРБОРӢ БА МУҶИТИ АДАБИИ ШАҶР ДАР АСРҶОИ XI XII

Имрӯз дар ташаккули тамаддуни миллӣ адабиёти даврии шаҳрҳо, хусусиятҳои фалсафӣ, таърихӣ, адабӣ назариявӣ ва эстетикӣ онҳо, принципҳои динию тарбиявӣ ва маънавӣ, таҳлилу тафсири моҳияти ғоявии

аслии адабиёти ин давра дар асоси бегараз ва ҳолӣ аз ҳар гуна ақидаҳои сиёсӣ муғризона, мероси адабӣ ва баланди ирфонӣ ирфонӣ ва «ганҷи маънавий» и бо ду забон (ба забони ӯзбекӣ ва форсӣ тоҷикӣ) аз ҷиҳати типологӣ ва муқоисавӣ боқӣ монда, зарурати бозомӯзии ҳамачониба ва боз муҳимтар аз ҳама пажӯҳиши ин масъалаҳо масунияти идеологӣ, менталитети миллӣ ва ифтихори таърихӣ дар насли наврас аст.

2 МАВЗУ: ПАЙДО ШУДАНИ АДАБИЁТИ ТАҶАДДУДҲОҶӢ ВА МАОРИФПАРВАРӢ ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ ОН.

Ҷанбаҳои мавзӯӣ ва ғоявии эҷодиёти шоирони муосир ва муосир (дузабона), равобитаи адабӣ дар муҳити Самарқанду Бухоро дар ибтидои садаи 20, ҳаёт ва эҷодиёти чеҳраҳои адабии он давра, хусусиятҳои анъанавӣ ва навоарӣ, Хусусиятҳои жанрии осори лирикию эпикӣ адабиёти давра дар ин мавзӯ аз тарафи олимони Ёзбекистон ва Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифта, хусусиятҳои мазмунии онҳо ӯ. Мақсади асосии мавзӯӣ муқоисаи принципҳои ташаккули мафкураи миллӣ, инкишофи тафаккури бадеӣ, хусусиятҳои типологӣ наср ва назми ӯзбеку тоҷик дар охири асри 19 ва ибтидои асри 20 дар осори шоирони бузург ва равшан қардани моҳияти иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ ва тарбиявӣ тарбиявии онҳо, адибони равшанфикру муосир, тафсири ғояҳои ифтихори таърихӣ ва миллӣ аз мероси эҷодии онҳо, масъалаҳои ахлоқию тарбиявӣ дар осори онҳо ва сатҳи таъсири ин ақидаҳо ба тафаккури насли наврас омӯхта мешавад.

МАВЗУИ 3: ПРИНЦИПҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР НАСРИ АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОҶИК.

Намуди зоҳирии адабиёти давраи шӯравӣ ва самтҳои нави насри тоҷик; фишори идеявӣ ва диғаргуниҳои процесси адабӣ. Усули эҷодии реализми социалистӣ ва мавқеи он дар тақдирӣ адабиёти бадеӣ; Навсозӣ дар самти идеявӣ, доираи мавзӯҳо ва хусусиятҳои жанрии адабиёти имрузаи тоҷик; намоёндагони асосии адабиёти муосири тоҷик ва осори онҳо, ки нуқтаи назари адабӣ эстетикӣ худро дар эҷодиёти бадеӣ ифода мекунанд.

МАВЗУИ 4: ТАФСИРИ БАДЕИИ ҒОЯИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ МИЛЛӢ ДАР АСРИ НАВ. ШЕЪР ВА НАСРИ НАВИ ТОҶИК.

Бархӯрди нави ба адабиёти даврони истиқлолияти миллӣ идеология ва фишорҳои идеологӣ; Истиқлолияти миллӣ ва ташаккули адабиёти нави; идеологияи истиқлолияти миллӣ ва принципҳои асосии ҷараёни адабии имруза; хусусиятҳои асосии адабиёти давраи истиқлолият; мавзӯӣ ва самти идеявӣ; диғаргунии сифатӣ дар процесси ҳозираи адабӣ ва шакли жанрҳои ифодаи он; қонуният ва бозёфтҳои бадеӣ эстетикӣ ҳосил процесси ҳозираи адабӣ; бозёфтҳои бадеӣ ва эстетикӣ дар осори назму насри даврони истиқлол;

5 МАВЗУ: МУҲИТИ АДАБӢ ДАР ДАВРАИ ТЕМУРИЁН ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОЧИКУ ӢЗБЕК

Муҳити таърихӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ фарҳангии давраи Темур ва Темуриён мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муносибатҳои мутақобила ва равобити адабӣ дар муҳити адабӣ, нақши падидаи ватандӯстӣ ва чиҳатҳои хоси адабиёти ин давра равшан нишон дода шудааст ва ба он баҳои объективӣ дода мешавад. Дар асоси ин мавзӯ «Анъанаҳои адабӣ дар адабиёти асрҳои 14–15 ва асосҳои таърихии назариявии он», «Асосҳои таърихӣю фалсафӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ ахлоқӣ ва тарбиятӣ дар адабиёти Темуриён», «Ҷомӣ ва Мактаби адабию илмии Навоӣ», «Давраи Темуриён» тазкираҳо ва анъанаҳои тазкиранависӣ», «Поэтикаи адабиёти форсу тоҷик дар замони Темуриён», «Самарқанду Бухоро чун маркази адабӣ дар замони Темуриён», «Поэтика». аз Фони Девонӣ», «Фонии девонӣ Фарҳанги оммавӣ», «Луғати басомади Фонӣ Девонӣ», «Чамбасти ва монографияҳо бо номи «Хусусиятҳои муқоисавӣ типологияи ашъори Фонӣ», ду китоби дарсӣ, се дастури таълимӣ, панҷ дастури методӣ, хрестоматика, ки таҷассуми илмӣ, мероси адабӣ, таърихӣ, фалсафӣ ва публитсистии шоирону нависандагони замони Темуриён, омода намудани ҳудуди 50 мақола ва рисолаҳои илмӣ ва наشري он дар назар аст.

I. МОДУЛНИ ӢҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT таҳлил” методидан фойдаланиш

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалӣ таҷрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, тақрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидӣ фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Намуна: Анаънавӣ ва замонавӣ таълим шакллари “SWOT

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

таҳлил” методида таҳлил қилинг.

	<p>Оддий маърузада маърузачи талабалар, тингловчиларга кўп маълумот бера олади</p>	<p>Муаммоли маърузада камроқ маълумот берилади, бироқ улар талабалар онгига сингдириб берилади</p>
	<p>Ўқитувчи асосан ўзи ва аълочи, қизиқувчи талабалар билан гаплашади, яъни дарсда оз сонли талабалар қамраб олинади</p>	<p>Муаммоли маърузада кўп сонли талабалар, тингловчилар қамраб олинади</p>
	<p>Оддий маърузада фақат ўқитувчи режа асосида ва тайёрлаб келган маълумотлари атрофида гаплашилади</p>	<p>Муаммоли маърузада муҳокама жараёнида янги янги масалалар, муаммолар юзага чиқиши, ғоялар туҳилиши мумкин.</p>
	<p>Ўқитувчи учун асосий тўсиқ – дастурдан чиқиб кета олмаслик, талаба учун қизиқмаса ҳам ўқитувчини эшитиб ўтириш мажбурияти</p>	<p>Кенг муҳокама учун вақтнинг чегараланганлиги, талабаларни мавзудан четга буришга интилишлари</p>

Резюме, Веер методидан фойдаланиш

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айна пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрафлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва

Намуна:

Филологиядан малака талаблари					
Собик стандартлар		Амалдаги стандартлар		Такмиллаштирилган стандартлар	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

“ФСМУ” методидан фойдаланиш

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Филологиядан малака талабларини халқаро андозалар асосида такомиллаштириш ва сертификатлаштириш таълим самарадорлигининг энг муҳим омилларидан биридир”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

Венн Диаграммаси методидан фойдаланиш

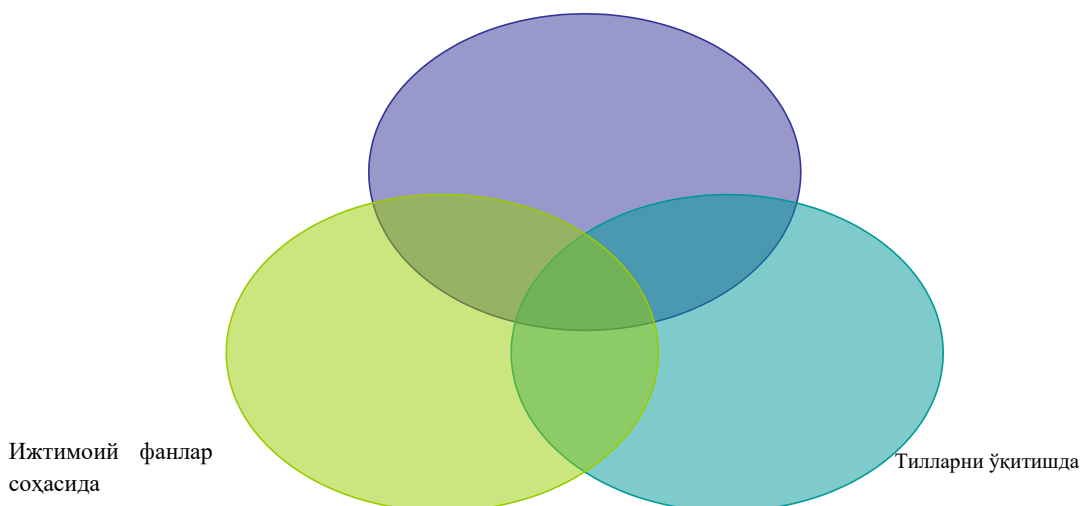
Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

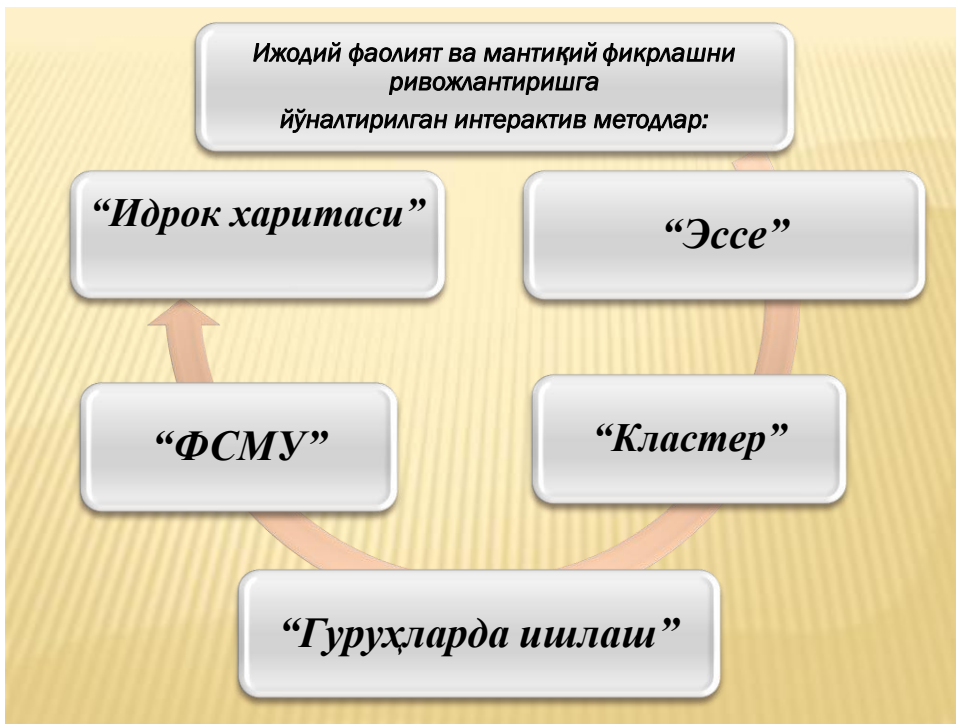
Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништириладилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Филологияни турли йўналишларда ўқитишнинг фарқли жиҳатлари ўзига хосликлари

Табиий илмий йўналишда

Ўқув жараёнида муаммолар ва муаммоли вазиятларни ечишга йўналтирилган интерфаол методлар

“SWOT универсал таҳлил”

“Дебат”,

Муаммоли вазият яратиш”

“Резюме”,

“Т

“Венн диаграммаси”,

“Органайзер”,

Ҳар хил чизмалар, жадваллар ёрдамида амалга ошириладиган интерфаол методлар:

II. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

Мавзӯи 1. МУАММОҲОИ ДАВРАБАНДИИ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ АДАБИЁТИ ТОЧИК.

Омӯзиши ёдгориҳои адабӣ назарӣ ваҳам афкори интиқодии гузаштагон барои фаҳмиши дуруст ва таҳлили санадҳои таърихи адабиёт ёрии муфид мерасонад. Ба қавли Н.И.Конрад “худи мавод далели он аст, ки таърихи адабиёт таърихи тасаввурот дар бораи он низ будааст...” /Конрад Н.И. Запад и Восток; М., 1972. стр. 418/.

Бунёди таърихи ҷомеаи адабиёти ин ё он халқ бе омӯзиши амиқи афкори адабию интиқодии ин адабиёт имконпазир аст.

Аз ин лиҳоз омӯзиши амиқи таърихи афкори адабӣ ва интиқодии халқҳои форсу тоҷик зарурати Айнӣ аст. Муҳаққиқин бо мақсади муназзам ва амиқ омӯхтани инҳодиса таърихи онро ба давраҳо тақсим кардаанд.

Зимнан бояд ёдрас кард, ки то кунун масъалаи табақабандӣ ё худ даврабандии /истилоҳи аввалӣ саҳеҳу пурғунҷоиш аст/ таърихи адабиёти тоҷик қомиланҳал нашудааст. Дар ин боб миёни муҳаққиқин муҳолифати фикр аст. Гурӯҳе табақабандии ин таърихро ба асрҳои даҳсолаҳо муфид шумурдаанд. Бархе аз уламо табақабандии сулолавиҳо раво донистаанд.

Аз ҷумла муҳаққиқи рус В.Ф.Минорский табақабандии сулолавиҳо кўҳнашуда намеҳисобад. Ў таъкид мекунад, ки истифодаи ин қалима ба номи халифае ё шохеҳеч рабте надорад. Ба майдон омадани ин ё он сулола ба равиши фарҳангу адаб низ бетаъсир намбудаст.

И.С.Брагинский дар яке аз мақолаҳои бунёдиаш оид ба ин масъала “Доир ба масъалаи табақабандии таърихи адабиёти форсу тоҷик” /Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литературы. М., 1972/ табақабандии таърихи адабиётро аз рӯи асрҳо ва замони кўтоҳтар ҷудо намудааст.

Чунин ақида, ки таърихи адабиётро маҷмӯи адибон ва осори онҳо баҳам меоварад, ҷудо кардан аст. Танҳо дарҳамин замина метавон зоҳирҳодисаҳои адабию воғузошт ва моҳияти аслии онҳоро ошкор сохт. Зеро, чунон ки В.Г.Белинский таъкид мекунад, “Воқеан, бе китоб, бе нависанда ва бе хонандаҳеч адабиёт вуҷуд дошта наметавонад, ҳамчунон ки театр бе сахна, бе репертуар, бе актёр ва тамошобин; вале танҳо китоб, нависанда ва хонанда ба сари худ адабиётро тарҳ намедиханд: онро рӯи халқ, ки дар таърихи он ҷорист, меофаринад” /Белинский В.Т. Избранные сочинения. Т.1, 1967, стр. 586/.

Азҳамин мавқеъ ба табақабандии таърихи адабиёт бояд наздик шуд. Бинобар инҳам, ба назари мо, табақабандии асрӣ ба ҷуз мушаххасоти сиёсӣ

замонӣ дигар аломати тавовутдиханда надорад. Ўол он ки табақабандии сулолавӣ аз аломатҳои мушаххаси замон холӣ нест, балки таърихи инкишофи адабу фарҳанги ин ё он давр ба зуҳур ва мақоми таърихии ин ё он сулола саҳт марбут аст.

Таърихи инкишофи нақд ва адабиётшиносии адабии форсии тоҷикиро низ муҳаққиқони мо асосан дар заминаи ақидаи Ғавқ, яъне табақабандии асри матраҳ кардаанд. Ва дар асарихамин усул онро ба ду давра: асри миёна ва давраи нав қисмат кардаанд. Ва ин ду давраро ба маралаҳои ҷудогона тақсим намудаанд. Аввал се давраи асри миёнаро ба марҳалаҳои асрҳои IX, XIII, XIV, XV, XVI нимаи аввали асри XIX ва давраи навро ба панҷ марҳала нимаи дуюми асри XIX. солҳои 1900 – 1925, 1926 – 1956, аз охири солҳои панҷоҳӯм то авохирӣ солҳоиаштодум ва ниҳоят аз охири солҳоиаштодум ба ин тараф тақсим кардаанд.

Мо зери мафҳуми асри миёна муҳимтарин хусусият, қонуният ва арзишҳои нақд ва адабиётшиносии асрҳои IX ва нимаи аввали асри XIX ро дар назар дорем. Оид ба хусусиятҳои нақд ва адабиётшиносии адабии давраи нав баъдтар сухан хоҳем гуфт.

Чун ишорае рафт, ки “Таърихи адабиёт таърихи тасаввурот дар бораи он низ будааст”, бинобар ин баъзе хусусиятҳои назари адабиёро то асри мавриди назар низ ишора мекунем.

Маълум аст, ки қабл аз ислом осори адабии зиёде боқӣ намондааст, то дар ин замина қонуниятҳо ва арзишҳои нақд ва адабиётшиносӣ наққодиро дар он замон муайян кунем. Бо вучуди ин намунаҳои ҳафт, ки дар заминаи он метавон баъзе нуқтаҳоро таъкид кард. Аз катибаҳои шоҳони Ўаҳоманишӣ, то андарзҳои қорномаи паҳлавӣҳама саршор аз латоиф ва дақиқанд. “Авасто” ву “Занд” дар мавқеи худ осори азими завқӣ ва рӯҳонӣ мебошанд. Худи “Авасто” ба сари худ шеър аст. Он мавзун аст ва ин гувоҳи он аст, ки сухани мавзун ва номавзунро дар Ирони қадим азҳам тарҷеҳ меодаанд. Ривози мусиқиву шӯхратихунёгароне чун Борбаду Накисо далели мавҷудияти шеъру суруд аст. Сурудҳои монавиён намунаи шеъри қадими динӣ ва ирфонӣ аст. “Дарахти асурик” ва “Ёдгории зарирон” ро баъзе аз аввалин қавли мавзун донистаанд. Аз худихамин мисолҳо метавон хулоса бардошт, ки ҳарчанд дар адабиёт қабл аз ислом рисолае ё китобе дар боби нақд ва адабиётшиносӣ ба даст наомадааст, он чи зикр шуд, ба сари худ далели наққодиву сухансанҷӣ аст.

Ин намунаҳо назари наққодии гузаштагони моро ба сухан ифода мекунанд. Шинохтиҳарфи мавзуну номавзун худ яке аз қонуниятҳои нақд ва адабиётшиносии адабист. Таваҷҷӯҳ ба сухани дилпазир ва кирдори шахсро азҳарфи ӯ дарёфтани хусусияти тафаккури наққодии гузаштагони адаби

форсии тоҷикист. Ин чо барои далел нақлро аз кутуби араб меорем, ки завқи Хусравро гувоҳ аст: “Хусрав вақте Ашӣ маймунро дид, ки шеър мехонад. пурсид ин кист? Гуфтанд: Ашӣ шеър бихонад. Хусрав гуфт: Ин суханро барои мо тарҷума кунед. Гуфтанд: гӯяд, ки беҳеч ранҷурӣ ё ишқеҳама шаб беҳобӣ кашидааст. Хусрав гуфт: Агар беҳеч ранҷуриву ишқеҳама шаб беҳобӣ кашидааст, пас дузд бошад”. Ин гувоҳи қареҳаи сухансанчист.

Равиши асосие, ки дар суханшиносии ин аҳд ба назар меравад, тамйиз додани сухани мавзун ва маънидор аст. Қадри сухан аз рӯи тасаввурот хеле баланд будааст. Худи мисоли болоро метавон “навъе нақд ва адабиётшиносӣ бар мабнои маънӣ маҳсуб кард” /Нақд ва адабиётшиносии адабӣ. саҳ. 185/

Муҳимтарин равише, ки дар нақд ва адабиётшиносии адабии замони Сомониву ғазнавӣ ба назар мерасад ин гароиш ба нақд ва адабиётшиносии завқӣ аст. Мисоли ин намунаи нақд ва адабиётшиносӣ муқаддимаи “Шоҳнома” и Абӯмансурист. Ин муқаддима баҳси интиқодӣ ва шинохти завқии осори адаб аст. Ба поре аз ин асар таваҷҷӯҳ кунед: “Ва чизҳо андар ин нома биёбанд, ки сахмгин намояд ва ин некӯст. чун мағзи он бидонӣ ва туро дуруст гардад ва дилпазир ояд... Чунҳамон санг кучо Офаридун /Фаридун/ ба пой боздошт ва чун морон, ки аз дӯши Заҳҳок баромаданд, инҳама дуруст ояд ба наздики доноён ва бихрадон ба маънӣ, он ки душмани дониш буд, инро зишт гардонд ва андар ҷаҳон шигифтӣ бисёр аст”.

Ин поре иқтибостшуда қареҳаи наққодӣ ва сухансанҷии муаллифро нишон медиҳад. Ин қареҳа ҷӣ фазилате доштааст. Агар ифодаҳои “сахмгин, мағзи он, дуруст, дилпазир, дуруст ояд ба наздики доноён ва бихрадон ба маънӣ, душмани дониш ва зишт гардондро “қазоват кунем ва тафсир кунем, мебинем, ки тасаввурот доир ба адабиёт, хоса осорихунар дар он замон вусъате доштааст. Муаллиф бо итминони комил таъкид мекунад, ки танҳо касоне, ки ба маънии воқеоти сахмгин сарфаҳм мераванд, мағзи онро фаҳм мекунанд, маънии сангеро ки Офрідун бо пой боздошт ва морони” дӯши Заҳҳокро дармеёбанд. Ин кор танҳо аз дасти “доноён ва бихрадон” меояд, ки ба маънӣ ошноҳстанд. Беҳеч гуфтугӯ ин чо сухан аз духӯрагии осори адабӣ меравад. Яъне сухани Мавлавӣ ёд меояд, ки гуфта буд: “Қисса аз баҳри дафъи малолат нест”. Яъне “рамзошнои маънӣҳар хирасар набошад”. Доно ба ишорат азҳарфе ҷаҳонеро дарёбад.

Шеваи дигар нақд ва адабиётшиносии истехсонӣ аст. Яъне мояи суханони ононе, ки дар маҷолиси унси салотин ва умаро ба таҳсинҳарф мезаданд, низ иборат аз лутфеву шаабе будааст. Мақоми Рӯдакиро дар дарбори амир Насри Сомонӣ аз ин мавқеъ бояд шинохт. Сухани ӯ истехсонии ҳоли ва бемоя набуд. Табъи амир баҳарфи Рӯдакӣ гароида буд. Агар ин тавр намебуд, бо шунидани қасидаи “Бӯи йӯи Мулиён” амир ба роҳ намеафтод.

Яке аз хусусиятҳои муҳими нақд ва адабиётшиносии ин давра шинохти моҳияти шеър ва ағрози фунуни он аст. Далели ин гуна нақд ва адабиётшиносӣ байти Шаҳиди Балхист:

Даъвӣ кунӣ, шоири дарҳам, валеқ нест

Дар шеъри ту на лаззату наҳикмату на чам.

Шоир муҳимтарин фазилати осорихунаро лаззатбахшии онро таъкид карда, ашъореро, кихикмату чам (авсоф) надорад хормоя медонад. Ин ҷо усули шинохти моҳияти шеърро лаззатбахшии он тасдиқ кунад, ҳикмату чам назари ўро ба ағрози фунунии шеър таъин менамояд. Намунаи чунин шеваи сухансанҷиро дар осори Фарруҳӣ, Унсурӣ ва Манучехрӣ мебинем.

Рӯдакӣ дар мадҳ бештар ба осонии маънӣ ва хубии лафз така мекунад, ки ин далели шинохти ағрози фунунии шеър аст.

Шеваи дигари нақд ва адабиётшиносиро дар ин давра нақд ва адабиётшиносии бурҳонӣ гуфтем, ки ноқид “иддаҳои шоирро ба мизони бурҳон месанҷад ва сикату сақати онро фаро менамояд”. Назири ин гуна нақд ва адабиётшиносӣ қиёси Унсурӣ дар каломии ғазоирӣ аст.

Умуман азҳамон даме ки одамӣ ташҳис медиҳад, ки яке тарзи баён аз тарзи дигаре барои адои мақсуди вай шоистатар ва ё як шеър дар қазовати вай аз шеъри дигар зеботар ва дилпазиртар аст, танқид ва сухансанҷӣ оғоз меёбад. Вале чунон ки Гёте фармудааст. “дониш хокистар аст ва дарахти зиндагӣ ҳамеша сабзу хуррам”.

Вобаста ба ин гуфта афкори адабӣ аз замонҳои қадим сар карда, то ба имрӯз вобаста ба тағйироти иҷтимоиву сиёсӣ сайри таҳаввул ва тақомули ҷиддӣ кардааст. Агар аз дидгоҳи диалектика нигарем, саранҷом воқеиятҳади назарҳоро доир ба адабиёт ва таҳқиқи он шикастааст, зеро зиндагии воқеӣ аз мафҳум ғанитар аст.

Чунон ки ишора шуд, аввалин кашфи башар оид ба шинохти ҳақиқатихунаро мансуби юнониён буда, Суқрот дар ин боб сухани аввал гуфтааст. Донишмандони дигари юнонӣ Афлотун, Арасту ва Арастарх мавқеъ ва арзиши донишҳои инсониро дар бобихадду ҳақиқати шеър ва ғаразҳои он таъкид кардаанд.

Шуғли асосии нақд ва адабиётшиносӣ ва ноқидон дар қадим аз лиҳози луғат ва наҳв баҳодихӣ ба шеър будааст. Чунин тарзи маърифат асоси ақоиди донишмандони юнониро монанди Арасту низ муайян мекунад. Ҳамчунин дар адабиёти Ачаму Араб низ “баҳс дар боби алфозу маънӣ ва таҳқиқ дар кайфияти истеъмоли луғат ва адои мақосид /Зарринқўб/ муҳимтарин равиши нақд ва адабиётшиносии пешин буд. Чунин фаҳмиш, яъне муносибати эҳтиёткорона ба қалам ва парастии он анъанаи дерин ва аз эътиқоди қадимӣ ба нирӯи эҷодкоронаи калом ибтидо мегирад. Дар қадим чун маънӣ

ва мазмуни шеър назди баъзе миллал амре илҳомӣ ва қудсӣ ба назар мерасид. Ҳар чизҳадафи нақд ва адабиётшиносӣ ва мавриди баҳс қарор намегирифт, аммо ҷанбаи луғавӣ ва наҳвӣ дошт. Ин гуна фаҳмиши калом, чунон ки В.Г.Белинский низ таъкид карда буд, “мисли он ки дар оламҳамаи мавҷудот аввал дорад”, дар замонааш “ба маврид ва хуб буд ва дар он давраҳам ба он наҳар кас, балки танҳо одамони бохирад, соҳибистеъдод ва рамузфаҳм даст зада, комёб мегардиданд”.

Афкори адабӣ ё худ андешаҳои интиқодӣ доир ба адабиёт асосан дар ду шакл зухур кардааст. Аз “Авасто” сар карда, то имрӯз қаламкашон сухани худро доир баҳақиқати эҷоди бадеӣ гуфтаанд. Ин гуна андешаҳо дар роҳи омӯхтани таърихи нақд ва адабиётшиносӣ арзиши фаровон доранд. Дигар таълифи асарҳои ҷудогона оид ба шеър ва улуми сегона мебошад, ки дар таърихи адаби халғамон мақоми шоён доранд.

Нақд ва адабиётшиносии фаннӣ аз шеваҳои муассири таърихи нақд ва адабиётшиносии адабист. Ин нақд ва адабиётшиносӣ тақя бар саноеи бадеӣ дошт ва ба таъбири дигар, метавон гуфт, ки “ин нақд ва адабиётшиносӣ аввалин қадами матин ва устуворе буд, ки адибону наққодон дар роҳи идрокӯ шинохти латоифу маҳосини калом бардоштанд ва фунуну саноеъро малоки арзишу эътибори осори адабӣ” шинохтанд. Дар ин замина асарҳои зиёде ба майдон омад, ки дар мавқеи муносиб аз ин боб сӯхбат хоҳем кард.

Аз муҳокимаҳо бармеояд, ки нақд ва адабиётшиносии давраи аввали инкишоф асосан иборат аз нақд ва адабиётшиносии завқӣ ва истеҳсонӣ ва фаннӣ будааст. Сонитар, доираи баҳс ва таҳқиқи нақд ва адабиётшиносӣ тавсия ёфт. Бинобар инҳам ба тариқи умумӣ таъкид мекунем, ки дар аҳдҳои сонӣ, яъне то давраи нав шинохти фалсафии шеър аз муҳимтарин хусусиятҳои нақд ва адабиётшиносии адабӣ буд. Фаротар аз ин нақд ва адабиётшиносии адабӣ ба масъалаҳои шаклу мундариҷаи шеър, таърифи сухан, хоса сухани бадеӣ. вазъҳои назми ин ё он замон. доир ба эҷоди шоиру нависандагони мушаххас ва масоили дигар баҳс ба миён меоварад, ки ҷанбаи назарӣ ва илмиаш устувортар аст.

Умуман, беҳтарин дастовардҳои таърихи нақд ва адабиётшиносии тоҷик ба асрҳои X – XV тааллуғ дорад. Баъд аз асри XV дар ин равиш, махсусан дар нақд ва адабиётшиносии фаннӣ асари муҳимме ба майдон наомадааст.

Аз ин нуқтаи назар муҳимтарин воқеоти замон ба инкишофи илму адаб ва вусъати мафкураи ҷомеа бетаъсир набудааст. Истилои араб ва зухури ислом барои тамаддуни тоисломии Аҷам фочиа буд, вале роҳи ояндаи инкишофро барои таърихи навини форсҳо боз кард. Пас аз зухури Сомониён ва ба курсӣ нишастани шеърӯ адаби форсии тоҷикӣ адабу фарҳанги тоҷикон

ба зинаҳои олии рушду такомул расид. Маҳз дарҳамин замина нақд ва адабиётшиносии адабӣ ва нуктаи назарҳо доир ба адабиёт хеле инкишоф ёфт ва инҳодисаи муфид то охири садаи XV идома ёфт.

Нобасомониҳо дар сиёсати ҷорӣ асрҳои XV XIX на фақат мамлакат, балки фарҳангро низ ба вартаи харобӣ кашид. Санади баъди асри понздаҳ махсусан дар асрҳои XVIII ва XIX ба миён наомадани ягон асари барӣафта дар нақд ва адабиётшиносӣ сухансанҷӣ далели ин сухан аст. Гунаҳкори инҳодиса, албатта, манғитиён ва аҳкоми маъмури онҳост.

Аз нимаи дуҷуми садаи XIX давраи ҷадиди таърихи сиёсӣ, арзёбӣ ва фарҳангии халқҳои Осӣи Марказӣ шурӯъ мешавад. Пайдоиши ҷараёнҳои мухталифи фарҳангӣ ба тадриҷан дигар шудани тафаккури маънавӣ мусоидат кард. Муҳимтарин ва судмандтарин тақдир баҳаёти маънавии ҷомеа ҷараёни маорифпарварӣ дод. Аз замони Аҳмади Дониш ба баъд назари иҷтимоии адабиёт ба воқеият густариш ёфт. Ҷунон ки шеърӯ адаб бори маърифатӣ, омӯзандагӣ ва арзёбӣ бар дӯш гирифт, нуктаи назарҳо доир ба мақоми шеърӯ адаб дигар мешуд. Ва инҳама ба тафаккури ҷомеа бетаъсир набуд. Махсусан мақоми осори Аҳмади Дониш дар ин замина бузург буд. Осори Аҳмади Дониш далели завоқ ва салиқаи шинохти рисолати адабиёт дар ин давра буд. Ба қадре ки лозим аст, таърихи афкори интиқодӣ, равишҳои наққодӣ ва арзиши онҳо дар ин давра таҳқиқ нашудааст, боиси афсӯс аст.

Умдатарин хусусияти нақд ва адабиётшиносии адабии ин давраи нав, яъне садаи бистум он аст, ки дар шууру тафаккури зиёӣён, ки азҳайси ҷаҳонбинӣ, дониш ва таҷрибаиҳаётию эҷодӣ дар як поя набуданд, батадриҷ нигоҳи материалистӣ ба таърих, воқеият ва адабиёту санъат қувват мегирифт. Ҷунинҳолат нахуст роҳу равиши нақд ва адабиётшиносии адабии тоҷикро муайян кунад, сониян, майлу ақидаҳои мухталифро дар маънидоди вазъи адабӣ, адабиёти классикӣ. анъанаву навоарӣ ва шаклу мазмун нишон медиҳад. Азбаски дар солҳои аввали баъди инқилоб сохти сусиёлистӣ дар муборизаҳои шадиди қувваҳои иртиқоии дохилию берунӣ истехком меёфт, тарбияи рӯшанфикрони насли аввал ва ҷавон душвориҳо дошт.

Возеҳ аст, ки дар ин давра танқиди адабию адабиётшиносӣ ягон мақолаи ҷиддии тафсирию масъалагузор ва рисолаҳои назаррас ба майдон наомадааст. Инҳолат сабабҳои воқеӣ дошт. Махсусан набудани нашрияҳо ва қатъ гардидани ҷопи маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” /1919 1921/ барои ҷанд муддат хомӯш гардидани адабиёт ва танқиду адабиётшиносӣ боис гашт. Вале ин вазъиятро таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ислоҳ кард.

Ҷустуҷӯҳои ҷиддӣю пайвафта барои муайян кардани принципу усулҳои бадеии инъикоси воқеият ва инсон, ки ба тақозои низомӣ нав ваҳадафҳои он ба вуқӯъ омада буд, хусусиятҳои нақд ва адабиётшиносии ин солҳо ва баъдро

муайян мекунад. Муҳаққиқон эҷодиёти аксар нависандагонро, ки аз чихати ақида ва эътиқод ба воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ замон хилофи яқдигаранд, ба таққиқ гирифтаанд. Ҳамин ҳодиса доираи масъалаҳо ва рӯҳи ҳуввиятҳои нақд ва адабиётшиносии адабии тоҷикро муайян мекунад.

Нақд ва адабиётшиносии адабии ин давраро вобаста ба муҳимтаринҳаводиси рӯзгор ба маҳалаҳои нақд ва адабиётшиносии маорифпарварон, нақд ва адабиётшиносии марҳалаи ҷадидия; нақд ва адабиётшиносии марҳааи инқори суннатҳо ва мерос; нақд ва адабиётшиносии давраи бозгашт ва бозёфт ва марҳалаи нақд ва адабиётшиносии асил қисмат кардан саҳеҳ аст.

Савол ва супоришот:

- 1. Тамоюлотӣ асосӣ даврандӣ таърихи адабиётшиносӣ ва соҳаҳои он.**
- 2. Таърихи адабиётшиносии навин ва омилҳои ташаккул ва вусъати он.**
- 3. Заминаҳои инқишофи таърихи адабиётшиносӣ дар Осиёи Марказӣ ва Эрон.**
- 4. Равияҳои омӯзиши асосӣ адабиёт дар таърихи илми адабиётшиносӣ.**
- 5. Вақилони асосӣ илми адабиётшиносӣ ва осори онҳо дар марҳилаи аввал.**

2 МАВЗУЪ. ТАМОЮЛОТИ ТАРАҚҚИЁТИ АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК ДАР АСРҲОИ IX XV

Ин аҳд давраи шукуфоии адабу фарҳанги қавмҳои форсӣ аст. Вазъи сиёсӣ давр, минҷумла барқарории давлати мутамаркази тоҷикон барои раванқи илму фарҳанг заминаи мусоид ба вучуд овард.

Ҳарчанд зухури ислом то андозае ба инқишофи тафаккури меросии халқи тоҷик халал расонд, раванқи муназзами адабу фарҳангро боздошт, беш аз ин сукуте дар инқишофи забони форсии тоҷикӣ ба миён овард, вале умуман ба пешрафт ва дурнамои ҷомеаи форсизабонон таъсири мусбат расонд. Ахлоқӣ исломи рошидӣ, ки заминааш Қуръони Муҳаммадӣ буд, ҷомеаро аз бисёр касолатҳои ахлоқӣ арзёбӣ раҳой бахшид ва низоми устувори омӯзишу парваришро тарҳ ниҳод.

Робитаи мутақобилаи фарҳанги Аҷаму Араб ва баръакс, таъсири мутақобилаи онҳо раванди инқишофи илму адабро ба сӯи беҳӣ тағйир дод. Бархӯрд ва баҳрабардории арабҳо аз осори қадими ориёӣ ва тарҷумаи ин осор аз ҷониби соҳибонаш ба забони арабӣ ғановати фарҳанги арабро афзуд. Ҳамчунин таъсири адабу фарҳанги араб ба адаби форсии тоҷикӣ хеле зиёд

аст. Ин чо интишори улуми сегонаи арабиро ба хусус бояд таъкид кард, ки яке аз заминаҳое буд барои равнақи нақд ва адабиётшиносии адабии асрҳои миёна. Нақд ва адабиётшиносӣу шеърӣ араб дар пайдоиши ин соҳа таъсири фаровон дошт.

Ислом, ки ба уламо мақоми аввал меод, ба ташаккули мактабҳои мухталифи адабӣ мусоидат кард, яъне барои равнақи илму адаб заминаи мусоиди арзёбӣ фароҳам овард. Нашр ва интишори кутуби илмиву адабӣ, тазокир ва луғатҳои арабӣ боиси пайдоиш ва равнақ ёфтани соҳаҳои мухталифи илму адаб дар форс гардид. Бо вучуди маҳдудиятҳои мазҳабӣ, ки хулафои рошидӣ эҳе карда буданд. бо вучуди он ки фосолаи форсигӯён ба сукути забон ва адаби зотии хеш тан доданд ва аъроб дар зиндагӣ ва тафаккури зотии онҳо таҳрифоте ворид сохтанд, ислом дар таърихи баъдӣ омили пешрафт ва пешбар гардид.

Таъсис ва равнақи бемонанди давлати Сомониён барои эҳеи тамаддуни форсӣ, ки акнун ангезаҳои зиёдеро аз мероси арабу Юнону Рум бо худ дошт, ба пайдоиш ва инкишофи илму адаб дар заминаҳои бехтаре мусоидат кард. Инҳодиса заминаи асосии иҷтимоиро барои ташаккули нақд ва адабиётшиносӣ, ба хусус нақд ва адабиётшиносии фаннӣ ба вучуд овард.

Нахуст агар таълифоти арабӣ мактаби назарии таълим шуда бошад, баъд ба воситаи араб таълифоти донишмандони Юнону Руми Қадим, ба хусус тарҷумаҳои суриёвӣу арабии “Фаннӣ шеър” и Арасту ворид гардид, ки тафаккури фалсафӣ, аз ҷумла афкори назарии уламои моро доир ба шеърӯ адаб дигар кард. Дар ин замина мактаби наққодии форсӣ ташаккул ёфт. Рисолаҳои Абӯнастри Форобӣ “Рисола дар бораи қонунҳои санъати шеърӣ”, Ибни Сино “Дар бораи санъати шеърӣ”, Ибни Рушд “Китоби шеър” ва Насириддини Тӯсӣ “Дарҳадди шеър ваҳақиқати он”, ки “як навъ шарҳу гузориши “Поэтика” и Арасту мебошанд, аз намунаҳои аввалини афкори назарӣ ва интиқодӣ доир ба шеър ва ғаразҳои он мебошанд. Нашри ин панӣ рисола зери як чилд аз тариқи нашриёти “Ирфон” бо танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти донишмандон, шодравон Ш. Ҳусейнзода ва Х.Шарифов ин ақидаро бори дигар собит мекунад.

Ҳамин тариқ, дар таърихи инкишофи нақд ва адабиётшиносии ин давра ду равияи асосӣ ба назар мерасад, ки яке шеваи амалӣ ва дигаре назарист.

Заминаи устувори шеваи назарӣ дар нақд ва адабиётшиносии форсии тоҷикӣ аввалан кутуб ва расоили дастурии арабӣ бошад, сониян муҳимтарин замина осори Суриёӣ ва Юнону Руми қадим буд.

Чунон ки дар фавқ ёдрас шуд, зери як чилд нашр гардидани чаҳор рисолаи донишмандони форсу тоҷик худ далели таъкиди ин масъала аст ва ин “рисолаҳо асоси равияи фалсафӣю мантиқии назарияҳои шеърӣи гузаштаи

моро ташкил додаанд” /Фанни шеър. сах. 14/. Зимнан бояд гуфт, ки китоби Арасту ба тавассути тарҷумаву тафсирҳое, ки дар шарқ аз ҷониби донишмандони форсу араб сурат гирифт. умри дубора ёфт ва сонитар дар Аврупо низ машҳур гардид. Аз донишмандони шарқ Ал Киндӣ аввалин касест, ки ба ин асар шарҳу тафсир навиштааст ва баъди ӯ ин корро Форобиву Сино кардаанд. Вале рисолаеҳое, ки дар Шарқ ба тафсири китоби Арасту ба вучуд омадаанд, нисбат ба китоби муаллими аввал тафовути ҷиддие низ доштаанд. Аз ин мавқеъ шеваи назарии нақд ва адабиётшиносии форсии тоҷикӣ дар пайрагии сирфи афкори адабии ҷунонӣ, шакл нагирифтааст, балки равишҳои хоси худро низ пайдо кардааст.

Равияи назарии нақд ва адабиётшиносӣ асосан дар асрҳои X XI пайдо шуда, дар аҳдҳои XII XIII инкишоф ёфта, дар садаи XV ба авҷи тараққиёт расидааст. Пешвоёни ин соҳаро дар ин замина метавон ном бурд. Инҳо Юсуфи Арӯзӣ, ҳасан ибни Каттони Хуросонӣ, Муҳаммад ибни Умари Родуёӣ, Рашиддадини Ватвот, Шамси Қайси Розӣ, Шарафиддини Ромӣ, Тоҷ ал Ҳаловӣ, Ваҳиди Табретӣ, хусайн Воизи Кошифӣ, Атоулло Маҳмудихусайнӣ ва дигарон будаанд.

Маҳз ба тавассути осори назарии ин гурӯҳ идроки бадеӣ ва шинохти илмии қонунҳои адабиёт, маҳсусан шеър шакл пайдо кард ва устувор гардид. Диди назариву интиқодӣ оид ба шеър ташаккул ёфт. Шеър аз назари шакл ва маънӣ мавриди тавачҷӯҳ қарор гирифт. Истилоҳи “нақд ва адабиётшиносии шеър”, ки моҳият ва равиши нақд ва адабиётшиносиро муайян мекунад. маҳсулиҳамин давра аст.

Шеваи амалӣ аз равияҳои дигари таърихи нақд ва адабиётшиносии асрҳои миёна аст. Ин равиш мубтанӣ бар афкори адабии шоирон ҷиҳати шарҳу тафсири каломи мавзун мебошад. Зухури ин тамоюл то андозае ба таъсири адаби Ҷунону Рум вобаста бошад, минбаъд хусусиятҳои хоси инкишофи худро пайдо кард.

Дарҳамин замина назари шоиронро ба шеъри якдигар метавон тарҷеҳ дод. Дар ин боб гоҳе шеъри ҷудоғона мавриди таҳқиқ қарор мегирад, гаҳи дигар осори шоироне дархурди қазоват мегардад. Назари Рӯдакиро ба шахсият ваҳайсияти шоирии Муродӣ, Шаҳидӣ ва Фароловӣ дарҳамин боб метавон мисол овард, ки поёнтар ин масъала тафсири комилтаре хоҳад ёфт.

Дар боби пешин мо санадҳои аз намунаи осори завқии замони қадим зирқ кардем. Ин ҷо бо мақсади амиқ донишҷӯи шеваҳои мухталифи наққодӣ ва бурду боҳти равишҳои ҷудоғонаи он мухтасаран таърихи инкишофи онро баррасӣ хоҳем кард.

Имрӯз рӯшан аст, ки осори мустақиле оид ба нақд ва адабиётшиносӣ дар таърихи адаби қабл аз ислом дастрас нест. Агар боби аввали “Калила ва

Димна” ро аз каломи Бузургмеҳр дарҳамин радиф ба шумор оварем. Агар ин санад воқеан дар паҳлавӣ вучуд дошта бошад, пас он рисолаест интиқодӣ дар боби ахлоқӣ ва аз лиҳози таърихият қобили таваҷҷӯҳ аст. Рисолаи оини нома навиштанро низ метавон аз осори нақд ва адабиётшиносӣ ба паҳлавӣ донист. Ин рисола усули номанависиро ташвиқ карда, фароҳуриҳол навиштани номаро таъйид мекунад. Бо ин муаллиф хубу бадро дар номанависӣ тафовут медиҳад.

Баъд аз ислом қадимтарин осор ба аҳди Сосонӣ мерасад. Мутаассифона, аз ғўяндагони ин давра осори арзанда боқӣ намондааст. Фақат аз номҳое ёдҳо дар навиштаҳо мондааст. Муҳаммад Васифро зикр кардаанд, ки шоири пурасор набудааст. Абӯҳафзи Суғдӣ, Абулаббоси Марвазӣ девон надоштааст. Ба қавли Авфӣ далеле нест, собит кунад, ки Фирӯзии Маҷрикӣ чӣ хидмате дар шеъри форсӣ кардааст. Боҳанзалаи Бодғисӣ низ чунин рафтааст. Аз анвои нақд ва адабиётшиносии завқӣ низ санади ҷолибе дар даст надорем. Суханони Аҳмад бинни Абдуллоҳихучистонӣ дар боби таъсири шеъриҳанзала чанбаи интиқодӣ дорад ва мубтанӣ бар чанбаи ахлоқӣ ва динист. Беш аз он чунин суханони Яъқуби Лайсро “чизе ки ман андар наёбам, чаро бояд гуфт” ро метавон навъе аз нақд ва адабиётшиносии маънӣ шинохт.

Дертар, яъне дар аҳди Сомониёну ўзнавиён нақд ва адабиётшиносии завқӣ то андозае нумўъ ёфт ва муқаддимаи “Шоҳнома” и Абӯмансурӣ далели даъвост.

Мо дар боби қаблӣ барои баъзе хусусиятҳои нақд ва адабиётшиносии асрҳои миёнаро таъкид кардан аз муқаддимаи “Шоҳнома” и Абӯмансурӣ иқтибос карда будем. Ин ҷо дар ин боб лозим аст муфассалтар сухан гуфт.

Ин муқаддимаро дар аҳди Сомониён ба “Шоҳнома” навиштаанд. Дар ин муқаддима доир ба “Шоҳнома” ва моҳияти дostonҳои он баҳси ҷолиби интиқодӣҳаст. ки имрӯз низ хусусияти омўзандагӣ дорад. Ин ҷо сухан азҳадди тасвир, усули он. моҳияти он ва чанбаи таҳаюлотии он меравад. Дар ин муқаддима аввалин “шояд ишораи назарӣ доир ба тарзи тасвири румонтиқӣ меравад, ки бисёрҳам ҷолиб аст. Беш аз ин, муаллиф миёни он чи ки лар воқеият аст ва он чи дар тасвири нависанда ғунҷидааст, фарқ мегузорад. Ў адабиёти хос. яъне тасвириву таҳаюлиро аз сухани оддӣ тарҷеҳ медиҳад ва ба назари ў “ин гуна сухан дуруст ояд ба наздики доноён ва бихрадон ба маънӣ”. Яъне муҳимтарин натиҷаи осори адабӣ маънии он аст. Вале ба маънӣ низ наҳама сарфаҳм меравад. Инҳама гувоҳӣ қареҳаи наққодии муаллифи муқаддима аст.

Дар таърихи нақд ва адабиётшиносии ин аҳд маҷлису мунозираи аҳкоми онро низ метавон ном бурд. Ҳарчанд санадҳои он таъриххудуд ва

мушаххасоти нақд ва адабиётшиносии ин давраро комилан ошкор намекунад, вале арзише дорад. Ин гуна баҳсҳо қареҳаи суханшиносии аҳли завқ ва мамдӯҳону надимони ишонро ба дурустӣ тасдиқ мекунад. Қариҳаи суханшиносии Насри Сомониро муносибати ӯ ба шеъри Рӯдакӣ собит месозад. Ва баръакс, “фароҳуриҳол” сухан гуфтани Рӯдакӣ ва дар табъи амир асар гузтоштани шеъри ӯҳодисаи содда нест. Вазири донишманд Балъамӣ Рӯдакиро беназир мешинохт. Вазиддудаулаи Дайламӣ онҳоро, ки ба лаҳҷаи табарӣ шеър мегуфтанд, арӣ меод.

Аз шоҳони ин аҳд Маҳмуди ғазнавӣ шеърдӯст буд. Ҳатто Муҳаммад Авфӣи Бухорой ба ӯ номи шоирӣ бастааст. Беш аз ин чунин истиқболи ӯ аз “Шоҳнома” низ гувоҳи табъи ӯст. Мегӯяд: “Ҳама “Шоҳнома” худҳеҷ нест, магарҳадиси Рустам ва андар сипоҳи манҳазор мард чун Рустамҳаст”. Тафсири ин матлабро Заринқӯб хеле равшан дарёфтааст, ки иқтибос мекунем: “Далели адами ба сирати ӯ шеър нест, балки нишон медиҳад, ки таъсири суханони сироятomezи рукабои Фирдавсӣ ва касоне, ки аз тариқи тамаллуғ ва муомила Рустаму Искандар ва Баҳману Дороро бандаи Маҳмуд мешумурдаанд, дар вучуди ӯ қавӣ будааст. Сухани ӯ дар боби байте аз “Шоҳнома”, ки бино ба қавли Авфӣ, Хоҷа Маймандӣ дар ҷои муносиб бар он подшоҳ хонд ва ӯ пурсид: “Ин байт кирост, ки мардӣ аз ваҳме зояд”, худ нақд ва адабиётшиносӣ аст ҷолиб, ки аз таъсири шеър дар вучуди ӯҳикоят мекунад. Писараш Амир Муҳаммад низ, ки гӯё аз маърифвати шеъри тозиву порсӣ бебаҳра набудааст, зоҳиран дар нақд ва адабиётшиносии ашъор алоқа ва эҳтимом доштааст ва Фарруҳӣ муқаррар ба нақд ва адабиётшиносии ӯ ишорат кардааст. /Нақд ва адабиётшиносии адабӣ. саҳ. 470/.

Муносибати Унсурӣ ва бародари Маҳмуд Абуяъкуби Юсуф низ далели завқ аст.

Султон Масъуд низ аз адабу шеър оғаҳӣ дошт. Рафтори ӯ бо Масъуди Розӣ далели нуктасанҷии ӯст. Санадиҳодиси Манучехрӣро амр медиҳад то ба шеъри ӯ ҷавоб гӯяд, вале наметавонад, низ басо ҷолиб аст. Вале инҳама аснод кофӣ нест, ки равишҳои завқӣ ва фаннӣро дар тафаккури салотину маҷлисиён ва надимони онҳо муайян кунем. Бо вучуди он ин санадҳо низ бешу кам далели завқӣ идроки латоифи шеъранд. Фаротар аз ин далолат мекунанд, ки онон аз рамузу дақиқи нақд ва адабиётшиносӣ низ беҳабар набудаанд”.

Тасаввуроти дигаре вобаста ба шинохти моҳияти шеър ва ағрози он низ ҷо ҷо ба назар мерасанд. Масалан, чунин байти Шаҳиди Балхӣ интиқоди гиро аз шоирест:

Даъвӣ кунӣ, ки шоири даҳрам, валеқ нест
Дар шеъри ту на лаззату наҳикмату на чам.

Шаҳид лаззатуҳикмату чам /авсоф/ ро аз шароити умдаи шеър медонад ва бо ин хусусияти омӯзишии онро таъкид мекунад. Шеър, ба назари ӯ танҳр мояи тафреҳ нест, балки воситаи таълим низҳаст. Дар қасидаи “Корвониҳулла” Фарруҳӣ шеърро ба дебову парниён монанд мекунад, ки ишорате ба “чанбаи санъати шеър аст”. Фарухӣ ба хотири танҳо санъат напазируфтааст. балки саҳли маънавиро фазилати шеъри асил медонад. Дар ин боб фармудааст:

Кирдори ту ба наздиҳама халқ мӯъҷаз аст,
Чун назди шоирон сухани саҳли маънавӣ.

Каломи мавзун назди шоирон бо сухани саҳли маънавӣ азбу дилнишин аст. Аммо ин гуна шеър, ки пурмаънист, ба воситаи санъат хотирангез хоҳад шуд ва ин аз шароити умдаи шеъру шоирист. Унсурӣ “чун маонӣ чамъ гардад, шоири осон бувад”, мегӯяд. Вале ӯ таъбиру баёнро низ аз муҳиммоти шеър медонад.

Дар ин миён назари Рӯдакӣ ба шеъру шоирӣ хос аст. Худро “шоири наву навуговора” донистани ӯ як навъ таъкиди сабки шоирии ӯст. Беш аз ин зимни тафсири ин калом муносибати ӯ ба шаклу мазмуни шеър равшан мегардад. Сониян ин тарзи идроки ӯро ифодаи “лафзҳама хубухам ба маънӣ осон” тақвият мебахшад. Рӯдакӣ маҳз мадоехро иборат аз чунин фазилат медонад.

Рӯдакӣ аз лиҳози шакл шеърро меписандад, ки лафзи хуб дошта бошад, саҳли мумтанеъ бошад, вале беш аз ин маънии осон дошта бошад. Ба назари ӯ, мақсуд танҳо аз ин гуна шеър баҳосил меояд.

Кисоии Марвазӣ ғазалро бар дурӯғ тарҷеҳ медиҳад. Ва аз як шеъри шиквоии Манучехрӣ низ бар меояд, ки “дар он давра мадҳро низ бар дурӯғу газофа мубтанӣ мешумардаанд ва ғолибан баҳар қас аз аҳли тамиз шеър арза мешудааст, онро ибтидо то интиҳо яксар дурӯғ мепиндоштааст ва ин тарзиҳукм дар боби шеър аз ривочи мафҳуми нақд ва адабиётшиносии ахлоқӣ дар ин давра низҳикоят мекунад” /Нақд ва адабиётшиносии адабӣ, саҳ. 189/.

Чунон ки ишора шуд, яке аз шоҳаҳои нақд ва адабиётшиносии ин аҳд нақд ва адабиётшиносии фаннист. Ҳарчанд китобе дар даст нест, вале аз тавачҷӯҳи шоирон ба ин масъала бармеояд, ки заминае барои дарки бадеъ ва арӯз будааст. Назар ба қавли муаллифи “Ҳадоиқ ус сеҳр” Абӯсаид Аҳмад бини Маншури Самарқандӣ китобе дар санъати муталаввин тасниф карда, ки Хуршедӣ ба он шарҳ навиштааст. Беш аз ин дар шеъри унсуриву Фарруҳӣ ваҳатто Фирдавсӣ тавачҷӯҳ ба саноеи лафзиву маънавӣ хеле зиёд аст. Ба

қавли Зарринқўб “номи саноеъи бадеъ низ зоҳиран аввалин бор дар шеърӣ Унсуриву Фарруҳӣ омадааст”.

Ғайр аз бадеъ доир ба илмҳои дигар низ таснифоте будааст, китобҳои дар луғату адаб, монанди “Китоб ул ғайн” и Халил бини Аҳмад, “Таҳзиб ул луғат” ихарҷӣ мавриди назар будааст. Тарҷумаҳои шеърӣ форсӣ ба арабӣ ва бильякс низ дар ин боб санад аст. Назар ба қавли тазокир дар арӯз низ китобҳои таълиф шуда, вале аз байн рафтаанд. Дар муқаддимаи “Тарҷумон ул балоға” ба кутуби Юсуфи Арӯзӣ ва Абӯаълои Шуштарӣ ишора мешавад, ки пештар таълиф шуда. Дар ин аҳд китоби аввал дар боби арӯзу қофия ба Абулҳасани Алӣ Баҳроми Сараҳсӣ мутааллиқ аст. Кутубҳои дигар, аз ҷумла “Канз ул қофия”, “ғоят ул арӯзайн” ва “Рисолаи хучаста” ро низ аз ӯ донистанд. Санади ҷолиб он аст, ки маҳзҳамин рисолаҳоро Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар “Чаҳор мақола” барои омӯзиш ба шоирони ҷавон тавсия мекунад. Шарҳиҳол ва намунае аз ашъори форсӣ ва арабии Абӯмансур” Иброҳим Маърум ба Бузургмеҳр дар “Лубоб ул албоб” ва “Татимат ул ятима” нақл шудааст. Шамси Қайс низ ӯро аз зумраи арузиёни Аҷам мешиносад.

Савол ва супоришот:

- 1. Марҳилаи аввали инкишофи илми адабиётшиносӣ ва равияҳои асосии он.**
- 2. Адабиётшиносӣ ва нақди фаннию завқӣ ва хусусиятҳои асосии он.**
- 3. Мавқеи тазкираҳо дар инкишофи илми адабиётшиносӣ.**
- 4. Омилҳои инкишофи илми адабиётшиносӣ дар ин аҳд.**
- 5. Асарҳои илми адабиётшиносӣ ва таснифоти онҳо.**

Мавзӯи 3. ПАДИД ОМАДАНИ АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРӢ ВА ЗАМИНАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУУЛИ ОН.

Ибтидои асри ХХ бо тезутундии воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ дар таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ характернок аст. Таъсири сиёсати мустамликадоронаи Руссия дар ин давра дар тамоми соҳаҳои ҳаёти мардуми маҳаллӣ, ки зерин тасарруфи Руссияи подшоҳӣ даромада буданд, ба мушоҳида мерасад. Ин марҳилаи таърихӣ аз охири асри XIX сар шуда то солҳои 1926 идома ёфтааст ва он дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ, маданияту маишӣ аз ҷиҳати вуҷудати воқеаҳои таърихӣ мавқеи муҳиме дорад.

Дар натиҷаи доман паҳн кардани сиёсати мустамликадоронаи ҳукумати подшоҳӣ беҳукукиву қашшоқӣ ва бенавоию ранҷбарии аҳолии маҳаллӣ торафт меафзояд. Гарчи дар ин давра дар шаҳрҳои гуногуни Осиёи Марказӣ

корхонаҳои хурд хурди саноатӣ (заводҳои пахтадозакунӣ, равшанбарорӣ) консервабарорӣ, нӯшокиҳои спиртӣ, чармгарӣ ва ғайраҳо) сохта шуда бошанд ҳам, барои бехбудии зиндагии мардум чандон аҳамият надошанд. Дар натиҷаи афзоиши талаботи ҳукумати подшоҳӣ ба ашён хом, афзудани нуфузи муомилоти пулӣ дар ин ҷойҳо низ боёни маҳаллии пайдо гардиданд, ки бо саноатчиёни рус дар рақобат буданд. Дар натиҷаи инкишофи муомилоти савдо ва рақобати бозорӣ маҳсулоти саноатии косибон ва ҳунармандони маҳаллӣ арзиши хешро гум кард ва аҳволи табақаи ҳунарманд нисбатан бад гашт.

Гузориши масъалаҳо тақозо менамояд, ки ба воқеияти сиёсӣ иҷтимоӣ ва таърихӣ мадания охири асри XIX ва аввали асри XX аз дидгоҳи тоза назар афканда шавад. Таҳлили амиқи воқеият ва моҳияти ҳодисот, ки дар заминаи қонуниятҳои табииву иҷтимоӣ ба вучуд омада буданд, тақозо мекунад, ки муфассалан ба ин масъалаҳо таваққуф карда шавад. Ҳамчунин мушоҳидаву таҳлили манзараи таърихӣ ва сиёсати дохилӣ дар баррасии мавзӯи мавриди назар муҳим аст.

Дар чунин шароит гӯё Руссия ба корҳои дохилии Бухорои «мустақил» мудохила намекард. Аслан ва амалан дар шароити қуруни вусто, ки дар Осиёи Миёна мастамӣ буд, сураг напазируфтани таҳаввулоти ҷиддиро дарҳама самт дарк намудан мумкин аст. Адабиётшиноси тоҷик Х.Асозода менависад, ки дар ин сарзамин (Осиёи Марказӣ–С.Х.) ҳанӯз ҳам гароишҳои феодалӣ ва тамоюлоти мазҳабӣ бечуну чаро давом мекарданд. Яъне ин сарзаминҳаёти анъанавии худро идома меод, мисли ин ки ақоид ва афкори навин фақат дар шароити муҳити басо душвори он роҳ меёфт».¹

Ба қавли Иржи Бечка сарзамини Сино ва мардуми он ба дуо ва баъдтар аз он бо сеҳру ҷоду кор мекарданд ва мардуми сарзамини ахтаршиноси бузург–Улуғбек гумон мекарданд, ки хуршед ба даври замин мегардад.

Ҳамин тариқа, манзараи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ халқҳои Осиёи Марказӣ бо баъзе пешрафтҳои ҷиддӣ нисбатан ранги дигар гирифта бошад ҳам, аҳволи мардуми маҳаллӣ, баҳусус, табақаҳои оддӣ ҷамъияти тоқатфарсо буд. Ин гуна аҳволи вазнин нафрату ғазаби мардумро бар ҳукумат як бар чанд афзуд. Ин буд, ки баъди инқилоби солҳои 1905–1907, ки дар Руссия рух дод, байни мардум чунбишҳои фикрӣ, дигаргуниҳои маънавӣ ба миён омад ва он ба мардуми маҳаллии Осиёи Марказӣ таъсири назаррасе паид овард. Дар зери ин таъсир дар Осиёи Миёна низ чунбиши фикрию иҷтимоӣ гуногун ба вучуд омад. Асосан дар шаҳрҳои калонтарини Осиёи Марказӣ, Қўқанд, Тошканд, Андичон, Самарқанд, Хўҷанд хурӯҷҳои

гуногуни иҷтимоиро дидан мумкин аст. Баъди солҳои 1905–1907 низ метавон гуфт, ки тарзи тафаккур ва як навъ ҷаҳонбинии мардум тадричан таҳаввул ёфт. Дар ибтидои асри асри XX байни табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ тезу тунд шудани муносибатҳоро дарк кардан мумкин аст. Дар ин давра метавон гуфт, ки аз дохили мардуми маҳаллӣ шахсоне пайдо гаштанд, ки барои озодии миллӣ саъю кӯшишҳо доштанд. Дар ин давра мобайни халқ низ ақидаҳои гуногуни ташвиқӣ ва тарғибӣ паҳн карда шуда буд. Умуман, ин давра низ бо бедории фикрии умум хеле характернок аст.

Аз аввалҳои асри XX дар Осиёи Миёна ҷунбиши иҷтимоӣ сиёсӣ бо номиҳаракати ҷадидӣ ба майдон омад, ки яке аз воқеоти муҳими ин давра маҳсуб мегардад. Вобаста ба тақозо ва нишондоди сиёсатиҳизбии расмӣ давраи шӯравӣ бобати ин давраи адабиёт таҳқиқот низ дар асоси таҳрифотиҳақиқат сурат гирифтааст.

Аз ҷониби Руссияи подшоҳӣ забт гардидани Осиёи Марказӣ, ки аз нимаи дууми асри XIX оғоз гардида буд, дар аввалҳои асри XX тамоми шахру вилоятҳоро зерӣ таъсири худ мегирад. Натиҷаиҳамин буд, ки дар муддати кӯтоҳқураи мустамликавӣ ва зулми тоқатфарсои дутурафа, ҳам аз ҷониби феодалони маҳаллӣ ва ҳам аз ҷониби амалдорони рус ҷорӣ карда мешавад. Ҳатто ин вазъият аз ҷониби яке намояндагони сиёсии рус ба тариқи зайл ташреҳ меёбад: «Вилоятҳои мустамликавӣ фақат тавассути тире туфанг ва шамшеру теғ сари итоат фуруд оварданд. Ба аҳолии маҳаллӣ муносибати ваҳшиёна ҷорӣ карда шуда буд. Дар ҷунинҳолати тоқатфарсо халқи маҳаллӣ барои дафъатан дур сохтани зулму истибдод кӯшиш ваҳаракат дошт».

Чуноне, ки дар боло ишора рафт, инқилоби солҳои 1905–1907, ки дар Руссия амалӣ гардид, дар Осиёи Миёна низ таъсири худро гузошт ва дар байни мардум ҷунбиши фикрии қавиеро падид овард. Бо сабаби харҷи марҷҳои ҷанги якуми ҷаҳонӣ аҳолии иқтисодию сиёсии мамлакат тангтар шуд ва бо мақсади рӯйпӯш кардани ин хароҷот бочу хироҷ барои халқи маҳаллӣ дучанд гардид.

Бояд ибраз дошт, ки дар баробари тамоми тағайюроту таҳаввулоти солҳои аввали асри XX воқеияту дигаргунии муҳимро дар раванди сиёсии Осиёи Миёнаҳодисаҳои сиёсии солҳои 1905–1907 гузошт. Рӯзафзунӣ ҷунбишухаракоти табақаи ранҷбару зиёӣ маҳаллӣ зерӣ таъсири нуфузи тамаддуни аврупоӣ, инчунин зерӣ таъсири нуфузи русҳо хонсолори Бухоро тадричан истиклоли сиёсии хешро аз даст дод ва русҳо дигар имкон надоданд, ки вазъи салтанату давронихукумати маҳаллӣ дигар беҳбуд гардад. Ба ин пеш азҳама, ҳукумату ричоли дарбори амир муҳолифат доштанду ягон заррооти таҷаддудхоҳӣ ва ислоҳотпарастиро дар мулк роҳ надоданд. Ҳамин буд, ки салтанат ва мулки аморату қудрати сиёсии амири давра рӯ ба таназзул овард.

Аммо дар Туркистону Бухоро дарҳамин гуна шароити тангу фарсуда низ мардони инкилобию равшанзамир, бедордилу равшанфикр падида омаданд ва барои беҳбудии зиндагии ҷомеа камар барбастанд. Тадричан ғоя ва мафкураи ҳаракати маорифпарварии таҷаддудхоҳӣ ба саҳфаҳои адабиёти бадеӣ гузашт. Адабиёт рангу бори тоза касб намуд ва барои ифодаи марому мақсад ва матлаби зиёиёни маорифпарвар мутобиқ карда шуд. Дар ҷодаи эҷоди бадеӣ адибон ба ду равия тақсим шуданд. Қисме адибон агар роҳи навини маорифпарвариро интихоб намуда бошанд, қисми дигаре аз онҳо анъанаҳои беҳтарину хубтарини адабиёти классики тоҷикро идома доданд.

Дигар аз нуктаҳои муҳим ин аст, ки аксаре аз адибони маорифпарвар ва зиёии даврҳам дар рушду нумӯи адабиёти маорифпарварии тоҷик ваҳам дар ташаккулу инкишофи адабиёти бедории миллии ўзбек саҳмгузоранд. Зеро аксарияти маорифпарварони зиёӣ адибони зуллисонайн буданд ва аз ин лиҳоз хизматҳои эшон дар шаклгирии адабиёти сифатан навихар ду миллат баробар аст. Инчунин яке аз хусусиятҳои муҳимтарини адабиёти маорифпарварӣ таҷаддудхоҳӣ дар идома ёфтани ва устувор будани анъанаи зуллисонайнӣ зоҳир мегардад. Аммо аз соли 1907 сар карда давраи пурбории фарҳангӣ оғоз гардид. Мардум тавассути нашрияҳо ва фарҳанги мамолики мунараққии Аврупо, Эрон, Туркия ва баъзе аз давлатҳои Шарқ ба муҳити дунявии илму фарҳанг ошно гардиданд. Ҷои шубҳа нест, ки аввалин омил дар ташаккули муҳити илмию фарҳанги халқҳои Осӣи Марказӣ фарҳангу илми Руссия буд ва тавассутиҳамин чиз ба илму адаби Аврупо низ роҳ кушода шуд. Ошноии фарҳангӣ боиси ҷунбишҳои табакоти равшанфикру демократии ҷомеа гардид. Аслан, ин ҷунбиш аз нимаи дуюми асри XIX дар ин минтақа падида омада, ғоя ва мӯйи аслии он аз ҷониби равшанфикрону маорифпарварониҳамин давр баён гардида буд. Дар оғози асри XX зери таъсири ҷунбишҳои милли-озодихоҳӣ, таҷаддудхоҳию маорифпарварии наҳзатҳои маҳаллӣ, ки имрӯз саромади онро Исмоили Гаспиралӣ медонанд, муҳити илмӣ, адабӣ, фарҳангӣ иҷтимоии халқҳои маҳаллӣ самти тоза дарёфт. Зеро таъсири ҷунбиши таҷаддудгароён (ҷадидон) дар Бухоро падида омадану мавқеи сиёсӣ иҷтимоӣ пайдо кардани наҳзати ҷавонбухориён низ маъруфият дорад.

Ҷавонбухориён гурӯҳе, ки мақсад ва маслаки онҳо дар ибтидо тараққӣ, наشري маорифи замонӣ ва пешрафти мамлакат буд ва роҳбару аъзоёнаш ба эътибори аксарият ҷавонон ва наваҷибон буданд, аъзоёни ин гурӯҳ, мисли «ҷавонтуркон» и Туркияи он давра худро «ҷавонбухориён» меномиданд. (С.Айнӣ, Таърихи инкилоби Бухоро, саҳ. 70). Ин ташкилот ва аъзоёни он дар манбаъҳои мухталиф бо унвонҳои гуногун «ҷавонфикрон», «ҷадидон», «таҷаддудхоҳон», «наваҷибон», «тараққипарварон», «равшанфикрон», «озодфикрон» ва ғайраҳо муаррифӣ мешавад

Аммо дар боби моҳият баҳамфикриюҳамраъии заиф, дастури номуназзаму манфиатҷӯёна майл доштани баъзе аз аъзоёни инҳаракот ва чунбиш бо маънои том дар пешрафтиҳаёти мардум дер ва абадан мақом наёфт. Гуфтан мумкин аст, ки боиси пароканда гардидани ин наҳзати таҷаддудгароёна дар фаъолияти тарафпарастии баъзе аз вакилони онҳо, баъзан манфиатпарастии аъзоёни он намудор мегардад. Ҳадафи аслии қисме аз онҳо мароми муайяну муштарак надошт. Аммо дар таркиби ин равшанфикрон ва тараққипарварону таҷаддудхоҳони комил низ буданд, ки дар самти пешравиихаёти мардум, тарғиби илму маорифи дунявӣ, падида омадани нашрияҳои нав, дигаргуншавиихаёти иҷтимоии мардуми маҳаллӣ, бедории фикрии онҳо ва муҳимтараш самти тоза дарёфтани адабиёти бадеӣҳисса гузоштанд. Гап дар сари он аст, ки дар ибтидои асри ХХ ҳар ки худро зиёӣ мепиндошт, дар рушду нумӯъ ва инкишофу таҳаввули адабиёт ва маданиятнокии мардум саҳмгузор буданд.

Ҷадидон барномаи комили навсозии маорифпарваронаи ҷомеаро ба миён гузошта буданд. Дар нигоҳи ин гурӯҳ бозчусти роҳи фардо бо танқиди соҳти воқеияти замониҳамроҳ мерафт. Интиқоду ифшогарӣ даъвату хитоба аз хусусиятҳои аслии адабиёти ин равия буд. Ормонҳои олии маорифпарварии навхоҳон дар асарҳои Фитрат, Аҷзӣ, Асирӣ, Мирзо Сироч, Бехбудӣ барин намояндагони ин равия равшан ба назар мерасад. Дар вақташ Фитрат қачфаҳмиҳоро дар шиноҳти мароми ҷадидон хеле равшан тафсир карда буд, ки имрӯз низ арзиш дорад. Ў сабаби ихтилофоти ҷадиду қадимро шарҳ дода таъкид карда буд, ки *«миллати наҷибии Бухороро пӯшида нахоҳад буд, ки муддатест ихтилофи ҷадид ва қадим, ки мабдаъаи ба ҷуз иштибоҳкорӣ ва фасодати баъзе хоинони миллат чизи дигаре нест, Ватани муқаддаси моро фаро гирифта, ҷамоаи муттаҳидаи аҳолиро ба унвони ҷадид ва қадим ду фирқа ваҳар кадомро нохушнудони дигар намуд»*. Моҳияти ин суҳанони Фитрат дар онҳам зоҳир мегардад, ки ў пеш азҳама ихтилофоти байни миллатҳоро инкор мекунад. Ин тарзи ифодаи фикр хеле ҷиддӣ ва дар айни замон муҳим аст.

Зиёиёни бомаърифат сари вақт дарк намуданд, ки инкишофи ҷамъият, маҳз тавассути ташаккулу бунёди маърифат, илму дониши нави замонавӣ имконпазир аст. Ин мулоҳиза бо гуфтаи сарвари давлат Ислон Абдуғаниевич Каримов низҳамоҳангӣ дорад. Ў таъкид менамояд, ки «... асос ва пояи тараққиёти ҷамъияти ягона ва муқтадире, ки онро аз домиҳалокат наҷот дода метавонад, фақат маърифат аст»². Пас, дар ривочу раванг ва пешрафтиҳаёти маданияту фарҳангии мардуми Осиёи Марказӣ саҳми маорифпарварони

номбардор ва навиштаҳои илмиву таърихӣ ва фалсафию бадеии онҳо хеле арзишманд аст.

Чунбиши таҷаддудхоҳони миллӣ аз чанд ҷиҳат аз андешаҳои тараққиҳоҳонаи саромади ҷараёни маорифпарварӣ ва адабиёти бедории миллӣ Аҳмади Дониш сарчашма мегирифт. Ин буд, ки дар ташаккул ва рушду нумӯи афкори навини эшон мавқеи осори бадеӣ–адабиёт хеле калон буд. Тағйироти муҳимтарини сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангию маданӣ дар осори бадеии вакилони пешқадами давр инъикос меёфт. Пайваста ба дигаргун шудани шароит, тамоюлоту афкори тараққипарваронаю навҷӯёна адабиёт мазмунан ранги тоза дарёфт. Афкори нави танқидию ахлоқӣ, фалсафию иҷтимоӣ бевосита, боиси тағйироту таҷаддуди соҳаҳои мухталифҳои мардум гардид. Адабиёт зимни таъсири ин афкор тавассути эҷодиёти намоёндогани барҷастаи ин давраи он бо мазмун ва мундариҷаи ғоявии тоза ба марҳилаи нав самти тоза дарёфт. Инъикоси ғоя ва мазмуну мавзӯоти нави тараққипарваронаю маорифпарварона дар ташаккули мазмуни адабиёти ин давр таъсири амиқе расонид. Воқеан, дар чунин навиштаҳо доираи мавзӯву масъалаҳо комилан нав буд. Бори аввал устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ин масъала ишора карда, аз ҷумла навишта буд, ки мавзӯи ин гуна осор «ба эътибори умумият ватан, миллат, дин, илм ва маориф буда, ташвиқ ба муқобилиҳукумати мустабида зимнан, ҳучум ба уламо сароҳан аз мавзӯҳои муҳими ин давра ба шумор мерафт»³.

Шарқшиноси рус А.Н.Самоилович дар яке аз мақолаҳои «Драматическая литература сартов» соли 1910 менигорад, ки «Дар оғози асри XX дар Туркистон (Осиёи Марказӣ С.Х.) адабиёти моҳиятан нава ба майдон омад». Дуруст аст, ки муаллифи сатрҳои фавқ бо назардошти жанрҳои драмавӣ дар ин давра ба майдон омадани адабиёти моҳиятан навро дар Осиёи Марказӣ таъкид мекунад. Аммо, агар дақиқтар назар афканда шавад, пай бурдан душвор нест, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дарҳаёти маданияи халқҳои Осиёи Марказӣ табаддулот ва тағйироти тоза дарҳамаи ҷабҳаҳо назаррасанд. Падид омадани ҷараёни маорифпарварӣ омили асосии ин табаддулот ва тағйирот аст. Зеро дар асоси факт ва далелу бурҳонҳои қотей собит кардан мумкин аст, ки дар охири асри XIX ва оғози садаи XX ба ҷои қонуниятҳои деринаю меъерии адабиёти мумтоз, ки асосан дар устувории қолабҳои анъанавии шакли осори адабӣ қазоват мекунад, ҳам аз ҷиҳати мазмуну мундариҷаи ғоявӣ ва ҳам аз ҷиҳати шаклу услуб адабиёти тадриҷан навгаштае дар равиши тоза бо мазмуну мундариҷаи ғоявии нав ба майдон омада буд. Дар як муддати кӯтоҳ адабиёт ҷараёни дигаре пайдо намуда, дар асоси қонуният ва услубу принципҳои нав рӯ ба инкишоф ниҳод,

ки ин ба омилҳои болоӣ саҳт марбут аст.

Ҷоиз ба тавзеҳ аст, ки то давраҳои наздик маҳзҳамин давраи таърихи адабиётҳамчун давраи инкишофнаёфтаи адабиёти тоҷик баррасӣ гардида, тадқиқотҳои дар ин ҷода анҷомёфта низ дар доираи маҳдуд сурат гирифтаанд.

Ин давраи таърихи адабиёт, яъне адабиёти оғози қарни XX, ба унвон адабиёти таҷаддудхоҳӣ ва ё ҷадидӣ мантиқан идомаи адабиёти маорифпарварӣ буда, он қисми ҷудонашаванда ва марҳилаи яқлухти адабиёти маорифпарварист.

Дар адабиёти ин давр ҷиҳати азҳама муҳим дар эҷоди бадеӣ тадричан тағйир пазируфтани шаклу мазмун аст. Зеро бо охирагӣ бошадҳам дарҳамин марҳила тағйиру таҷаддуди шаклию мазмуни осори бадеиро мушоҳида кардан мумкин аст. Ин ҷараён, аслан, аз нимаи дуоми асри XIX оғоз гардида буд. Дар адабиёти тоҷик, маҳз, азҳамин давра муносибат ба жанру шаклҳои адабӣ тағйир пазируфт. Дар эҷодиёти адибон як навъ муносибати мусбиеро нисбати жанрҳои адабиёти мамолики Ғарб ва мамлакатҳои нисбатан тараққиёфтаи Шарқ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар охири асри XIX ва ибтидои XX баҳусус, аз солҳои 10 уми ин аср дар асоси таҷрибаҳои робитаҳои адабии нав дар ташаккули жанр ва навъҳои адабӣ, мазмуну мундариҷаи осори бадеӣ муғҷаҳои аввалине шукуфтанд. Инҳолатроҳамчунҳодисоти мусбии ташаккули адабиёт ва қадами ҷиддие пиндоштан ва онро дар асоси пайдоиши жанрҳои драмативу публицистӣ, инчунин таҷаддуди шакливу мазмуни баъзе аз жанрҳои анъанавии адабиёти мумтоз эзоҳ додан мумкин аст.

Боиси ин буд, ки дар Осиёи Марказӣ низ ҷунбишҳои ваҳаракатҳои ислоҳотхоҳона баҳри озодию ваҳдат ба вучуд меомад. Имрӯзҳо бояд иқрор гардид, ки сарвари инҳама ҷунбишҳои иҷтимоӣ зиёиёни маҳаллии бедорфикру равшанзамир буданд.

Мақсад ва мароми ин гурӯҳи ҷомеа аз таълими озодию ободӣ, ваҳдату ягонагии миллӣ, посдошти анъанаҳои миллӣ, тараққӣ додани дараҷаи зиндагӣ, маданият, илми замонавӣ, таҷаддудхоҳию маърифатпарварӣ, барҳам додани иллату нуқсон, тарғиби ғояҳои солим, худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллию таърихӣ, ки аслу ҷавҳари тараққиётро ташкил медиҳанд» иборат буд.

Омилҳои асосии инҳама тағйиротҳо дар поёни асри XIX ба вучуд омада буданд. Руссия бинобар ташаккули муносибатҳои сармоядорӣ хеш Осиёи Миёнаро ҷун қони манотиқи ашӯву манобеъи хом дарёфта буд. Муқовимат ва муносибатҳои мутақобилаи дохилӣ, дар навоҳию манотиқи мухталиф сар задани шӯришу тугёнҳои маҳаллӣ аҳволи сиёсии аморат ва хонигарҳои Осиёи Миёнаро муташанниҷ сохта буд.

Ана дарҳамин равиш адабиёти равшангарии тоҷик, ки адабиёти ҷадида

низ як шоҳаи он аст, зухур кард ва инкишоф ёфт. Мутаасифона, солиёни дароз адабиёти ҷадидаҳамчун зухуроти манфӣ дар таърихи адабиёт зикр мешуд. То рӯзҳои наздик инҳаракатҳамчунҳаракати «буржуазияи савдоию тижоратии маҳаллӣ» ва аъзоёни он «зиёиёни миллатчӣ» муаррифӣ мешуд. Ин тарзи баҳодихӣ ба масъала яктарафа аст. Инҳама вобаста бо сиёсатихукуматиҳамонвақта буд. Имрӯзҳо собит гаштааст, ки инҳаракат аз чанд ҷиҳат муҳим буд. Дар асл ҷараёни ҷадида дар таърихи адабиёти тоҷик мақоми мусбат дошта, дар замонааш рисолати бузурги иҷтимоиро бар дӯш гирифта буд. Моҳияти ин равишро донишманди маъруфи адабиёти тоҷик Муҳаммадҷон Шукуров хеле возеҳ тавсиф кардааст⁴:

«равшангарон нисбат ба муҳофизакорони кўҳнапараст, нисбат ба қадимиён худро ҷадид номиданд ва хостанд ҷомеъаро нав кунанд, миллатро аз гирдоби хурофоту таасубот берун оварда, ба шаҳроҳи тараққи илму фанни замон бароранд, то ки миллат аз фарҳанги тозаи асри мо, аз дастовардҳои илму маорифи нави даврон баҳра бардоранд».

Воқеанҳам ҷадидон мехостанд миллатро аз ҷанги вомондагӣ раҳо бахшанд. Бинобар инҳам таъкид мекарданд, ки «аввалин наҷотдиҳандаи мо илм аст».

Дар адабиёти нимаи дуюми асри XIX назм инкишофи сатҳӣ дошт. Кўшиши амирони манғит дар роҳи ҷалби аҳли адаб ба дарбор чандон натиҷанок набуд. Бо вучуди он ки Бухоро маркази ҷомеъи фарҳангӣ ба назар меомад, рушди нерӯҳои адабӣ баҳоли худ буд. Вобаста баҳамин адабиёти ибтидои асри XX ро давраи сифатан нави инкишофи равияҳои адабӣ низ номидан мумкин аст. Зеро дарҳамин давр муносибати шоирон ва адибони ҷараёни таҷаддудҳои нав нисбати мазмуну мундариҷа ва ғояи осори бадеӣ, ҳамчунин шаклу намудҳои эҷоди бадеӣ тағйир пазируфт. Аз ин лиҳоз метавон гуфт, ки оғози асри XX дар ташаккул ва таҳаввулоти жанру намудҳои осори бадеӣ марҳилаи тоза ва нав аст.

Дар асоси нишондоди Ғ.Маҳмудов «ҷамъияти ниҳонии ҷадидон» соли 1910 дар Осиеи Миёна ташкил карда шудааст. Ҳаракати ҷадидии халқҳои ўзбеку тоҷикро ба ҷор зина тақсим мекунад. Зинаи аввал нимаи дуюми асри XIX то солҳои 1910. Зинаи дуюм аз солҳои 1910 1917. Зинаи сеюм соли 1917 то давраи инқилоб. Зинаи чаҳорум аз солҳои 1920 то барҳам дода шудани инҳаракат.

Умуман, намоёндагони инҳаракат тарафдорони талқину тарғиби маданияти аврупоӣ буда, бештар баҳаёти маданияту маишии халқҳои Аврупо тавачҷӯҳи махсус доштанд ва онро тарғиб менамуданд. Яке аз ҷорабиниҳои

калони онҳо дар ин поя ташкили мактабҳои усули чадида буд. Инчунин тарғиби ислохотҳои дар сохт ва структураи давлату тадриси муассисаҳои таълим инчунин тадричан такмил додани адабиёти бадеӣ аз ҷониби адибони маорифпарвар мақсади асосӣ ба шумор мерафт.

Таъсиру нуфузи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии халқҳои Аврупо ва унсурҳои тарзи зиндагии онон ба ҳаёти маданияту адабии халқҳои Осиёи Марказӣ назаррас аст. Аввалан, ин ки дар шаҳрҳои калонтарини Осиёи Марказӣ Самарқанд, Тошканд кушода шудани матбааҳои литографӣ ва дар ин нашриётҳо ҷоп гаштани асарҳои вакилони адабиёти маорифпарварии ибтидоӣ асри XX – Мирзо Сирочихаким, Асирӣ, Туғрал, Васлӣ, Аҷзӣ ва ғайраҳо. Ба роҳ монда шудани нашри чандин газетаву журналҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ; дар Самарқанд маҷаллаи «Оина» ва «Самарқанд» у «Зарафшон» дар Бухоро «Бухорои шариф» ва ғайраҳо. Дар онҳо дарҷ гардидани воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, хабарҳои гуногуни хориҷӣ, нашри мақолаҳои илмӣ, гузоришоти гуногун, ки тарғиби илму дониши дунявӣ, танқиди беабтӣ қорҳои дохилии мамлакат, материалҳои адабӣ, фоидаҳои мактабҳои усули чадида ва ғайраҳо дар онҳо мавқеи калон доштанд, ҷоп карда мешуданд.

Дар ҳаёти мардуми маҳаллӣ қушодашавии мактабҳои усули чадида, ташкил карда шудани театрҳои миллӣ, нашр гардидани газетаву журналҳо ва таъсиси матбааҳо, баъзе тағиротҳои соҳаи маорифу маданиятро ҳамчун воқеаҳои муҳими маданияти давр зикр кардан мувофиқи мақсад аст.

Дар ибтидоӣ асри XX дар Осиёи Марказӣ муҳити ягонаи пурқуввати адабӣ вучуд надошт. Адабиёт дар ин давр асосан дар шаҳрҳо ва марказҳои калонтарини аҳолинишини Осиёи Марказӣ вусъат дошт. Аз ҷумла дар Қўқон, Тошканд, Бухоро, Хева, Самарқанд, Хўҷанд ва ғайраҳо. Ин марказҳои адабӣ аз ҳамдигар зоҳиран ҷудо бошанд, ҳам аз лиҳози интишори мавзӯӣ ва мазмунҳои нави иҷтимоӣ, ғоявӣ хусусиятҳои муштарак низ доштанд. Бевосита байни муҳитҳои адабӣ робитаҳои муайяне вучуд дошт. Ҷоиз ба тавзеҳ аст, ки дар ин давр адабиёт ҳамчун як ҷабҳаи ҳаёти маданияту маънавӣ бо самти дигар ва ранги тозае дар инкишоф буда, дар ин роҳ вакилони ҳақиқии он саҳми хешро мегузоштанд. Аз ҷумла, дар ташаккули муҳити адабии Самарқанд хизматҳои Беҳбудӣ, Аҷзӣ, Хочӣ Муин, Васлӣ арзишманд бошанд, дар Бухоро ин вазифаро Мирзо Сироч, Абдулвоҳиди Мунзим, Ҳайрат, Айнӣ, Фитрат, Садрӣ Зиё бар зимма доштанд.

Аз нимаи дуюми асри XIX ва ибтидоӣ асри XX дар ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ, маданияту фарҳангӣ ва адабии Самарқанд зерин таъсир ва нуфузи

тамаддуни мамолики Ғарб ва Руссия тағйиротҳои назаррас ба вучуд омаданд. Мувофиқи маълумоти манбаъҳо ва сарчашмаҳои илмӣ –таърихӣ аз асри XVIII то нимаи авали асри XIX дар Самарқанд ва атрофи он барои шакл гирифтани адабиёт ва санъат шароити мусоиде мавҷуд набуд. Дар асоси тадбирҳои амири манғит – амир Шохмурод ва тадбиркории ӯ дар муҳити адабии ин диёр тағйиротҳои кулӣ ба тарзи тадриҷӣ ба вучуд омад. Аз нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар Самарқанд ҳаёт каме чун гирифт ва бо оҳистагӣ бошад ҳам насими адабиёту санъат дар ин сарзамини шоирхезу адабиётпарвар аз нав руҳияти тоза касб намуд. Дар ҳаёти адабии Самарқанд низ баъди ду асри сукут бедории маънавӣ ба вучуд омад. Омилҳои муҳимтарини падид омадани ин дигаргунӣ ва тағйиротҳо пеш аз ҳама воқеаҳои муҳимтарини таърихӣ сиёсӣ ва иҷтимоии давр маҳсуб мегардад. Азбаски Самарқанд аз азалҳамчун яке аз марказҳои адабии асосии тамаддуни Машриқзамин ба шумор мерафт, имкон надошт, ки дар ин сарзамин решаҳои пурқуввати адабиёту санъат ва тамаддуни башарӣ аз нав муғча набандаду ба сукуту ёдҳои фаромӯшонӣ равад. Бо саъю эҳтимоми зумрае аз тадбиркорони давр ва омилҳои объективӣ субъективӣ дар ин маҳал боз адабиёти бадеӣ аз бӯҳрони маънавӣ бадар рафт ва рӯ ба инкишоф ниҳод. Ин адабиёт агар аз як ҷиҳат дар асоси суннат ва анъанаҳои адабиёти мумтози форсу тоҷик арзиҳастӣ карда бошад, аз ҷиҳати дигар он руҳияти тоза ва моҳияту сифати наво дошт. Самарқанд ва муҳити адабии он дар ин марҳила омада дар ҳудуди Осиёи Марказӣ ҳамчун маркази адабии ба худ хос амал мекард. Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини адабиёти ин давр ба ду забон асар офаридани эҷодкорон ба шумор меравад. Ҷиҳати муҳимтарини масъала дар он зоҳир мегардад, ки мисли марказҳои адабии Қўқанду Тошканд, Хоразму Бухоро ва ё Хуҷанд ҳамчун ҳодисаи типологӣ дар муҳити адабии Самарқанд низ анъанаи зуллисонайнӣ аз нав барқарор карда шуд. Ин ҷо шоире ва ё эҷодкореро ба ин ё он адабиёт хос аст гуфтан нашоёд. Зеро ҳар як шоир ва ё адиб дар рушду нумӯйиҳар ду адабиёт баробар ҳиссагуздоранд. Дар ин давр дар Самарқанд зумрае эҷодкорон қаламронӣ карданд, ки онҳо бо осори намунаҳои эҷоди худ дар таърихи адабиёти тоҷику ўзбек мавқеи ба худ хос доранд. Дар ин давр як қатор шоирони номиро зикр намудан мумкин аст, ки бо осори худ характер ва хусусияти муҳимтарини адабиёти даврро ифода менамоянд. Аз ҷумла, Саидахмад Васлӣ, Нақибхони Туғрал, Саидахмад Сиддиқии Аҷзӣ, Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ, Хочӣ Муин, Тамҳид, Сипандии Самарқандӣ, Фаҳриддин Рочӣ, Иброҳим Ҷуръат, Абдулғанӣ Ҷавдат, Шақурии Самарқандӣ, Саидризо Вализода ва ғайраро номбар намудан мумкин аст, ки дар давру замони худ аз шоирони номӣ ваҳомиёни илму маданияти маҳаллӣ ба шумор мерафтанд. Дар тар бевоҳита ба ин муҳити адабӣ Абдурауф Фитрат ва

Садриддин Айни низ ворид гардиданд. Аксарияти мақолот ва ашъори эшон дар рӯзнамаву маҷаллаҳои Самарқанд таъбу нашр мегардид. Мувофиқи шаҳодати муҳқиқи шинохта Садри Саъдиев муҳити адабии Самарқанд дар ин давра на фақат аз лиҳози ташаккули мазмуну мундариҷаи адабиёт, ривочу таҳавул бо муҳити адабии Бухоро баробар шуд, балки аз онҳам болотар рафт.

Дар бораи мероси адаби ваҳаёту ғаболияти шоирони давраи мавриди назари муҳити адабии Самарқанд тадқиқотҳои илмӣ каманд ва то баҳол онҳо пурра омӯхта нашудаанд. Аз солҳои 60 уми асри гузашта бо саъю эҳтимоми баъзе аз олимони тоҷику ўзбекҳаёту ғаболияти эҷодкорони Самарқанд мавриди тадқиқ қарор гирифт. Дарҳамин радиф Солеҳҷонҳалимов дар бораи равобити адабии тоҷику ўзбек дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX, дар мисоли муҳити адабии Самарқанд рисолаи номзадӣ дифоъ намуд. Дертар Холиқ Мирзозода низ дар рисолаи доктории худ дар асоси осори шоирони ибтидои асри XX Самарқанд тамоюлоти асосии равияҳои адабиёти тоҷику ўзбекро тадқиқ намуд.

Дар адабиёти ибтидои асри XX и Самарқанд равияи асосӣ равияи маорифпарварист. Аммо дар қатори адабиёти маорифпарварӣ равияи анъанавии адабиёти мумтоз низ идома дошт, ки анъанаҳои беҳтарини назму насри адабиёти мумтози форсу тоҷик ва ўзбек дар эҷодиёти онҳо давом дода шудааст. Бештар ин адабиёт ба тарғибу талқини ғояҳои маорифпарварӣ асос ёфта буд. Барои пайдоиши адабиёти маорифпарварӣ таҷаддудхоҳӣ дар Самарқанд таъсир ва нуфузи Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ роли асосӣ мебозад. Дигаре аз омилҳои шаклгирии муҳити адабии Самарқанд ба тағйиротҳои соҳаи илму фарҳанг, баҳусус, вусъат ва пайдоиши матбуот вобастагии қавӣ дорад. Дар ин марҳила метавон гуфт, ки муҳити адабии Самарқанд яке аз марказҳои асосии адабии Осиёи Марказӣ ба шумор мерафт. Худ дар қатори рушду нумӯи матбуоти даврӣ, пайдоиши жанри драма дар ин муҳит исботи гуфтаҳои болоианд. Вакилони адабиёти маорифпарварии тоҷику ўзбек дар давраи мавриди назар на бо миқдору шумораи худ, балки бо осори пурарзиши худ мавқеъ ва манзалати ба худ хос доранд. Адабиёти маорифпарварии ибтидои асри XX бо талқини ғояҳои ислохотпарастиву ислохотхоҳӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ, худшиносии милливу ҳудудогоҳии таърихӣ, талқини озодии ватан ва истиқлоли миллӣ бо мафкураи имрӯз созгор аст. Ташаккули адабиёти тоҷику ўзбек дар ибтидои асри XX боҳамин ғояҳои маорифпарвариро таҷаддудхоҳӣ вобастагии қавӣ дорад.

Чуноне ки дар болотар ишора рафт, адабиёти ибтидои асри XX моҳиятан ва мантиқан идомаи адабиёти нимаи дуюми асри XIX буда, ин давраи адабиёт нисбатан камтар мавриди тадқиқотҳои илмӣ қарор гирифтааст. Дуруст аст, ки аз ҷониби адабиётшиносони маъруфҳамчун Айни,

Холиқ Мирзозода, Расулхонходизода, Муҳаммадҷон Шукуров, Соҳиб Табаров, Садри Саъдиев, Маъруфи Раҷабӣ, Солехҳалимов дар ин бобат тадқиқотҳои пураарзиш ба сомон расонида шудааст. Аммо аксари ин тадқиқотҳо бо назардошти сиёсати расмиихизбӣ ва талаботу тамоюлотӣ он анҷом пазируфтааст ва баъзе аз ин тадқиқотҳо таҷдиди назар меҷаҳад.

Дар асл бо навиштаҳои маорифпарварон афкори иҷтимоӣ қадаме бузург гузошта ва шуури шинохти зебӣ хеле тағйир ёфта бошад, бо зуҳури ҷадидия ва афкори ҷадидон мафҳумҳои «Ватан», «Миллат», «Ислом» ва «Ватандорӣ» маъноӣ тозаӣ иҷтимоӣ касб карда, ба ғояи асливу асосии адабиёт қарор ёфт.

Дар ин замина, воқеанҳам «адабиёт комилан мазмуни иҷтимоӣ пайдо кард ва адабиёти миллӣ шуд, на танҳо дар бораи инсон, балки бештар дар бораи миллат сухан меронд, сарнавишти миллатро, имрӯзу фардои онро ба андеша гирифт ва агарчи он гоҳ дар бораи миллату миллият тасавуротҳанӯз чандон мушаххас набуд, баҳарҳол адабиёт ба ташаккули худшиносии миллӣ мусоидат кард» (М.Шакурӣ). «Дар бораи миллату миллият» тасаввуроти «ханӯз чандон мушаххас» надоштаи ҷадидон аз барномаи воқеии онҳо сарманша мегирад. Ислом рӯкни идеологии ҷадидон буд. Танҳо дар заминаи ахлоқ ва афкори исломӣ, нахуруфот онҳо барномаи амалашонро мураттаб сохта буданд. Инро дар асоси санадҳои зиёде қотей аз осори Мирзо Сироч ва Фитрату Аҷзӣ ваҳатто Асирӣ собит кардан мумкин аст.

Солҳои охир дар бораи баъзе вакилони адабиёти ибтидоӣ асри ХХ, принципҳои эҷодиёти онҳо, мазмун ва мундариҷаи ғоявии осори онон мақолаву гузоришотҳои зиёде дарҷ гардидаанд. Дар ин ҷо зикр кардани корҳои тадқиқии Расулхонходизода, Маъруфи Раҷабӣ «Ислом, инқилоб ва ҷадидия», «Ба фикри ман», мақолот ва гузоришоти Садри Саъдиев бобати муҳити адабии Самарқанд дар ибтидоӣ асри ХХ ва вакилони он (аз таркиби китоби «Самарқанд адабий муҳити таърих кузгусида»), мақолаи Пайванди Гулмурод «Джадидская школа» и просветительское движение в Бухаре», Олимҷон Салимов дар бораи публицистикаи миллии ин давр, ҳамза Боқиев дар хусуси рӯзгор ва осори Мирзо Сироч, Абдуҳолиқи Набавӣ дар бораи рӯзноманигорӣ марҳилаи мавриди назар, Масрур Абдулло «Адабиёти ҷадидия ва худшиносии миллӣ», Муҳаммадҷон Шакурӣ «Навиштаҳои Садри Зиё ва аҳамияти таърихӣ он», мақолот ва навиштаҳои Соҳиб Табаров дар бораи Абдулвоҳиди Мунзим ва ҷаҳони маънавии Фитрат, гузоришот ва мақолаҳои Абдулҳай Маҳмадаминов, тадқиқотҳо ва мақолаҳои Солехҷонҳалимов ва нависандаи ин сатрҳоҳатмист. Зеро ин тадқиқотҳо ва мақолаву гузоришот дар бораи баъзе масъалаҳои муҳими адабиёти ибтидоӣ

асри XX саҳифаҳои тозаеро кушода медиҳанд.

Ташаккули адабиёти ибтидои асри XX ба вусъати воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва тағйиротҳои ҷиддии дар ин ҷабҳаиҳаёт рухдода вобастагии қавӣ дорад. Метавон ин давраи адабиётро низҳамчун адабиёти нимаи дуҷуми асри XIX ба ду равиҷи асосӣ тақсим намуд. Аввалан адабиёти равиҷи анъанавӣ, ки мавзӯ ва мазмуни ғоявии он бароиҳимояи манфиатҳои ҳукумати дар амал буда, хоҳишу иродати онҳо равои гардида буд. Равиҷи дигар адабиёти пешқадами замонавӣ, маорифпарварӣ таҷаддудхоҳист, ки дар он ғояҳои нави иҷтимоӣ дар сабку услуби тоза интишор меёфт. Бояд зикр карда гузашт, ки дар ибтидои асри XX адабиёти дарборӣ чун ҷузви муҳими адабиёти суннатӣ нисбатан мавқеи худро аз даст дод.

Адабиёти ибтидои асри XX аз он ҷиҳат характернок аст, ки он дар ин давра тамоман бо ғояҳои нави иҷтимоӣ мусаллаҳ гардид. Аз ҷиҳати сабку услуб, тарзи ниғорӣ содаву равои карда шуд. Унсурҳои демократӣ ва ғояҳои тамаддунхоҳиву тараккипарварона, ҷанба ва мотивҳои тарғиботиву ташвиқотӣ, танқидию ифшогарӣ, даъватию хитобатӣ дар он устувор гардид.

Дар адабиёти ибтидои асри XX ғояву афкори пешқадами маорифпарварӣ мавқеи муҳиме дорад. Ташаккули ин ғояҳо дар эҷодиёти Садрӣ Зиё, ҳайрат, Мирзо Сирочиҳаким, Аҷзӣ, Фитрат, Беҳбудӣ, Васлӣ, Иброҳим Ҷуръат, Тошҳоча Асирӣ ва нафарони дигар хеле назаррас аст. Мувофиқи гуфтаи Расулхонҳодизода дар ин ҷоя «чӣ тавре ки Дониш аз маорифпарварони гузашта Ҷомӣ, Бедил ва дигарон канда набуд, ҳамин тавр маорифпарварони адабиёти ибтидои асри XX низ дар баррасии мавзӯҳо аз ҷиҳати ғоявӣ аз Аҳмади Дониш ва гузаштагонимиллату адабиёти мардуми худ канда набуданд. Аз ин рӯ, ҳамон мавзӯҳои танқидивуҳаҷвӣ иллатҳои иҷтимоию сиёсии давр, шикоят ва беқадри аҳли илму дониш, тарғиби маданият ва илму фарҳанги дунявӣ, мазаммати зулму ситам ва беадолатии табақҳои ҳокимон, инчунин ғояҳои табаддулотхоҳонаю ислохотпарварона дар осори адабии намояндагони адабиёти ибтидои асри XX дар шаклу дараҷаҳои гуногун ифода гардидаанд. Идома ёфтани мавзӯҳои иҷтимоӣ маорифпарвариро дар осори адибони ибтидои асри XX Р. Ҳодизода «пеш аз ҳама дар ҳал нашудани воқеаҳо ва муаммоҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ маданият он давр» махсус меонад, ки ҳақиқати маҳз аст.

Афкори ғояҳои равшанфикрони ибтидои асри XX дар адабиёт равиҷи нави эҷодӣ ё худ ҷараёни нави адабро ба вучуд овард, ки дар он пешрафтҳои ҷиддии маданият, илмӣ, фарҳангӣ бо майли тамом ҷонибдорӣ карда мешуд. Ба ибораи том ин ҷараёни адабии навро гоҳо адабиёти «ҷадидӣ» ё «ҷадидия» ё худ адабиёти маорифпарварии ҷадидӣ меноманд. Дар

ин адабиёт ислоҳи сохти мактабу маориф, тарғиби мактабҳои усули нав, ташвиқи тарзи зиндагии мутамаддин ва ҷорӣ намудани табаддулотҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, худшиносии миллӣ ва ҳудогоҳии таърихӣ, танқиди иллат ва нуқсонҳои ҷомеа, барҳам задани ҷоҳилият ва нодонӣ, ватан ва ватандӯстӣ, ислоҳ намудани сохт ва структураи давлатдорӣ, озодии миллӣ ва истиқлолият аз мавзӯҳои асосӣ буданд.

Дар баъзе азҳолатҳо шоирони давр ба жанрҳои анъанавӣ ва қадимӣ бо назари шубҳа нигариста, масъалаи аз нав кор кардани онроҳамчунин аз мавзӯҳои анъанавӣ даст кашиданро, аз таърифу тасвирҳои ғайривоқеӣ сарфи назар карданро ба миён мегузоранд ва онро саҳт ҷонибдорӣ мекунад. Ин навъ мазмун дар шеърӣ «Ҷавоби мутояба»-и Мирзо Сирочихақим, ки дар ду шумораи рӯзномаи «Бухорои Шариф» (№ 51–52), 11 майи соли 1912 рӯи ҷопро дида буд, дарҷ гардидааст:

*Мо ҷумла шоирон баробар,
Аз пой фитодаем яксар.
Дар васфи узору чашими шахло,
Гуфтем қасидаҳои зарро.
Дар гӯшаи ишқҳои мавҳум.
Кардем бисе раҳи талаб гум.
3-ин гуна абас газалсароӣ,
Мондем ба рӯзи бенавоӣ.
Ҳастем кунун забонбурида,
Дар гӯшаи узлат орамида.
Ҳолия ҷу он рафиқиҳамроз,
Кардандҳама дари суҳан боз.
Моҳам ба ҷавоби он хирадманд,
Бишката қалам кунем пайванд.
Услуби дигар кунем бунёд,
Созем равони Рӯдакӣ шод...
Ободиш ин Ватан ба мо фарз,
Бошад, ки адо кунем ин қарз.
Кошонан худ кунем обод,
Рӯҳи падарони хештан шод...
Хезед, ки на вақти «ишқбозист»,
«Вақтиҳунар асту сарфарозист»
Равнақ бидиҳем илму фанро,
Обод кунем ин Ватанро⁵.*

Ин тарзи биниши интиқодӣ, афкори адабию эстетикӣ дар ҷараёни адабии халқҳои бародар, ки санҷиши ҷиддии таърихро аз сар мегузaronиданд, ҳодисаи умумию типологист. Маҳфуз мондани анъанаҳои шеър ва назми волои суннатии классикӣ дар адабиёти маорифпарварии тоҷик ваҳамчунин дар адабиёти маорифпарварии Эрон низ як навъ норизоиятии аҳли адаб ва рӯшанфикрони замонро ба вучуд оварда буд. Аз ҷумла, маҳфуз мондани анъанаҳои шеъри суннатиро дар назми ин давра тасвири лаҳзае аз маҷлиси шеърхонӣ, ки дар саёҳатномаи Зайнулобиддини Мароғай омадааст, мушоҳида намудан мумкин аст: «Як нафар аз меҳмононро, ки дар маҷлис ҷой дошт, яке азҳузур хитоб дошта ба овози баланд гуфт: Ҷаноби Шамсушшуаро, ба тозагӣ чизе иншо фармудаед? Гуфт: Бале, дишаб чизе ба наввоби воло Мирзода навиштам. Фардо, ҷумъа, бурда баҳузур хоҳам хонд. Даст карда ба бағал, коғазе дар овард. Бино кард ба хонадан ва дар итмомиҳар байте аз мустамеин «боракаллоҳ, аҳсант–аҳсант» баланд мешуд... Пас рӯй ба ман кард, ки чи тур аст, Машҳадӣ? Гуфтам: Банда аз ин чизҳо намефаҳмам. Гуфт: ҷӣ тур намефаҳмӣ? Каломе, ки саропо рӯҳ аст. Гуфтам: ҳеҷ рӯҳе надорад. Ин шева кӯҳна шуда... ба баҳои ин суҳанони дурӯғ дарҳеҷ ҷои дунё як динор намедиханд, магар дар ин мулк, ки сабаби онҳам ба ҷуз бекоре ва беморе ва беамале ва ғафлату лаимеро ба саховат ситоиш кунӣ...»⁶. Аз ин иқтибос маълум мешавад, ки дар шеъри аҳди маорифпарварии Эрон низҳамоно анъанаҳои шеъри бозгашт устувор будааст. Зеро маорифпарварон ва равшанзамирони эронӣ аллакай дигаргун сохтани тарзи эҷод ва ворид намудани навигариҳои ҷиддиро дар ин поя ҷиҳати муҳим мепиндоштан. Равшанфикрони Эрон, чунон ки аз мулоҳизаҳои Мароғай бармеояд, ба ин аҳвол изҳори норизоӣ намуда, вазифаи шеърро шоириро дар шароити нави таърихӣ иборат аз тарғиби ғояҳои таҷдиду тараққӣ медонистанд. Дар ин бора дар манбаи болозикр чунин омадааст: «...Имрӯз мӯи миён дар миён нест, камони абрӯ шикаста, ҷашмони оҳу аз бими он растааст. Ба ҷои холи лаб аз зуғоли маъданӣ бояд суҳан гуфт... Аз домони симинбарон даст бикаш ва дар синаи маодини нуқраву оҳан биёвез. Бисоти айшро барчин, дастгоҳи қолибофиро паҳн кун. Имрӯз истимои савти роҳи оҳан даркор аст, на навои андалеби рӯзгор, ҳикояти шамъу парвона кӯҳна шуда, аз эҷоди корхонаи шамъ суҳан соз кун».⁷

Аз ин иқтибос натиҷа бардоштан мумкин аст, ки даъвои маорифпарварон ва равшанфикрони давр мансуб ба тағйири тамоюлҳои эҷодӣ аст. Ҳамин даъво боис гардид, ки функцияи баъзе аз навъҳои лирикӣ дар оғози асри ХХ тағйир ёбад. Табиӣ ва баҳақиқат наздик аст, ки тағйир ва

тачдиди мазмуну мундаричаи ашъори лирикӣ ва эпикӣи шоирону адибони маорифпарвар дар асосихамин тамоюлот бояд муайян карда шавад. Зеро ашъори маорифпарварӣ як навъ гаравидан баҳаёти дунявӣ, дар он тавсифи олами моддӣ мавқеият дорад. Ин ҷиҳат тафовути ҷиддии мазмуни ашъору осори маорифпарварӣ аз адабиёти анъанавии классикист, ки саропо, эҳсосот, шавқу рӯҳ, тахайюл, рӯҳ ва олами рӯҳият аст. Ашъори лирикий анъанавии форсу тоҷик, ки дар давоми асрҳо ифодагари эҳсоси рӯҳию қалбии инсоният буд, аз оғози асри XX бо роҳи ақлу тафаккур пеш мерафту мабдаи ифодаи онҳастӣ ва олами воқеӣ, муаммоҳои зиндагии башарият шуд. Аз як ҷиҳат ҷунин оҳангҳои шадиди иҷтимоӣ ва мазмунҳои тозаи танқидию тарғибӣ ҷанбаи ҳақиқатнигорӣ, қувваи сиёсӣ сафарбарӣ ва арзиши иҷтимоӣи ашъори шоирони ин давраинаҳам Эрон ваҳам тоҷикро пурқувват гардонида бошад, аз ҷониби дигар инкори жанрҳои лирикий анъанавӣ ва мавзӯоти он, ҳамҷунин танқиди тарзи тасвири бадеӣ, васоити тасвири бадеӣ дар оғози асри XX сабаби ҷиддии инкишоф наёфтани жанрҳои ошиқона шуд, шаклу мазмуни мувофиқро наёфтани баъзе шоирон сабаби дигари таҳаввул ва таҷаддуд наёфтани назми анъанавӣ гардид. Ва мувофиқи ақидаи Ш.Раҳмонов «Бегонагӣ, ба доираҳои маънавийи миллӣ бо шубҳа нигоҳ кардан, мувофиқ ва мутобиқ карда натавонистани жанрҳои дирӯз дар замони имрӯз (дар ин давра – С.Х), аҳамияти бисёр жанрҳоро кост⁸. Ба мазмуни рӯз мутобиқ намудани ғазалро дар эҷодиёти Аҷзӣ, Асирӣ, Фитрат, Айнӣ, Мунзим, ҳамдӣ, Роҷӣ, Ҳоҷӣ Муин ва дигарон дидан мумкин аст. Ин хусусиятҳамҷунҳодисаи типологӣ дар лирикаи тамоми шоирони маорифпарвари Осиёи Марказӣ низ дида мешавад.

Инҳодисаи адабиро метавон дар мисоли таҳаввул ва такмили тадриҷии жанрҳои суннатии адабиёт аз назар гузаронид. Дар адабиёти охири асри XIX ва ибтидои асри XX истилоҳоти жанрҳои адабиёт (ғазал, маснавӣ, қитъа, мусаммат, мухаммас ва ғ.) маънии нисбӣ доранд. Зеро онҳо аз лиҳози мазмуну мундарича, услубу тарзи нигоҳиш тағйир пазируфтаанд. Дар ашъори шоирони ибтидои асри XX мавзӯҳои мухталиф ва тасвири ҳодисоти иҷтимоӣ; ба монанди ҷанг ва таъсири он баҳаёти мардум, мардикорӣ ва воқеоти мухталифи ҳаётии иҷтимоӣ ва маданияи давр, мавзӯҳои сиёсӣ, ахлоқӣ ва фалсафӣ табиӣ дар шаклҳои нав инъикос ёфтанд. Ногуфта намонад, ки инҳолат ба адабиёти ҳамин давраинаи ўзбек низ тааллуқ дорад.

Ғазалҳамҷун жанри серистеъмоли адабиёт дар ин марҳилаи инкишофи таърихи адабиёти тоҷик мавқеи асосӣ дорад. Шумораи байтҳои ғазал вобаста ба мазмуни он гуногун буда, дар осори аксари шоирон, аз ҷумла, Возех,

Шоҳин, Савдо, ҳайрат, ҳамдӣ, Айнӣ, Аҷзӣ, Васлӣ, Асирӣ барои ифодаи мазмунҳои ишқӣ, ҳаҷру фирок, сӯзу гудоз, nobасомониҳои давр истифода гардидааст. Таъкид ҷоиз аст, ки дар ғазалиёти ин шоирон, ки аламбардори равияи пешқадами адабиёти давр буданд, ҷанбаи иҷтимоии мазмун, оҳангҳои шикаҷӣ пурқувваттар гардид. Аз лиҳози сабқу услуб низ навабардозиҳои ҷашмас ба вуҷуд омад.

Агар ғазали анъанавӣ дар асоси қолабу хусусиятҳои мазмун ва мундариҷаи худ баҳри тавсифу таърифи ишқу ошиқӣ, хусни маъшуқа, дарду гудози ишқ, орзуву армони ошиқ суруда шавад, ғазали адабиёти маорифпарварӣ бори нави ғоявӣ бар дӯш гирифт. Мавзӯи асосии он на тараннуми ишқ, балки мавзӯи муҳимтариниҳаёти иҷтимоӣ–маорифпарварӣ буд. Ҳамин чиз, яъне мавзӯи навақозо намуд, ки дар унсурҳои мундариҷа ва шакли ғазал низ тағйиротҳо ба вуҷуд ояд. Ғазал, аслан, дар луғатҳо ба маънои «изҳори ишқу муҳаббат» омадааст. Маънии истилоҳии он низ ба маънии луғавиаш қаробати мантиқӣ дорад. Яъне чун истилоҳи адабиётшиносӣ ғазал ба ду маънӣ истифода мешавад. Аввалан, умуман сухани ошиқона будани ғазал, сарфи назар аз сохту қонуниятҳои шаклиаш дар шеърӯ адаб эътироф гардидааст. Сониян, аз нуқтаи назари категорияи умумназарӣ; ғазал жанри лирикиест, ки аксаран дар мавзӯи ишқ дарҳаҷми 7–12 байт суруда мешавад ва тарзи қофиябандии аа, ба, ва, га–ро доро мебошад.⁹ Пеш азҳама ғазалҳамчун жанри адабӣ шакли ягонаи «сарбаста» дорад. Ягонагии шакли он аз байти матлаъ сар мешавад, ки як нава муқаддимаи мавзӯъ ва дар айнӣ замон оҳанги сухан низҳаст. Пайвастагии зоҳирии ҷузъҳои онро тарзи қофия муайян мекунад, яъне умумияти овозии охириҳар байте аз матлаъ то мақтаъ аст, ки, ваҳдати дохилии шакли он ба шумор меравад. Бинобарҳамин мувофиқи мақсад аст, ки оид ба баъзе ҷиҳатҳои махсуси жанри мазкур дар адабиёти маорифпарварии ибтидои асри XX тавваққуф карда шавад, то ки фаҳмиши ин истилоҳҳамчун категорияи таърихӣ зоҳир гардад, ба ибораи дигар, инкишоф ва таҳаввулу тақомули тадриҷии ин жанри адабиёти маорифпарварӣ ва таҷаддудҳои муайян намоям.

Чуноне ки ишора рафт таҳаввулу таҷдиди аломатҳои асосии жанри ғазал ба номи Садри Зиё, Аҷзӣ, Айнӣ, Фитрат, ҳоҷӣ Муин, Аҳмадҷонҳамдӣ, ҳайрат, Асирӣ, Туғрал, Васлии Самарқандӣ, Иброҳими Ҷуръат, Фаҳриддини Роҷӣ саҳт марбут аст. Тафовути байни ғазалиёти адабиёти аввали асри XX ва ғазалҳои адабиёти классикӣ, қабл азҳама дар мундариҷа, мавзӯъ, ғоя, мазмун, тарзи тасвиру услуби гуфтор ва сохти он зоҳир мегардад. Таҷаддудгароён асосан афқору ақоиди пешқадами замонавӣ ва ғояҳои наваҳаётиро дар

колабу жанрҳои анъанавии классикӣ ифода намудаанд. Зеро тарғибгари асосӣ ва минбари эълону ташвиқи ин ғояҳо, қабл аз ҳама, адабиёти бадеӣ буд. Аз ин рӯ, дар инкишофу рушди ғояҳои аслии маорифпарварӣ, тарғибу ташвиқи мазмунҳои тозаӣ иҷтимоӣ адабиётҳамчун воситаи асосӣ таъсири тақдирсоз дошт.

Як хусусияти дигари ашъори лирикии ин даврро бояд қайд кард, ки барои таъмини амнияти худ эҷодкороне чун Аҷзӣ, Ҷуръат, Рочӣ, Мунзим, Беҳбудӣ, Садри Зиё, Айнӣ ва нафарони дигар бештар ба маъноҳои умумии рамзӣ, мазмунҳои маҷозии шеър эътибор додаанд. Зеро сиёсати саҳти мустамликадорӣ рус, сензураи адабии рус ашъори таблиғотиву тарғиботиро саҳт назорат мекард. Аҷзӣ ба ин маънӣ ишорате дорад:

*Дорад абётам зи кори даҳр рамзе дар бағал,
Сарв агар гўям зи қадди ёр намеорад хабар.*

Аз ин ҷиҳат, боз як хусусияти ашъори лирикии адабиёти ин давр кашф мегардад, ки ҳама мазмуни зоҳирӣ ва ҳама мазмуни ботинӣ доштани он аст. Дар зимни шарҳи байти поёнӣ метавон ин фикрро бори дигар собит кард:

*Мондаӣ зулфи чалипо рӯи абрӯиҳилол,
То кучо дар зери по гирадҳилолери салиб.*

Маънии зоҳирии байт ин аст, ки: «Эй маъшук ту зери пои зулфи худ абрӯиҳилолатро пинҳон кардаӣ. Инҳолат то ба кай давом хоҳад кард, яъне киҳилол (абрӯ)–ро салиб (зулф) то кай пинҳон ва нухуфта медорад. Маънии ботинии байт: Азбаскиҳилол (моҳи нав) рамзи мусулмонисту салиб (крест) аломати қудсии насоро (христианҳо) мебошад, шоир баҳамин ишорат карда, гуфта меаҳад, ки то кай мусулмонон зери пои мардуми насоро (русҳо) мемонанд. Яъне гуфта мумкин аст, ки дар назми ибтидоӣ асри ХХ маънӣ ва мазмуни дар зимноштаи ашъори лирикӣ аз маънии зоҳирии онҳо куллан фарқ мекунад. Агар дар назари аввал аз онҳо маъноӣ ишқӣ фаҳмида шавад, аз маъноӣ дар зимноштаи он мазмунҳои иҷтимоӣ бардошта мешавад ва шоирони оғози асри ХХ ин фазилати шеърҳои лирикии классикиро дар ифодаи мақсаду маром ва ғояҳои пешқадаму тараққипарваронаи ҳеш дуруст корбаст кардаанд. Инҳолатро дарҳар ду байти болоӣ метавон мушоҳида кард.

Ин навъ ашъорро на фақат дар мисоли ашъори лирикии Аҷзӣ, балки дар эҷодиёти шоирони дигар низ дучор омадан мумкин аст. Аз ҷумла, шоири номии ин давраи Самарқанд, Ҷуръат ки аз ӯ то ба мо як маҷмӯаи ашъор бо унвони «Тўҳфат–ул–аҳбоб» боқӣ мондааст, мазмунҳои тозаӣ сиёсию иҷтимоӣ ва афкори маорифпарвариро таҷдидгароёнаи худро дар ғазалиёташ инъикос мекунад. Дар ғазалҳои шоир оқибатҳои ҷанги империалистӣ рӯкни асосӣ буда, дар натиҷаи тўл кашидани он озор ёфтани халқи маҳаллӣ–тоҷикҳову ўзбекҳо кулфату ситамҳои ба сари халқи оддӣ омада инъикос

меёбад. Чанбаи шиквой дар ғазалҳои шоир пурқувватанд. Масалан, дар ғазале, ки ба мавзӯи чанги империалистӣ ва оқибатҳои хунини ӯ бахшида шудааст, хусусиятҳои зеринро мушоҳида кардан мумкин аст. Ғазал чунин оғоз мегардад:

*Хуниҳуррият хокро кард чун гулзор сурх,
Пошикаста, сарбурида, синаи афғор сурх.
Аскарони мо— мусулмонон, зиҳуккоми шадид,
Карда аз теги ситам то куртаву эзор сурх.
Кушта шуд чандинҳазор аз навҷавонони ғайр,
Аз қўмондони шадиду золими ғаддор сурх...*

Маълум мегардад, ки дар шеъри мазкур навпардозии шоир на фақат дар мазмун, балки дар услубу тарзи баён ва забони он низ падида омадааст. Шоир бевосита ба ифшои сиёсати чангҷӯёнаи Русияи подшоҳӣ кўшиш мекунад. Тарғиби анахамин мавзӯ ба сабаб гардидааст, ки шоир дар баёни мавзӯи нав, ифодаи мазмунҳои тоза тарзу услуби нави баёнро пеш гирад. Ин кўшишоти Қуръат барои кашфи мавзӯ ва мазмунҳои тоза, васеъшавии доираи мавзӯоти жанрҳои лирикӣ—анъанавӣ, аз ҷумла ғазал сабаб шуд.

Чуноне ки дар боло ишора гардид, дар оғози асри ХХ дар чараёни адабӣ мафҳумҳои «шеъри нав», «шеъри услуби тоза», «шеъри тарзи ҷадид» ҳамчун падидаҳои тоза эҷоди бадеӣ ба вучуд омада буд. Дар чунинҳолат баъзе вакилони адабдӯст ва шеърфаҳмихамон давр, чуноне ки болотар зикр кардем, нисбати чунин ашъор истилоҳи «шеъри нав» ва ё мафҳумҳои иловагии «ғазали услуби тоза», «ғазали рангин», «ғазали тарзи ҷадид»—ро мулҳақ кардаанд. Аз ҷумла, дар «Тазкори ашъор»—и Садрӣ Зиё мехонем: «... ғазали рангин ба услуби тоза ва тарзи ҷадид зодаи табъи ибни Абӯсаъид (Аҳмадҷон—маҳдуми Абӯсаъидзодаиҳамдӣ — С.Х.)» буда, он ғазал ин аст:

*Рӯи чаманат хандазани Поричу Москав,
Мӯи зақанат таънадеҳи Ботуму Воршав.
Дар тозагӣ, эй рашки бутони загоранич,
Дар чобукӣ, эй ибрати хубони Фаронсав.
Дар давлатиҳусни ту намуд он ки хиёнат,
Дар маҳкамаи қаҳри ту афтод ба тиргав.
Абрӯи ту зинатдеҳи меҳроб ба масҷид,
Гесӯи ту ошӯби чалипост ба чиркав...»¹⁰*

Таҳлили амиқ ва таҳқиқи пурраи ғазали мазкур дар китоби пурмўхтавои олими маъруф Муҳаммадҷон Шакурӣ «Садрӣ Бухоро» (саҳ. 115–116) мавҷуд аст. Мо ин чоҳамин қадар афзудан мецоҳем, ки дар ғазали

мазкур услуби тоза ва тарзи чадиди гуфтор вобаста ба навғониҳои ҳаёти иҷтимоии мардум падида омадаанд. Таркибот ва калимоти ғайриоддӣ «загоранич», «Фаронсав», «тиргав», «чиркав» таъминкунандаи ҳама рамазҳои ҳаёти нави иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маданияти мардуманд. Дигар аз навғониҳои шаклӣ дар баробари мазмун дар шеърӣ мазкур ҳамчун қофия интихоб гардидани калимаҳои ғайрӣ, аз қабилӣ «Москав», «Воршав», «Фаронсав», «тиргав», «чиркав» ва ғайраҳоанд. Ҳамдӣ аз паи роҳҳои нави ифода шуда, барои таъмини серобурангии мазмун, дар шаклу услуб ва маъниву мантиқи шеър тозагиҳо ба вуҷуд овардааст. Қофияи нави ва тоза дар жанри анъанавӣ таъминкунандаи ҷилваҳои тоза ва тарзи ифодаи нави гардидааст. Маҳз ҳамин таркибот ва калимот тарзи нави тасвири шоиронаро таъмин намудааст. Аз ҷумла, таркибот ва ибороти ташбеҳкунандаи «хандазани Поричу Москав», «таънадеҳи Ботуму Воршав», истиораҳои «рашкӣ бутони загоранич (хориҷа)», «ибрати хубони Фаронсав», «дар маҳкамаи қаҳр ба тиргав афтидан», «ошӯби чалипо будани гесӯ дар черкав» аз тасвириҳои нави шоирона ва тозапардозии ӯ дар жанри ғазал аст. Дар асоси ҳамин фикру мулоҳиза метавон гуфт, ки домани тасвириҳои шоирона ё худ масшаву меҳвар ва кутбҳои ҷуғрофии шеър дар нимаи дуюми асри XIX ва оғози асри XX аз ҳудудҳои анъанавии мамолики Шарқ (Ҳинд, Чин, Табрезу Хутан, Тӯсу Балх, Самарқанду Бухоро, Марву Шошу Кеш) то ба мамолики Ғарб берун рафт. Ин аст, ки мазмуни тоза ва ба навғониҳои рӯзгори воқеии мардум гаравидани шоирон услуби тозаро дар ашъори онҳо ба вуҷуд овардааст. Ғайр аз ин дар шеър устувории оҳанги ашъори халқӣ ба назар мерасад, ки он дар адабиёти маорифпарварии халқҳои Осиёи Миёнаҳолати типологӣ буда, назираш дар осори шоирони маорифпарвар бештар дида мешавад ва онҳо барои ифодаи марому мақсадҳои худ, таъмини таъсирбахшоии ашъор ва ба омма наздик будан аз ин тарзи ифода истифода кардаанд. Аз ин мавқеъ шоир Аҳмадҷонҳамдиро низ яке аз шоирони таҷдидгаро зикр намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар асоси таҳлили ғазалиёти шоирони номии ибтидоӣ асри XX ҳолати тағйирёбии мазмуни ғазалро ба мушоҳида гирифта, гуфтан мумкин аст, ки жанри ғазал то дараҷае дар адабиёти ибтидоӣ асри XX таҷдид ёфтааст, ки на фақат барои ифодаи мазмунҳои ишқию ошиқӣ, балки барои ифодаи мазмунҳои пурмуҳтавоӣ иҷтимоӣ, аз қабилӣ худшиносӣ ва истиқлоли миллӣ, эҳёгарӣ, озодиву ободӣ, ислоҳотхоҳӣ, мавзӯи ҷангу оқибатҳои он, тарғиби илму дониш, масъалаи ислоҳи сохти таълиму тадрис, мактабу мадорис, ватану ватанпарастӣ низ то дараҷае созгор гардонидани шудааст. Корбасти мазмунҳои тоза дар жанри анъанавии адабиёт, мувофиқати мавзӯи нави дар он вобаста ба лаёқату истеъдод, диди эстетикиву ҷаҳонбинӣ ва маҳорати

эҷодкоронаи шоирони давр сурат гирифтааст. Аммо дар осори баъзе аз шоирони адабиёти ин давр, бахусус, дар жанрҳои анъанавӣ тамоми ҳозирбаи жанрҳои анъанавии классикӣ комилан дида намешаванд. Эътибори асосии эҷодкорон на ба ҷанбаи бадеияти жанрҳо, балки ба мӯҳтавои мавзӯӣ, ифодаи мазмунҳои тоза, сабку услуби содда, таъсирбахшоии шеър, ҷиҳати тарғибию ташвиқоти он нигаронида шудааст. Дар ашъори лирикии маорифпарварӣ дар баробари таҷдиди воситаҳои тасвири бадеӣ тағйирҳои рӯҳии қаҳрамони лирикиро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки он услуб ва сабки нисбатан соддаеро қазоват мекунад. Мавзӯи тоза ва мазмунҳои нав ба ҷанбаи бадеии осори лирикӣ бетаъсир намонд. Ҳатто дар ашъори лирикӣ хусусияти публитсистӣ, ҷанбаи публитсистии баёни фикр дар асоси нуфузи афкори тарғибию ташвиқӣ, интибоҳию хитобатӣ мавқеъ пайдо кард. Инҳолатро шароити муайяни иҷтимоӣ, ҳаёту муҳити ҳамаҷонибаи маданияту фарҳангӣ тақозо мекард. Аз ин рӯ, дар шакли мазмуни осори адабии анъанавӣ як навъ номутобиқатӣ, номуносибӣ низ вучуд дошт. Зеро мазмун ва мавзӯҳои тозаи иҷтимоии маорифпарварӣ дар шаклҳои деринаи адабиёт, ки функцияи махсуси ғоявиро бар дӯш доштанд ва аксаран дар қолаби анъанавии вазни арӯз иншо мегаштанд, ба тарзи иҷборӣ ва муваққатӣ дар шаклҳои кӯҳнаву анъанавии адабиёт ҷой дода шуданд. Вобаста ба ҳамаҷонибаи моҳият ва хусусиятҳои шакли мазмуни жанрҳо низ дигар шуд. Ба эътибори мазмунҳои тозаи иҷтимоӣ ва бо тақозои воситаҳои тасвири бадеии нав жанрҳои лирикии адабиёти маорифпарварӣ–ҷадидиро бо ҳамон жанрҳои деринаи адабиёт айнан як чиз пиндоштан нодуруст аст. Аз ҷумла, аз лиҳози вазифа, унсурҳои мазмун, тарзи тасвир, тарзи ифода, забону услуб, мавзӯӣ ва ғайраҳо жанри ғазали маорифпарвариро аз ғазали адабиёти классикӣ фарқ бояд кард. На фақат дар жанри ғазал, балки дар тамоми системаи жанрҳои назми ин давра ба ҷои сувароти шартиву рамзӣ, ки дар асрҳои охир ба воситаи сабки ҳиндӣ ва услуби бедилӣ нуфузи калон пайдо карда буд, сувароти реалиӣ, яъне тарзи тасвири бадеии ба фаҳми хонанда наздику қарин бештар ҷой гирифт. Ҷунончи такомули эҷодӣ дар ашъори Абдулқодирхоҷаи Савдо, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Шамсиддин Шоҳин, ҳайрат, Мунзим, Мирзо Сироч, Ҷуръат, Аҷзӣ, Асирӣ, ҳамдӣ, Фитрат, Айнӣ ва дигарон равшану возех ба назар мерасад. Ин шоирон ва аксари онҳо дар зинаи дуҷумлаи эҷодӣташон шеърро ба ҷодаи тасвири реалистӣ андохтанд. Баъзе муҳаққиқон бар он мӯътақиданд, ки бояд ба ҳар як жанри лирикии маорифпарварӣ истилоҳ–мафҳуме илова карда шавад, то тафовути байни хусусиятҳои жанрии ин навъи бадеӣ ошкор бошад. Масалан, муҳаққиқ С. Ҳалимов менигорад: «Ҳар гоҳ ғазал ба хотир ояд, пеш аз ҳама, шеъри ишқӣ тасаввур карда мешавад. Аз ин рӯ, ғазали адабиёти маорифпарвариро бо ғазали классикӣ тамоман як

чизҳисоб кардан душвор аст. Бинобарҳамин моро лозим аст, ки ба истилоҳи ғазал мафҳуме афзоем, то ки он хоси ғазали маорифпарварӣ будани онро ифода созад. Ба назари мо танҳо ғазали иҷтимоӣ номидани ғазали адабиёти маорифпарварӣ кифоя нест. Шояд онро ғазали иҷтимоии маърифатхоҳӣ номидан беҳтар бошад».¹¹ Ба фикри мо саҳеҳтар он аст, ки барои ифодаи тафовути ғазали классикӣ аз жанриҳамноми адабиёти маорифпарварӣ иловаи як мафҳум, яъне «маорифпарварӣ» кофист. Мафҳуми «ғазали маорифпарварӣ» фаҳмиши дурусти ин жанр аст, яъне як қисм нишонаҳои жанрии нав: мавзӯи тоза, мазмуни иҷтимоӣ, ғояи нави замонавӣ (ободии кишвар, худшиносию ҳудогоҳии миллӣ, ватандӯстӣ, бузургдошти шахсу миллати мусалмонӣ ва ғайраҳо), воситаҳои тасвири ҷадиду ваҳдати дохилии шакли он аст, ки услуби тасвири воқеънигорона касб кардааст ва инҳама аз нишонаҳои муҳими ғазалиёти шуарои маорифпарвари оғози асри XX ба шумор меравад. Зеро дар зимниҳамин мафҳумҳар ду маънӣ низ дарк карда мешавад. Аз ин мавқеъ ғазал ва анвои жанрҳои дигари лирикӣ дар аҳди маорифпарварӣҳам аз лиҳози мазмуну мундариҷаи ғоявӣ ваҳам аз ҷиҳати сохтору услуб ба тағйиротҳои ҷиддӣ дучор шуданд.

Жанрҳои дигари лирикӣ, аз ҷумла, қитъа, қасида, рубой, махаммас, маснавӣ низ дар адабиёти ин давр мавқеи хос доштанд. Шоирони давр то дараҷае дарҳамин жанрҳои лирикӣ ғояҳои нави тараққипарваронаву ислохотхоҳонаи хешро ифода кардаанд. Аммо баъзе аз жанрҳои лирикӣ дар ин давр вобаста ба имконият ва қонуниятҳои дохилии худ мавқеи хешро аз даст доданд. Зеро мазмун ва мавзӯи нави иҷтимоӣ дар жанрҳои хурди лирикӣ комилан инъикос ёфта наметавонист. Қасида, рубой, фард, дубайтӣ, қитъа асосан дар мавзӯҳои анъанавӣ навишта шудаанд. Аммо дар жанрҳои дигари лирикӣ шоирон кӯшиш намудаанд, ки баъзе афкори иҷтимоии хешро ифода кунанд.

Мавзӯи ватандӯстӣ, ватанпарастӣ ва аз ғами ватанҳарф задан, кулфату азияти ба сари халқи он омадаро баррасӣ кардан, аз гузаштаи шоёни он ифтихори миллӣ ва худшиносии таърихӣ доштан аз мавзӯҳои муҳими адабиёти давр шуд ваҳамчунин мавзӯи мазкур тақозо кард, ки дар тарзи гуфтор, услуби эҷод, оҳанги ифода, шакли осор тағйиротҳои ҷиддӣ паدید оянд. Дар ин бобат фикрҳои олими шодравон Маъруфи Раҷабӣ ҷолибият дорад. «...ҳукми ҷадидия ва шоирону адибони авали асри XX дар хусуси Бухоро ва муҳити он давраинаҳукми таърихии кӯҳани Шарку тамаддуни ҷавони Аврупои муосир аст»¹² Дарёфти ин маънӣ ҷӣ дар ашъори ҷудогонаи адибони маорифпарвар ва ҷӣ дар осори насрии онҳо аз Аҳмади Дониш то

Айнӣ он қадар душвор нест. Аммо фарқият дар он аст, ки ифтихор ваҳисси ватандӯстиву ватанпарастӣ, инъикосиҳолат ва вазъияти дилафғори Бухоро дар осори онҳо дар сатҳҳои гуногун аст.

Дар баробари тазод ва парадоксҳои «қадим» ва «чадид», «усули нав»—у «усули кўҳна» истилоҳи тазодие байни осори адибони давр сураат дошт ва он бо истилоҳи «ашъори ишқия» ва «ашъори миллӣ» муаррифӣ гардидааст. Ба ақидаи академик М.Шукуров дар ашъори шоирони ибтидои асри ХХ «вожаи «миллат» комилан маъноӣ иҷтимоӣ дорад ва «ашъори миллӣ» ҳамон ашъорест, ки дарди дили миллат аст, бо душамнони миллат ҷангидан аст, барои эҳёи анъанаҳои мазҳабии маънавии миллат мубориза бурдан аст».¹³ Дар ҳақиқат ашъореро, ки мазмун ва мўҳтавои тозаи замонӣ дорад, мавзӯҳои муҳимтарини иҷтимоии давр, аз қабилӣ истиқлоли миллӣ, худшиносии миллӣ, эҳёи қадриятҳо ва анъанаҳои маънавию фарҳангии миллат, озодӣ, мактабу мадорис, тарғиби илми дунявӣ ва ғайраро фаро гирифтааст, услубан ва ҷолибан тозагиро дорад ба «ашъори миллӣ» нисбат додан мумкин аст. Ҳамзамон ашъоре, ки дарду аламҳои миллатро баён мекунад, шеърест, ки баҳри ҳифзи миллату Ватан ва дину мазҳаб чун силоҳ хизмат менамояд, барои аҳкоми дин, эҳёи суннатҳои таърихӣ шоён мусоидат менамояд шеъри миллии нав ном дорад. Барои исботи фикр як банди шеъри Абдурауф Фитратро меорем:

*Эй уммати Муҳаммад, эй бандаи Худо,
Дини ту мондааст ҳаме дар дами бало.
Бархез, то ману ту зи баҳри наҷоти ӯ
Созем молу ҷону сари хеш фидо.
Ё ҷон диҳем дар раҳи Ислом мардвор,
Ё мурдавор ҷой бигирем дар мазор¹⁴.*

Ин шеър як навъ даъват ва хитоба аз пархоши роҳи эҳёи миллӣ, роҳи кадр кардани суннат ва анъанаҳои маънавии миллат, намунае аз муборизаи миллии озодихоҳӣ, алайҳи куфру мустамлика аст, ки мардуми мусулмонро ба бедорию худогоҳӣ даъват менамояд. Дар он эҳсосоти баланди муборизӣ дида мешавад. Ва бар хилофи ин осори лирикӣ, ки мазмуну мундариҷаи ғоявӣ анъанавӣ дорад, дар асоси қолабҳои анъанавӣ шеъри классикӣ офарида шудаанд, дар онҳо сўзу гудози қаҳрамони лирикӣ аз ишқу ошиқӣ ҷузъи муҳим аст, «ашъори ишқия» ном бурдан мумкин аст.

Дар адабиёти ин давр ҳам он мавзӯи анъанавӣ адабиёти форсӣ–тоҷик,

ки шикоят аз замон ва поймол шудани адолати иҷтимоиро фаро мегирад, хамчунин аз афзоиши ҷавру зулми амалдорон ба дод омада, аз он пайваста дар шикоятанд низ мавҷуд буда, онҳо дар осори таҷдидгароёни ин аҳд инъикос ёфтааст. Ин маъниро дар мисоли шеъри зерини Айнӣ низ دیدан мумкин аст.

*Инҳамон мулки Бухорост зи ҷаҳди аҳлаш,
Манбаи илм ба ислом шуда чандин сол. ...
Инҳамон мулки Бухорост, Алӣ Синоро
Рутбае дод, ки нодида касе то инҳол.*

Ваҳоло дар ин диёр:

*Меҳру шафқат ба ҷаҳон нест, агарҳаст риё,
Одамият ба ҷаҳон нест, агарҳаст – хиёл.
Мил бар дида гузоранду бигӯянд: «Хамӯш!»,
Тир бар сина халонанду бигӯянд: «Манол!».
Ёрмандӣ ба банӣ – навъ бидонандҳаром,
Хуни ислом ба ислом бидонандҳалол.
Ҳокими шаръ мутеъ аст ба амри авбош,
Муфтии шаър асир аст ба дасти арзол.
Ҳукми тақфири мусулмон биситонанд ба зӯр,
Амри татҳир зи исён бифурӯшанд ба мол.
Ҳоли мо сахт парешон шуда, эй фаҳри расул,
Дастгирӣ накунӣ, зуд яқин аст завол.
Чашми лутфе тарафи олами ислом фикан,
Дасти меҳре ба сари уммати мазлум бимол¹⁵.*

Амиқрафтиҳисси миллии шоирони ибтидои асри ХХ маҳз дарҳамин чиз зоҳир мегардад, ки мавзӯи зулму ситамро низ характери иҷтимоӣ касб кунонида, онро нафақат ба зулми ҷисмонӣ, балки дар маънои зулми маънавӣ низ қорбасти менамоянд. Шеъри болоӣ мазмуни шиквоӣ дорад, аммо шикояти шоир шикваӣ фардӣ набуда, обу ранги умумӣ, тобишҳои иҷтимоӣ–ҷомеӣ касб кардааст. Шоир аз зулму ситам, бефарқию фалокати ба сари тамоми мусулмонон омада шикваву шикоят менамояд. Ин чиз далел бар он аст, ки тақвиятиҳисси худшиносиҳисси миллии таҷдидгароёни ибтидои асри ХХ хеле амиқ буд. Ба қавли муҳаққиқи фоқиди ўзбек Б.Қосимов бедории миллии аввало аз худшиносӣ, худогоҳӣ, шинохтани таърихиҳаёти ниёгон, бобоён ва аҷдодони худ, аз ифтихори милливу таърихӣ хеш оғоз меёбад¹⁶ Инҳама нуктаҳо дар асоси маърифат ва маорифпарварӣ амалӣ мегардад. Ба эътибориҳамин нукта адабиёти ибтидои асри ХХ–ро осори мазмунан нав ва

марҳилаи тозаи давраи бедории миллӣ номидан мумкин аст.

Дар ин давра тарзи таҷдиди ҷолибро дар шаклу мазмуни шакли шеърӣ маснавӣ низ дидан мумкин аст, ки дар адабиёти ибтидоӣ асри ХХ мавқеи муайян дорад. Аз меъёри категорияи таърихӣ маснавӣ аз аввалҳамчун манзума–шеъри лирикийи дорои сюжет пайдо шуд, баъд таҳаввул ёфта ба мазмуни калонтаре соҳиб гардид ва ба жанри ғазоли доманфароҳе табдил ёфт, ки дар он мазмунҳои мухталифи ишқию романтикӣ, ахлоқӣ, ирфонӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ, қаҳрамонӣ паҳлавонӣ, ҳаёлии воқеӣ ифодаи худро ёфтаанд ва дар он хати суҷети ягона барҳам хӯрд. Ин жанри серистеъмом вобаста ба хусусиятҳои услубияш ва имконоти жанрии худ, ки доманаи васеу паҳновар дорад ва баҳри ифодаи андешаву афкори мухталифи муаллиф созгор аст, дар оғози асри ХХ низ арзишҳои қадим, таҳаввул ва таҷдид ёфт.

Хусусиятҳои тоза касб кардани маснавиро дар ду навъи ин жанр аз эҷодиёти Аҷзӣ ва дар мисоли маснавии «Тимсол»–и Аҷзӣ дида баромадан мумкин аст. Ин се асар–«Мирзиёти ибрат», «Анҷумани арвоҳ»–и Аҷзӣ ва «Тимсол»–и Аҷзӣ дар адабиёти ибтидоӣ асри ХХ намунаи расотарини жанри маснавии маорифпарварӣ баҳисоб мераванд. Аҷзӣ дар ду маснавӣ афкори пешқадами замонавӣ ва маорифпарварӣ, ғояҳои муҳими ҳаётии худро нисбат ба ҷамъияту воқеият ба тарзи хос нигоштааст. Гуфтан мумкин аст, ки афкори маорифпарварии шоир, ки дар ғазалҳои ифода ёфтаанд, дарҳамин ду маснавӣ шакли ҷомеъ гирифта, як навъ ҷамъбасти гардидаанд. Маснавиҳои мазкур дар замина ва қонуни қавоиди маснавиофарии анъанавӣ навишта шудаанд. Дар онҳо унсурҳои шаклии асар, хати суҷет, вазн, қофиябандии анъанавӣ риоя гардидаанд. Аммо ҳар ду маснавӣ аз лиҳози мазмун ва баъзе унсурҳои шаклӣ (сохтор, образҳо, васоити тасвири бадеӣ, сабку услуб) тозагиро доранд. Дар хусусиятҳо як маснавӣ ба тарзи алоҳида дар мавридҳои муайян суҳан хоҳем кард.

Аз ҷиҳати шакли бадеӣ, сабку услуб ва воситаҳои тасвири бадеӣ низ аксари намоёндагони ин давраи адабиёт аз паи анъанаву суннатҳои адабиёти классикӣ мерафтанд. Дар масъалаи сабку услуб роҳи содданависӣ ва ба забони омма наздиктар кардани забони асари бадеӣ қомилан риоя карда шудааст. Аммо яке аз масъалаҳои ҳеле муҳими адабиёти ин давр аз он иборат аст, ки дар масъалаи тарзи тасвири реалистӣ воқеънигорӣ дар осори бадеӣ қадами ҷиддие гузошта шуд.

Рӯзноманигорӣ ҳамчун падидаи нав дар адабиёти маорифпарварии ибтидоӣ асри ХХ. Дарҳамин асос, дар системаи жанрии адабиёти ибтидоӣ асри ХХ ду навъи эҷоди бадеӣ арзи вучуд карданд, ки дар таърихи адабиёти тоҷикҳодисаи нав аст. Яке аз жанрҳои нав, ки маҳсули давраи

маорифпарварӣ тачаддудхоҳӣ аст, публитсистика мебошад, ки аз оғози асри XX дар баробари ташкил гардидану равнаки нашриётҳо, матбааҳо, ҳамчунин матбуоти миллӣ кашф гардид. Жанрҳои публитсистӣ, асосан баъди солҳои 1905–1907 дар Самарқанду Когон, қўқанду Андиҷон ва Тошканду Бухоро ҳамчун жанри ҳозирчавобу фаврӣ барои ифодаи орзуву омол, мақсаду маром, мазмунҳои нави иҷтимоӣ, масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияву фарҳангӣ арзиҳастӣ кард. Дар оғоз аз жанрҳои публитсистӣ мақолаву мубоҳиса, мунозираву хитобнома, тақриз ва ғайраҳо ба майдон омада буданд. Дар раванди инкишофи жанрҳои публитсистӣ Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ, Аҷзӣ, Фитрат, Айнӣ, Мирзочалол Юсуфзода, Шакурӣ, Садри Зиё ва нафарони дигар саҳми арзанда гузоштаанд.

Публитсистика дар ибтидои асри XX ҳамчун жанри фаврӣ (оперативӣ), ки мавзӯҳои рӯзмарраи замонро фаро мегирифт, дар муддати кӯтоҳ мавқеъ пайдо кард. Дар адабиёти ибтидои асри XX комилан қарор ёфтани ин навъи адабро метавон ба се омил вобаста дид. Аввалан, даҳолати ғаёлонаи эҷодкорон ба ҳаёти иҷтимоиву сиёсии мамлакат, ки дар натиҷаи тараққӣ ёфтани афкори умум, аксари эҷодкорону равшанфикрони замон ва хизмат ва корҳои тарғибиву ташвиқӣ комилан майл карданд. Бояд зикр карда гузашт, ки мӯҳтавои мавзӯи осори публитсистӣ дар ин давра маҳдуд нест. Эҷодкорон ва равшанфикрон на фақат ба масъалаҳои ислохотталабию тачаддудхоҳӣ ё ин ки тарғиби илму дониши замонавӣ, балки ба масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, маданӣ ва фарҳангӣ эътибори ҷиддӣ додаанд.

Омили дигар, бешубҳа, равнаки матбааю нашрияҳои маҳаллӣ ва таъсиру нуфузи рӯзномаю маҷаллаҳои хориҷию дохилӣ «Тарҷумон», «Раъд», «Иршод», «Машварат», «Бетараф», «Эрони имрӯз», «Шероз», «Муфаттиши Эрон», «Иттиҳод», «Вақт», «Юлдуз», «Шӯълаи инқилоб», «Садои Фарғона», «Наҷот» ва ғайра аст, ки боиси ташаккули жанрҳои публитсистӣ гардидааст.

Омили дигар ва асоситарини қарор ёфтани анвои жанрҳои публитсистӣ дар ин давра талабот ва тақозои ҳаёти иҷтимоӣ ва маданӣ аст. Зеро ғаёлоияти намунавии вакилони мактаби маорифпарварӣ, баҳусус, мероси илмию маърифатпарварӣ, афкори иқтисодию иҷтимоии онҳо тақозо намуд, ки шакли тозае дар баёни фикр ва ғояҳои нав кашф гардад.

Жанрҳои публитсистӣ аз лиҳози фарогирии мавзӯъ ва мавод маҳдуд нестанд. Дар мақола ва жанрҳои дигари публитсистӣ масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияву адабии давр инъикос ёфтаанд. Аммо ин жанрҳои публитсистии ин давраи адабиётроҳанӯз чун намунаи беҳтарини васоити ахбори оммавӣ ва насри бадеии мукамал эътироф карда намешавад. Вале аз лиҳози забон ва услуби гуфтор хеле қолиби диққатанд. Новобаста ба он, ки муаллифони ин жанрҳои

публитсистӣ мухбир ва ё рӯзноманигори касбӣ нестанд, ҳолати муқаррар аст, ки дар қорбасти мундариҷот ва гузоришу тавсеаи мазмуну мавзӯ ба носаҳеҳи роҳ медиҳанд. Аммо дарҳар як гузоришоту мақола роҷеъ ба масъалаҳои муайян ва ё ҳодисаҳои гуногуни иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодию маданӣ хабар медиҳанд ва ё худ маълумотти муфид мерасонанд. Дар ин таълифот онҳо чун шахсони ғайриҷамъиятӣ, фарди бедорфикру инсонихаётдида, сиёсатдону ҷамъиятшинос, донишманди таъриху фарҳанги миллат ва маданияту адабиёти халқи хеш намоён мешаванд.

Дар аксари жанрҳои публитсистӣ ҷанбаи ахбордиҳӣ, тарғибию ташвиқӣ, таҳлилию мубоҳисавӣ ва пафоси танқидӣ қавитар аст. Аз ҷумла дар навиштаҳои Бехбудӣ, Айнӣ, Фитрат, ҳоҷи Муин, Аҷзӣ ин ҷиҳат хеле устувор аст.

Нашрияҳое, ки дар ин давра барои ташаккули жанрҳои публитсистӣ роҳ кушоданд, рӯзномаҳои «Зарафшон» (дар Самарқанд), «Бухорои Шариф» (дар Бухоро), маҷаллаҳои «Вакт», «Иқбол», «Юлдуз», «Шӯълаи инқилоб», «Садои Фарғона», «Наҷот», «Оина» ва ғайраҳо мебошанд. Як хусусияти хоси ин нашрияҳо аз он иборат аст, ки аксаре аз онҳо нашрияҳои дузабона буданд. Аз ин нашрияҳои маҳаллӣ, ки дар ташаккули жанрҳои публитсистии адабиёти тоҷик нақши муҳим доранд, маҷаллаи «Оина» ва рӯзномаҳои «Бухорои Шариф», «Тӯрон», «Зарафшон» шинохта шудаанд, ки аз онҳо рӯзномаи «Бухорои Шариф» сирф тоҷикӣ буд. Дар ин рӯзномаю маҷаллаҳо Бехбудӣ, Фитрат, Айнӣ, Саидризо Ализода, Роҷии Самарқандӣ, ҳоҷи Муин, Васлӣ, Аҷзӣ, Исматуллоҳи Раҳматуллозода, Иброҳими Ҷуръат, Мулло Иқром, Мирзоҷалол Юсуфзода баромадҳои ҷиддӣ карда, дар ташаккули жанрҳои публитсистӣ хизмати шоёнро анҷом додаанд.

Драма ва асарҳои драмавӣ дар адабиёти ибтидои асри ХХ. Пайдоиши жанрҳои нави адабӣ аз хусусиятҳои муҳимтарини адабиёти ибтидои асри ХХ ба шумор меравад. Жанрҳои драмавӣ дар адабиёти ин давра барои тасвири аҳвол ва тарзи зиндагӣю дараҷаи ташаккули мафкураи мардуми маҳаллӣ хизмат кард. Дар драмаҳои ин даврии адабиёт масъалаҳои асосиҳаёти иҷтимоӣ: мактабу маориф, озодию ободии мулк, мавқеи инсон дар ҷамъият, худшиносии миллӣ, бедории фикрӣ ва истиқлоли миллӣҳамчун ғояҳои асосӣ ба миён гузошта шуданд. Чун нави алоҳидаи жанрҳои адабӣ жанрҳои драмавӣ барои ташаккули афкори эстетикӣи мардуми маҳаллӣ, ҷаҳонбинию завқии маданияти онҳо низ хизмат кард. Зеро дар тарғиб ва ташвиқи ғояҳои нави иҷтимоӣ, инчунин амалӣ гардонидани мақсад ва мароми худ маорифпарварон нави бадеии азҳама муассир драматургияро интиҳоб намуданд. Ин чиз имкон дод, ки ба воситаи асарҳои драмавӣ муборизаи ғояҳо, зиддияти шадиди манзараҳои ҳаётӣ, воқеа ва ҳодисаҳои иҷтимоӣ, умуман,

драматизмихаёт фасеҳ ва равшантар намоён гардад. Пайдоиши жанри драма ва асарҳои драмавӣ дар адабиёт дар асоси талабот ва қонуниятҳои ҳаётиву табиӣ руҳ додааст. Зеро ба қавли Гегел «драмаҳамчун нави адабиёт бо тақозои ҳаёт ба вучуд меояд»¹⁷.

Пайдоиши жанрҳои драмавӣ дар адабиёти ибтидоӣ асри ХХ ҳодисаи тоза буда, инҳолат ба омилҳои муайяни субјективӣ ва објективӣ вобастагӣ дорад. Зеро ҳар як давраи адабиёт барои ифодаи моҳият ва мақсаду маром, инчунин тарғиби ғояҳои нав шаклу намудҳои навро тақозо мекунад ва ҳатто ба вучуд меорад.

Омили дигаре, ки пайдоиши жанри драмаро дар адабиёти ин давр тақозо кард, методи реалистии тасвир аст, ки дар адабиёт боиси дигаргуниҳои қуллии ғоявию мазмунӣ, характерҳои нав, мавзӯи нав, васоити тасвирии нав шуда, тамоюлотҳои нави эстетикӣеро тақозо кард, ки манзараҳои ҳаётро дар шакли нав ва жанрҳои мувофиқи адабӣ инъикос намуданд. Ташаккул ва инкишофи методи реалистии тасвир ё худ ба воқеънигорӣ гаравидани эҷодкорон, аввалан, таҷаддуди мазмуниву мундариҷавӣ ва ғоявии осори анъанавии классикиро тақозо карда бошад, сониян зухуроти жанрҳои нави эпикӣ ва драмавиро таъмин намуд, ҳамчунин дар инкишофи сабку услуби асарҳои бадеӣ асос гардид. Аз ин ҷост, ки драмаҳамчун жанри нави адабӣ бо тақозои воқеот ва ҳодисаҳои нави иҷтимоӣ, маданӣ ва фарҳангии халқ ба вучуд омад. Навҳои асарҳои драмавӣ барои нишон додани ҳаёти зиддиятноку муборизаҳои шадиди мутақобил ва конфликтҳои иҷтимоӣ арзишманд карданд. Дар драмаҳои ин давра масъалаҳои муҳими ҳаёт ҳамчун зарурати објективӣ мавқеи асосӣ доштанд. Инчунин драмаҳои давр барои баён ва инъикоси мазмуни ғояҳои нав, асосҳои пуршиддатӣ ба вучуд омаданд. Дар драмаҳои адабиёти ибтидоӣ асри ХХ нисбат ба бадеият муҳимтар будани ҷиҳати ғоявии асар ба назар мерасад. Драмнависони ин давр Бехбудӣ, Фитрат, ҳоҷӣ Муин, Нусратулло Қудратулло, Абдулло Бадрӣ ва нафарони дигар аксаран ба забони ўзбекӣ эҷод карданд, аммо ин маънии онро надорад, ки асарҳои драмавӣ дар ин марҳила офаридашуда танҳо моли маданияти халқи ўзбек аст. Асосгузори жанри драма дар адабиёти халқҳои бумии Осиёи Марказӣ Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ аст ва драмаи «Падаркуш» и вай аввалин намунаи асари драмавӣ дар адабиёти ин халқост. Ин ҷо мо баъзе хусусиятҳои жанрии драмаҳои адабиёти ибтидоӣ асри ХХ ро дар асоси ҳамин асар нишон хоҳем дод. Ногуфта намонад, ки асар аввал ба забони ўзбекӣ навишта шуда ва дертар аз ҷониби ҳоҷӣ Муин ба забони

точикӣ тарҷума гардида буд.

«Падаркуш» ба маънои то маш на фақат асари дидактикӣ ахлоқӣ, балки асари фалсафиву иҷтимоии давраи худ аст. Мувофиқи гуфтаи Саид Аҳмад, «новобаста ба он ки «Падаркуш» асари аввалини сахнавӣ дар адабиёти миллӣ аст, дар он образҳо ва сачъияи тимсолҳо, муколамаҳои драмавӣ, мизонсаҳнаҳо ба тарзи мушаххас офарида шудааст. Дар асарҳар як тимсол сачъияи худро доро буда, дар он унсурҳои зарурии асари драмавӣ – муболиғаҳо, киноя ва истехзоҳо, умуман, васоити тасвири бадеӣ бо меъёри муайян кор фармуда шудааст»¹⁸.

Дар асар мазмуни воқеиҳаётӣ дар ниҳояти соддагӣ, мўҷаз ифода гардидааст. Асар бо услуби хеле содда иншо гардидааст. Аз қорбасти мазмун ва тарзи офариниши асар метавон хулоса гирифт, ки Бехбудӣ аҳамияти иҷтимоӣ, дараҷа ва меъёру асосҳои назарии офариниши онро аз аввал медонист, зеро «Падаркуш» ҳамчун асари драмавӣ функцияи аввалини худро қомилан иҷро кард. Дар зимни он афкори ақоиди нави иҷтимоӣ, ғояҳои нави тамаддунҳои интишор ёфт. Ин асар барои дарки худшиносии миллии мардуми маҳаллӣ тақони қалоне расонид. Бехбудӣ дар баррасии бадеии масоили милливу иҷтимоӣ дар ин намоишнома ба қулли мардуми кишвар муроҷиат мекунад.

Драмаи «Падаркуш» дар нақди адабии асри гузашта ҳамчун намоишнома «фочиаи миллӣ» ном гирифта буд, ки асар бо тамоми моҳият ба ин мафҳум қаробати мантиқӣ дорад. Драма ба маънои то маш фочиаи на фақат як миллат, балки фочиаи миллии қулли мардуми кишвар буд. Аммо дар баррасии хусусиятҳои жанрии ин драма мафҳуми «фочиа» трагедия характери нисбӣ дорад. Зеро на фақат дар асар, балки дар тамоми драмаҳои фочиавии адабиёти ибтидоӣ асри ХХ истилоҳи софӣ «трагедия» ё худ мафҳуми «жанри трагедия» бояд ба тарзи нисбӣ фаҳмида шавад. Зеро дар ин намоишномаҳо гарчи унсурҳои фочиавӣ мавҷуд бошанд ҳам, маънии софӣ истилоҳии жанри фочиа ё худ трагедияро ифода намекунад. Ба эътибориҳамин мулоҳизот ва ё тақозои сиёсатшиносии шўравӣ дар илми адабиётшиносии асри ХХ бобати ин асар фикрҳои мухталифе баён гардидаанд. Аз ҷумла, дар китоби «Таърихи адабиёти ўзбек» гуфта мешавад, ки «асарҳои драматикӣ, ки дар ибтидоӣ асри ХХ офарида шудаанд, дар ташаккули таърихии адабиётҳои миллӣ чандон аҳамият надоранд. Аз ҷумла, дар драмаи «Падаркуш» тезисҳо ва фактҳои ғоявии нодурусте вучуд доранд. Яъне «Падаркуш» намоишномаест, ки дар вай факти ғоявӣ

«бомаърифат шудан барои рӯёнидани пулу боигарист»¹⁹.

Хулосаи муаллифи китоб ин аст, ки драмаҳои адабиёти ҷадида барои нишон додани ҳақиқати ҳаёт очизӣ мекунад, ҳамин маънӣ дар китоби Сайдулло Мирзоев ва Саид Шермуҳаммедов «Ҳозирги замон ўзбек адабиёти тарихи» айнан такрор мешавад²⁰. Аммо «Падаркуш» ва драмаҳои дигари адабиёти ибтидои асри ХХ бо тақозои воқеияти ҳаётӣ ба майдон омадаанд. Дар баррасии хусусиятҳои жанрии драмаҳои ҷадидӣ бояд ин ҷиҳатро ба эътибор гирифт. Зеро «ҳар як ҷинс ва жанрҳои адабӣ барои ба ин ё он дараҷа ифода намудани паҳлӯҳои ҳаёти инсон ҳамчун зарурати объективӣ ба майдон меоянд»²¹.

Азбаски асар— асари драмавӣ сахнавӣ аст, дар он унсурҳои шаклии асарҳои сахнавӣ: парда, мизонсаҳнаҳо, инкишоф ва зиддияти воқеаҳо, реплика, ремарка ва муқолаҳои драматикӣ қомилан риоя гардидааст.

Дар намоишнома соддагӣ ва ваҳдату ягонагии ҳаракат нигоҳ дошта шудааст, ки яке аз хусусиятҳои хоси асари сахнавӣ аст. Дар қорбасти мазмун ва таҳлили он Беҳбудӣ аз талаботи жанри интихобиаш «фочеа» берун набаромадааст. Дар асар аз «тафсилоти воқеа ва воқеанигорӣ, ки барои драматургия ғайр аст»²², худдорӣ ваҳазар қарда шудааст. Муаллиф дар асоси нигоҳ доштани ягонагии ҳаракат таносуб ва яқлукхтии мазмуну шакли асарро таъмин намудааст.

Беҳбудӣ дар офариниши асар аз масъалаҳои типии замонавӣ, ки аксари фочеаҳои тақдирӣ миллатро фаро мегирифт, истифода мебарад. Аммо дар асар баъзе нуқсонҳои мазмунӣ, норасоии шаклӣ ва камбудии услубӣ ҷашмрасанд. Муҳаққиқони муосир ҳамчун нуқсонҳои асосӣ дар «Падаркуш» пурра таҳлил ва таҳқиқ нагардидани моҳияти масъалаҳои иҷтимоии ҳаётро эътироф қардаанд, ки дуруст аст. Инчунин дар асар пухтакорӣ адиб дар офариниши тимсолҳо ва шахсияту характери қаҳрамони асар ба ҷашм намерасад. Зиддияти шидиду сахт, ки ҷавҳари асари драмавиро ташкил мекунад, нисбаттан муқаммал нест. Дар асар як навъ ҷозибадории мазмун ноқис аст. Бо вуҷуди ин ҳама «Падаркуш» ҳамчун асари ахлоқӣ, фалсафӣ иҷтимоӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии мардум, диди эстетикӣ онҳо, дар таърихи адабиёти халқҳои Осиёи Марказӣ арзиши хосеро соҳиб аст.

Ҳамин тариқ, шиносӣ бо як асари драмавӣ имкон медиҳад, ки то

дараҷае дар асоси фикрҳои манзургашта омилҳои пайдоиш ва баъзе хусусиятҳои жанрии драмаҳои адабиёти ибтидои асри XX муайян карда шавад. Тадқиқи хусусиятҳои жанрии тамоми драмаҳои адабиёти ибтидои асри XX кори мукаммали илмиро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, баррасии ин масъаларо ҳамчун кори оянда эътироф карда, гуфтан мумкин аст, ки драматургия ҳамчун падидаи нави бадеӣ дар таърихи адабиёти халқҳои Осиёи Марказӣ маҳз дар ибтидои асри арзиши хос дорад ва маҳз ҳамин асар минбаъд барои пайдоиши драматургияи миллии тоҷик мавқеи хос дошт.

Савол ва супоришот:

1. Адабиёти ибтидои асри XX ҳамчун марҳилаи нави таърихи адабиёти тоҷик.
2. Ғояҳои асосии ҳаракати таҷаддудхоҳӣ.
3. Ҷавонбухориён ва марому мақсади онҳо.
4. Вакилони асосии адабиёти ибтидои асри XX тоҷик.
5. Системаи жанрии адабиёти ин марҳила.
6. Омилҳои асосии шаклгирии адабиёти маорифпарварӣ таҷаддудхоҳии тоҷик.
7. Дараҷаи тадқиқ ва омӯзиши адабиёти ин марҳилаи тоҷик.
8. Мавқеи муҳити адабии Самарқанд дар шаклгирии адабиёти маорифпарварии тоҷик.
9. Равияҳои асосии муҳити адабии Самарқанд.
10. Вакилони асосии муҳити адабии Самарқанд дар ибтидои асри XX.
11. Мавқеи жанрҳои адабӣ – классикӣ дар ин муҳит.
12. Хусусиятҳои ба худ хоси муҳити адабии Самарқанд.
13. Дараҷаи тадқиқ ва таҳқиқи муҳити адабии Самарқанд дар адабиётшиносии тоҷик.
14. Идомаи анъанаҳои зулнисонаинӣ дар муҳити адабии Самарқанд.
15. Жанри ғазал ва мавқеи он дар эҷодиёти шоирони маорифпарвар таҷаддудхоҳ.
16. Мафҳуми «шеърӣ миллия» ва «шеърӣ ишқия» дар ин марҳила.
17. Рӯзноманигорӣ ва омилҳои пайдоиши он дар адабиёти маорифпарварии тоҷик.
18. Рӯзнома ва маҷаллаҳои давр ва мазмуну мундариҷаи онҳо.
19. Хизматҳои маорифпарварон дар рушди матбуоти миллий.
20. пайдоиши осори драмавӣ ва намунаҳои аввалини он.
21. Омилҳои шаклгирии осори драмавӣ дар Осиёи Марказӣ.
22. Хусусиятҳои жанриву мазмунии драмаҳои миллий.
23. «Падаркуш» и Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ ва мазмуну мундариҷаи ғоявии он.

Мавзӯи 4. БА ВУЧУД ОМАДАНИ РЕАЛИЗМИ ТАНҚИДӢ ҲАМЧУН УСЛУБИ ЭҶОДӢ ДАР СОЛҲОИ 70 80 АСРИ ХХ.

Хрушев бо сиёсати тоза ба мақомоти раҳбарии ҳизб омад. Хидмати таърихии ӯ ин шуд, ки халқро, муҳити маънавиро аз қабзаи ҷонгири сталинӣ раҳой бахшид. Халқи дар садамаи маънавӣ афтодаи шӯравӣ андаке нафаси озод кашид. Ўзворон нафар бегуноҳони солҳои сиёум маҳкум шуда бегуноҳ доништа шуда, баъди маргашон сафед гардиданд. Воқеан ҳам баъди анҷумани ХХ ҲК /1956/ назар ба таърих фарҳанг, аз ҷумла роҳи таърихии инкишофи адабиёт ва сарнавишти адибон то андозае дигар шуд. Моҳияти назари интиқодӣ ба ҳодисаҳои адабӣ. аз ҷумла рисолати адабиёту адиб низ ба ҳадде тағйир пазируфт. Чунин равиши нақди моҳиятӣро мо дар рисолаи дастҷамъии “Таърихи адабиёти советии тоҷик /инкишофи жанрҳо/ равшан мушоҳида мекунем. Муҳаққиқон билкул набошад ҳам то ҳадде ҷараёни инкишофи адабиётро берун аз чорҷӯбаҳои маъмулӣ баррасӣ кардаанд. Вале ин нақдро низ мо аз банди идеологиву психологияи овони фармонфармоиву зӯрварӣ ва касодии маънавӣ раҳиёфта намеҳисобем. Чунки моҳияти асосии онро чунин концепсияи барҶалати сиёсӣ муайян мекард: вазифаи адабиёт инъикоси муваффақиятҳо ва тарқибии вазифаҳои нави соҳимони ҷамъияти сотисоалистӣ /коммунистӣ/ мебошад. Дар ин гуна нақд ҳанӯз аслии адабиёт ва рисолати нависанда дар назди имрӯзу фардо дар миён набуд.

Бо вучуди ин ҳама, муҳаққиқон солҳои 1946 1954 ро “замони хеле вусъат ёфтани” нақди адабӣ ҳисобиданд. Агар моҳиятӣро накунем воқеан ҳамин тавр ҳам ҳаст ва ин ҳодиса сабаб ҳам дорад. Сабаби аввал вобаста ба вазъи сиёсии ба амал омада буд. Дар ҳамин замина инсон то андозае аз ҳавои соф нафар кашид. Гузаштаре бо ҳама бурду бохташ пеши назар овард. Фоҷиаи эҷодӣ ва зиндагии қурбониёни бегуноҳи солҳои сийум ҳофизаи таърихиро ба йунбиш овард. Назар ба таърих, мероси гузашта акнун дигар шуд. Намунаи осори ниёгонро бо ихтисор ҳам бошад ҷоп мекарданд. Таваййӯх ба ҷанбаи ахлоқии мероси пешин афзуд. Акнун шарҳу тавсифи боҳадафи /ба ҳадафи ҳизб мувофиқ/ осори классикон расм шуд. Чандин нафар дар мавзӯҳои “Ҳофиз атеист”, “Ҷалолиддини Румӣ ва ақоиди атеистии вай” ва ғайраҳо рисолаҳо дифоъ карданд. Махсусан, дар арафаи иди айём рамазон, қурбон тафсири барҶалати осори гузаштагон маъракаи мусобиқаро мемонд. Ин ҳама ба фаҳмиши дурусти адабиёти пешин ҳалал меовард. Нақдро низ аз рисолати аслиаш маҳрум мекард. ва ҳамин равишро менаққидони он вақта дастандаркор пайгирӣ мекарданд. Холиқ Мирзозода бо нашри “Адабиёт. Хрестоматия барои синфи VIII” мехост. ки “ҷавонон рӯ ба маърифати шеърӣ ниёгон” оранд. “қадри суҳан” шиносанд. Вале Соҳиб

Табаров ин кори хайри ўро ба “фаҳмиши сиёсӣ пайваст карда, чунин фикри носавобро ба миён мегузорад. “Яке аз хатоҳои калони дигари Хрестоматия он аст, ки дар он аз адабиёти классикии рус ягон порча ҳам мисол оварда нашудааст. Тартибдиҳандаи Хрестоматия роли революсионии адабиёти русро нафаҳмидааст, ҳол он ки ба ҷои як қатор қасида ва ғазалҳои Фарруҳӣ, Унсурӣ. Муиззӣ. Амъақи Бухорӣ, рашиди Ватвот ва дигарҳо аз асарҳои Лермонтов, Кармзин, Радишев, Пушкин, Лермонтов ва ғайра порчаҳо овардан хеле нақзтар ва пурмазмунтар буд” /С.Табаров. “Хрестоматияи зарарнок”. Т/С 14 декабри 1949/ Чунин мавқеи мутеъ будани ари додан ба мавқеи бародари калонӣ нақди моро ба ҳамин пояи залилӣ расонд.

Дар заминаи ақоиди иҷтимоигароӣ нақд таваҷҷӯҳ ба шеър ва лавозимоти он дигар мешуд. Дар баробари наشري мерос ба нашр ва шарҳ тафсири мероси назарии адабиёти гузашта пардохтанд. Баҳром Сирус, Тўракул Зехнӣ, Расул Ҳодизода, Муҳаммадҷон Шукуров ва чанде дигар аз аввалин суханшиносоне буданд, ки ба мероси назарии гузашта ари доданд ва дар роҳи таблиғи он дар боби арӯз, қофия, муҳассаноти шеърӣ. афкори интиқодии гузаштагон рисолаву мақолаҳо таълиф карданд. Тўракул Зехнӣ ин иқдомҳоро бамаънияти шинохта навишта буд, ки “дар таърихи адабиёт ва афкори эстетикӣ бисёр масъалҳои ҳастанд, ки онҳоро бе ёрии мероси назарӣ ҳал кардан мумкин нест. Масалан, масъалаи ин ки дар давраҳои гуногуни инкишофи адабиёти классикии мо нисбат ба асари бадеӣ чӣ гуна талабот гузошта мешуд. барои муайян кардани бадеияти асар чӣ меъёрҳои вучуд дошт, чи назарияҳои буданд. ки адабиёти прогрессивиро пеш мебарданд ва кадоми онҳо адабиёти ирриҷоиро Қизо мебарданд ва амсоли ин” /Т.Зехнӣ. Санъати сухан. Душанбе, 1967, саҳ. 5/. Ин оғози кор буд. ки ба ҷараёни инкишофи суханшиносӣ ба маънияти бетаъсир набуд. Баъдтар омӯзиш ва интиқоди мероси пешин. минҷумла афкори адабӣ хеле ривож ёфт. Дар ин чода хидматҳои Абдулқанӣ Мирзоев, Абдунабӣ Сатторзода, Ботурхон Валихўйаев, Худой Шарифов, Ўрбат Тоҳиров. Маҳмадёр Шарифов, Наталя Чалисова, Абўбакр Зухуриддинов, Шоҳзамон Раҳмонов ва махсусан Раҳими Муслумониён хеле баарзиш аст.

Пайвандҳои адабӣ маънӣ ва мазмуни нав пайдо кард. Тоҷикон на фақат рӯ ба мерос оварданд, балки соҳибони он сӯи дарёи ин муросро эътироф карда, ба адабиёти муосири Ироно Покистон рӯ оварданд. Дар муассисаҳои илмии Тоҷикистон ба таҳқиқ ва наشري ин адабиёт иҷозати расмӣ шуд. назарияи “Ҳифзи манфиатҳои синфу гуруҳи муайяни ҷамъиятӣ ё табақаҳои иҷтимоии ба эътибори ҳодисаҳои воқеият” тамоман аз даҳон намонда бошад ҳам, нуфузаш андаке кост.

Акнун гузашта билкул “душмани синфӣ” наменамуд. “Рӯдакии

шоҳпараст” ба хонадони мо ворид мешуд, ба мо дарси ахлоқӣ, ҳатто сабақи дӯстиву бародарӣ меод. Байтҳояш дар пештоқи биноҳо ба муносибате сабт мегашт. Ҳатто дар бисёр суҳанрониҳои мақомоти раҳбар аз он ки байтҳои Саъдӣ /Банӣ одам аъзои якдигаранд/ дар пештоқи қароргоҳи Созмони Миллал ҳақ шуда, садои ифтихор ба гӯш мерасид.

Зарурати чунин муносибат ба гузаштаро дар солҳои “душманӣ ба мерос” устод Айниву Лоҳутӣ амиқ фаҳмида будаанд. Дар ҳамон солҳои пурихтилоф Айни ба нашр ва тафсири осори гузаштагон пардохт. Лоҳутӣ низ дар маъракаи сиёҳкунии мероси гузашта тамошобини бетараф набуд. Вай соли 1934 дар Анҷумани нависандагони Тоҷикистон аз “Намунаи адабиёти тоҷик” дифоъ карда, ба луғмаи зерини Бройдо /Котиби якуми ХК Тоҷикистон/ ”Дар ин ҷо /дар “Намуна...”/ порчаҳои ҳастанд, ки ҳукумати шӯроиро намешиносанд” ва ҷавоби А.Раҳимбоев: “ соли гузашта ин мааймҲаро аз тамоми китобхонаҳо Қундошта гирифтанд” чунин посухи ва воқеа дода буд: “Дар конгресси VI коминтерн рафиқ Бухарин ба сифати мисоли бад кардани Тоҷикистон ҳамин китобро нишон дод. Ба ӯ маълумоти нодуруст додаанд. Дар аввали китоб шеърҳои Рӯдакӣ ҷоп шудааст: гуфтаанд, ки дар ин ҷо амир таъриф карда мешавад ва ғайра. Мо дар Иттифоқи шӯроҳо асарҳои ин гуна нависандагонро монанди Толстой, Пушкин, Тургенев ва дигарон ҷоп мекунем, ки ҳаргиз коммунист нестанд, вале дар Тоҷикистони мо чунон коммунистони сад ғоизӣ ҳастанд, ки ба мероси пурқимати адабии гузашта туф мекунанд...” /Аз нутқи рафиқ Раҳимбоев дар съезди I уми нависандагони шӯроии Тоҷикистон, ТС, 22 май соли 1934/.

Айни ва Лоҳутӣ аз шахсиятҳои буданд, ки дар масъалаи шинохти ҳақиқати таърих ва мерос “дуҳавӣ” набуданд.

Нашр ва таҳқиқи осори пешин тавачҷӯҳо ба афкори назарии гузашта низ зиёд кард ва пажӯҳишгарон ба нашр ва арзёбии афкори интиқодии гузашта бо ҷиддиёт пардохтанд, ки ин ҳолат ба равиши нақди муосир бетаъсир намонд. Дар нақди ҷорӣ ба мулоҳизоти назариятчиёни гузаштаи шеърӣ форсии тоҷикӣ истинод мекарданд. Махсусан нуфузи тарзи таҳлили классикони шеър баръало ихсос мегардид. Дар бисёре аз мақолаҳо мулоҳизаҳои Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ, Рашиди Ватвот, Шамси Қайси Розӣ, Насириддини Тӯсӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ иқтибос ва қорбасти мешуданд. Дар ин гуна мақолаҳо ба ҷои нақди иҷтимоӣ таҳлили шеърӣ, муҳассаноти шеърӣ, таносуби лафзу маънӣ бештар ба назар мерасад.

Нақди тоҷикии ин солҳо махсусиятҳои пайдо кард, ки дар ташаккул ва инкишофи пурмоёи равишҳои он саҳми Муҳаммадҷон Шукуров, Абдунабӣ Сатторзода, Худой Шарифов, Абдуманнон Насриддинов, Рустами Ваҳҳоб, Валӣ Самад. Юсуф Акбаров, Ҷӯрахон Бақозода, Салоҳ Солеҳ, Масъуд

Муллоҷонов, Кароматулло Шукруллоев, Абдухолиқ Набиев, Маъруф Раҷабӣ, Асадуллоҳ Саъдуллоев, Камол Айнӣ, Аълоҳон Афсаҳзод, Муҳаммадвафо Бақоев, Наймӣ Сайфиев, Лариса Демидчик, Марямбону Давлатова, Азим Аминов, Аламхон Кўчаров, Абдулҳай Маҳаммадаминов, Раҳими Мусулмониён ва дигарон ба қадри савқ ва ҳиммат ҳаст.

Аввалин рӯҳ, моя ва равишҳои тоза пайдо кардани нақди ин давра самарайи хидматҳои ин гурӯҳ бошад, сониян, пайдоиш ва рушди бисёре аз намудҳои /жанрҳои/ нақд, монанди тақриз, мақолаҳои обзорӣ ва рисолаҳо ба номи ин гурӯҳ саҳт вобастагӣ дорад.

Дар сарғаҳи нақди тоҷик Муҳаммадҷон Шукуров қарор дорад. Ин шахс, агар гӯем, ки мактаби ҳоси ҳешро дар ин соҳа вазъ кард ва шогирдони зиёде ба воя расонд, муболоға намешавад. назари сареҳи таҳқиқии М.Шукуровро яке аз нахустин ҷақидаҳои ҳомаи ӯ “Хрестоматия барои синфи VIII” /”Газетаи муаллимон”, 23 октябри 1949/ собит мекунад. Вай дар муқобили он ҳама “кўҳригарихо” ба мероси гузашта, арзиши ин китоби Х.Мирзозодаро, ки ба муқовимати саҳти сиёсатгароён рӯ ба рӯ шуда буд, ба дурдастӣ шинохт. “Абумуслимона” аз нигоҳи ӯ “намунаи насри бадеии асрҳои VII IX” маънидод шуд. Ҳарчанд ақидаҳои дурусти илмии Шукуруфи он вақт ҷавон муқобилони зиёде пайдо кард ва онро ҳеч кас дастгирӣ накард, вале мавқеияти ӯ дар шинохти ҳақиқати адабӣ боло рафт.

Хидмати М.Шукуров дар инкишофи нақди муосир бузург аст. Аз миёни садҳо мақолаву рисолаҳои ӯ фақат зикри се китоб “Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ” /1973/ “Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ” /1976/, “Пайванди замонҳо ва халқҳо” /1982/ кифоя аст, ки рисолати ӯро дар нақди имрӯз бишносем.

М.Шукуров бо ин китобҳо мавқеи устувор пайдо кардани нақдро дар муҳити адабии тоҷикӣ собит карда, нақдро ҳам илм ва ҳам санъат муаррифӣ кард /М.Шукуров. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ, с.246/. Пайдоиш ва инкишофи соҳаи нави танқид танқиди танқид низ ба номи ӯ вобаста аст. Ҳанӯз солҳои ҳафтодум ӯ навишта буд, ки “чунон ки адабиёт дар замони мо бе танқиди адабӣ пеш рафта наметавонад, ҳуди танқиди адабӣ ҳам мўҳтоҷи танқид аст. Мо бояд принсипи асосии таҳлили илмии объективии худро муайян кунем ва ҳамеша такмил дода истем. Аммо ин кор ба воситаи муборизаи афкор ва мубоҳисаву мунозира, ба воситаи танқид имконпазир хоҳад буд” /М.Шукуров. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ. саҳ. 262/. Шинохти “диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ”, моҳияти таърих ва сабаки бархурдорӣ аз он, тадқиқи риштаҳои пайванди дирӯзу имрӯз ва ҳудогоҳии миллӣ ва равишҳои ҳастанд, ки дар нақди тоҷикӣ ӯ вазъ кардааст. Мулоҳизоти ӯ дар боби эҷодиёти адибони муосир, аз ҷумла Айнӣ, Лоҳутӣ, М.Турсунзода, Ҷ.Икромӣ,

С.Улуғзода, Ф.Муҳаммадиев ва дигарон барои нақди тоҷик сарманшай таҳаввули афкор хоҳад монд.

Пайдоиш ва инкишофи, ба истилоҳ, нақди назарӣ ба номи А.Сагторзода, Р.Мусулмониён, Х.Шарифов вобаста аст. Маҳз бо қўшиши ишон афкори назарӣ ва интиқодии гузаштагони мо миёни ҷомеа интишор ёфт, ба ҷараёни адабӣ низ бетаъсир набуд. Ҳарфи ин муаллифон дар боби шеъри имрӯз, наср ва умуман масоили адабиёти муосир бо далеловарӣ ва тозагӣ тафовут дорад. Дар нақди ишон ҷанбаи таҳлилӣ қавӣ буда, бештар адабиёт аз назари ҳунар баррасӣ шудааст. дар бобҳои қаблӣ мо ҷое нақдро сояи нақди русӣ шинохта будем, ки ин фикр зодаи воқеият аст. Акнун аз махсусиятҳои жанриву услубии нақди тоҷикӣ ашар сухан ба миён оварем, ин сифат аввал ба ин ҷаҳор тана, ки ном бурдем мерасад. Бо ин мо хидмати дигаронро инкор кардаӣ ҳам нестем, балки ин ҷо сухан аз равиши тоза ва ибратбахши нақд меравад.

Дар ин давра, ба истилоҳ, нақди адибон низ аз лиҳози савия аз нақди ҳаммонанди солҳои пеш тафовут дорад. Дар ин миён мулоҳизоти М.Турсунзода, М.Миршакар, Ҷ.Икромӣ, Лоик, Сорбон ва дигарон аз назари илмӣ ва моҳият арзише доранд. Моҳияти нақди Турсунзодаро асосан суханрониҳои ӯ дар маҷлису маърақаҳо муайян мекунад. Махсусан, суханрониҳои ӯ дар Анҷуманҳои адабӣ пурмуҳтаво буда, ба равиши афкори адабӣ бетаъсир набуданд. Турсунзода ҳам бо сухан ҳам амалан адабиёти асилро дастгирӣ кардааст. Дар ҳамин равиш дар анҷумани чоруми нависандагон ӯ тавачҷӯҳи адибонро ба он ҷалб кард, ки “диққати худро бештар ба қор ва амалиёти рӯзҳои худ равона кунем” /М.Турсунзода. Ҳаёт ва адабиёт”. “Шарқи Сурх”, 1959, № 3, с. 98/. Дар ин равиш дар душвортарин лаҳзаҳо ӯ Лоикро, Мӯъмин Қаноатро ҳимоят кардааст.

Дар назарияти интиқодии Турсунзода ихтилофоат низ ҳаст. Аз ҷумлаи ин ихтилоф муносибати ӯро ба мероси пешин, аз ҷумла шеъри Ҳофиз ва ҳам усули тасвири романтикӣ метавон ба шумор овард. М.Турсунзода дар зерӣ таъсири назарияи расмӣ муносибат ба мерос дар вақташ мероси пешинро қомилан инкор накарда бошад ҳам ба он, аз ҷумла шеъри Ҳофиз “хӯрда гирифта” буд. Дар масъалаи романтизм низ сухани сухани ӯ сареҳ набуд. Вай ба муқобили “муҳани тумтароқ, дабдабанок ва пуркарруфар” /М.Шукуров/ баромада. аслан романтизмро инкор накарда буд, балки тасвири бадеиро, муҳассаноти осори бадеъро, ки “пирояи адабиёт” шинохта буданд, нодида гирифт, ки ин аз равишҳои носолими нақди ӯст.

Дар аввалин мақолаҳои таъсири “назарияти ҳоким” дар Ҷ.Икромӣ низ нуфуз дошт. Яке аз аввалин мақолаҳои интиқодии Ҷ.Икромӣ “Назаре ба намунаи адабиёти тоҷик” /РД. 1929, “ 12, с.22/ дар ҳамин ҷо буд. Вай аз

“Намуна” ҳимоят ба амал наовард. Баъдтар диди эстетикӣ ӯ то андозае ташаккул ёфт ва бисёре аз нуктаҳои ҷолиби андешаҳои ӯ дар китоби “Ман, мактаби ман ва устои ман”. дарӣ аст, ки албатта дар ҷараёни қазовати нақди ин солҳо арзише дорад.

Чунон ки ишора рафт дар нақди баъди солҳои панҷоҳ ба ин тараф равишҳои суннати нақди анъанавӣ идома дошт. Ин гуна нақд риояти назариёти суннати ҳизбро дар боби баҳо ба мероси адабӣ саҳт пайгирӣ мекард. Муҳимтарин ҳадафҳои он ҳамано бузургдошти соҳти сусиолистӣ ва ҷомеаи шӯравӣ, ситоиши доҳӣ ва коммунистон, ҳамчунин таъкиди роли ғавқуллодаи “бародари калонӣ” дар сарнавишти халқи тоҷик, васфи “дӯстии вайроннашавандаи халқҳои бародар” ва “нафрини империализми ҷангӣ” буд. Ин равиши нақд идомаи нақди иҷтимоӣро ва сиёсатмаъоб буд, ки арзишҳои аслии адабиётро ғурӯ гузошта, бештар ба моҳияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ осори адабӣ диққат мекард.

Ҷаъолияти эҷодии як зумра ноқидон, аз ҷумла Соҳиб Табаров, Райаб Амонов. Атахон Сайфуллоев, Юрий Бобоев, Бобо Худойдодов, Аскар Ҳақимов. Хуршеда Отахонова, Ҳамроқул Шодиқулов. Ҷонон Бобокалонова, Субҳон Давроновро ба ҳамин равиш метавон маҳсуб донист.

Яке аз пурнавистарин ноқидони ин равиши нақди тоҷикӣ Соҳиб Табаров мебошад. Асари калонҳайми бисёрчилдаи ӯ “Ҳаёт, адабиёт ва реализ”. ки мутасилан аз солҳои шастум то ба ин тараф нашр мешавад, ки мақолаҳои дар солҳои гуногун навиштаи ӯро фароҳам овардааст. Меъёри асосии назари ӯ ба воқеияти адабӣ ҳамано дастурҳои назари ҳизб аст. Одатан аксари мақолаҳои ӯ дар гармогармии нашр ва таблиғи ҳуҷҷатҳои ҳизбӣ, ба истилоҳ” ҳамчун “отклик” ба ҷоп расидаанд. Дар ин боб аз нахустин навиштаҳои ӯ “Материалҳо оид ба омӯхтани адабиёти советии тоҷик” /1951/ сар карда, то мунозираҳои ӯ дар боби эҷодиёти М.Турсунзода, Пайрав, Ҷ.Иқромӣ, С.Улуғзода, Гулрухсор ва дигарон метавон зикр кард. Дар нақди ӯ ҳукм бар таҳлили бодалел Қолиб аст. Яъне, вақте ки мехоҳад нуқсони шеъри Гулрухсорро намебинад ва ҳамаи навиштаҳои ӯ дар назар аз эъҷоз аст. Вақте ҳақиқати ҳунари барои ӯ арзиш надорад, Бозор Собир “шоири ёвагӣ” ба назар меояд. Намунаи ҷунин муносибати С.Табаров ба танқид ва адабиёт тақризи ӯ ба маҷмӯаи “Офтобниҳол” и Бозор Собир аст.

Назари сосоологӣ ба адабиётро бисёре аз муҳаққиқони таърихи адабиёт ҳодисаи қонунмандӣ ва талаби замони мубориза ва задухӯрдҳои тезу тунди синфӣ ва муборизаҳои саҳти аидеологӣ донистаанд. Баъдтар дар солҳое, ки ин муборизаҳо аз байн рафтанд, мутаассифона, нақд мустақиман пайгири ҳамин равиш буд ва ҳатто баъзе муҳаққиқон “назари сосоологӣ ба адабиёт” ро “ҳодисаи қонунманде” /М.Шукуров/ таъбир карда буданд. Нақди адабӣ

дар заминаи дастурҳои идеологӣ адабиёти реализми сотсиалистиро фақат аз тадқиқи бадеии моҳияти иҷтимоии инсон ва муносибатҳои вай иборат медонист ва дар ин замина ҷанбаи синфӣи характер арзиши аввал дошт... Баъдтар паҳлуҳои дигари ин масоил фардияти инсон, паҳлуҳои гуногуни он, тазодҳои ахлоқӣиву маънавии шахс низ мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифт. Маҳз ҳамин равиши инкишофи адабиёт роҳҳои инкишофи танқидро муайян кард. То солҳои ҳафтод нақд рӯйдодҳои адабиро асосан дар ҳамин замина баррасӣ карда, ба моҳияти иҷтимоиву эстетикӣи адабиёт кам таваҷҷӯҳ дошт. ҳатто агар дар ин роҳ тадқиқи эстетикӣи осори адабӣ агар кӯшише сар мезад, нақди расмӣ /яъне онҳое, ки аз минбари аниҷуман ва пленумҳои иттифоқи нависандагон ҳарф мезаданд!/ пеши онро мегирифт ва онро ба “рафтори нодуруст ба категорияи ғоявӣ” маҳсуб мекард. Масалан, дар вақташ кӯшиши А.Сатторов дар роҳи дарки моҳияти аслии шеър, маҳорат ва бадеият аз ҷонибти А. Ҳақимов маҳкум шуда буд. Мавсуф дар маърӯзааш дар аниҷумани VIII нависандагони Тоҷикистон чунин иддаъои қотеъи номатлуб кард, ки “мо талаби мунаққидро барои маҳорат ва бадеияти шеър бо тамоми ҷону дил қабул дорем, аммо онҳоро чун хусусиятҳои асосии шеъри граждани қаламдод карданаш ҳаргиз қобили қабул нест” /А. Ҳақимов. Дар қаламрави сухан. Душанбе, 1982, саҳ. 214/.

Ин гуна назар ба моҳияти аслии адабиёт, хоса нақди он аз андешаҳои солҳои бисту сӣ кам тафовут дошт ва мутаассифона. нақдро аз роҳи саҳеҳи инкишоф берун мебард.

Назари сосиологӣ ба адабиёт дар нақди солҳои шасту ҳаштод ба ҳар раге йилва мекард. Чунин дастуреро ба асос мегирифт, ки агар ноқид арзиши рӯйдодҳои адабиро мутобиқи ҷараёнҳои ба ҳам зидди халқу мамлакат таъин кардан хоҳад. ҳатман бояд аз охириин дастовардҳои илми сотсиология ҳабар дошта бошад. Нақди расмӣ ин гуна вазифаро дар назди муҳаққиқони адабиёти пешин низ мегузошт. Ҳатто бе омӯзиши ҷараёнҳои асосии ийимоии таърихӣ нақди осори пешинро бемаънӣ шинохта буданд. Ҳадафи асосии ин нақд аз назар дур андохтани ҷанбаҳои бадеиву эстетикӣи адабиёт буд.

Дар ҳамин заминаи назарӣ мавзӯҳои асосии нақди иҷтимоӣғароён аз нав зинда шуд. Акнун мисли солҳои сиюм, вале дар сатҳи дигар, шоирону нависандагоне сарқӯб мешуданд, ки кӯшиши ҳарфи тоза, сухани бадеӣ гуфтан доштанд. Дар назари А.Сайфуллоев “шеъри граждани” чун ифодагари ғояҳои ҳизб ба назар меомад. Ба ҷои “шеърҳои маҳрамона”, “тасвири образи халқи рус”, “дӯстии халқҳо”, “симои инқилобиюни рус” ва “фош сохтани душманони соҳти сотсиалистӣ” ро дар адабиёт муҳим мешумурд. “Дӯстии халқҳо дӯстии адабиётҳо”. “Образи Ленин дар адабиёти советии тоҷик”. “Роҷа дар Кремл”, “Тасвири халқи рус дар адабиёти тоҷик” ва ғайра аз

чумлаи чунин асарҳо буданд. /Нигар: А.Сайфуллоев. Дӯстии халқҳо дӯстии адабиётҳо”. Душанбе, 1975/.

Аксари мақолаҳову рисолаҳое, ки дар ин давра аз ҷониби С.Табаров, Р.Амонов, Ю.Абдуллоев, Бобо Худойдодов, Аскар Ҳаким ва чанди дигар таълиф шудаанд, намунаи нақди расмӣ ҳастанд, ки ҳадаф ва рисолати адабиёти асил аз назари он дур буд.

Майлҳои тозаӣ сирф шакли низ дар нақди ин солҳо ба назар мерасад, ки дертар дар солҳои ҳаштод ба амиқбурди таҳқиқ мусоидат кард. Акнун ноқидони шеър, наср, дарматургия, тарҷума, адабиёти наврасону ҷавонон, адабиёти шифоҳӣ ҷудо шуданд. Ин ҳодисаро муҳаққиқон аз пешрафти нақд донистаанд. ҳамчунин адибони ботаҷрибаву ҷавон, монанди С.Улуғзода. Ҷ.Иқромӣ, Мӯъмин Қаноат, Убайд Райаб. Лоиқ ва ғ. ба баррасии баъзе аз масоили адабиёт пардохтанд. Мунозираҳои адабӣ миёни адибон сурат мегирифт. ки чанбаи интиқодӣ дошт.

Дар ин равиш баҳси ғазал, ки бо мунозираи Ғаффор Мирзо ва аҳмад Абдуллоев оғоз ёфт. бо вучуди ихтилофи назарҳо муфид буд. Мақолаҳои Абдуллоев “Туноҳи жанр чист?” /”Адабиёт ва санъат”, 10 июл, с.1986. Минбаъд “А ва С” меояд; Гулназар “Ғазал хуб аст, аммо... /”А ва с” 11 декабр, 1986/, Аълохон Афсаҳзод “Ғазал умри дароз дорад” /А ва с”. 4 декабри 1986/.

Аз ҷумла чунин фикри Гулназар, ки дар ғазали ин давра “Қолиб ҳасту рӯҳ нест” муҳим буд. Афсаҳзод заминаҳои таърихӣ ва инкишофи воқеии ин жанрро таъин кард, ки арзиши дастурӣ дорад, хоса барои шоирони ҷавони пайгир.

Дар ин мубоҳиса қачназариҳо низ буд. аз ҷумла, баъзе аз муҳаққиқон миёни ғазали асил ва тақлиди бебарор тафовуте дида натавонистанд. Масалан, чунин фикри А.Абдуллоев мӯҳтоҷи тавзеҳ аст: “Б.Раҳимзода, А.Шукӯҳӣ. М.Фарҳат, Ф.Ансорӣ, А.Баҳорӣ, Б.Фаррух, А.Сафар анъанаҳои Айниву Лоҳутиро давом дода дар қатори шеъри нав жанрҳои қасидаю ғазалу рубоиро низ васеъ ба қор бурда, асарҳои олийаноби Лоиқи замон офариданд”. Вале муҳаққиқ фазилати “олийанобӣ” ва “Лоиқи замон” будани ин гуна “қасидаю ғазалу рӯбой”ҳоро ошкор намесозад. Дар асл, ба назари мо ин фикри муаллиф бебунёд аст. Агар дақиқ нигарем, маҳз чараёни номавзун ва каммоя, то ҳадде тақлиди анвои суннати шеър ба номи ҳамин гурӯҳи шоирон маҳсуб мешавад.

Мубоҳисаҳои А.Сайфуллоев бо С.Улуғзода пирумунӣ симои Хотун дар қиссаи “Ривояти суғдӣ” ва румони йумъа Одина “Гузашти айём” аз чанд ҷиҳат арзиши омӯзандагӣ дорад. Аввалан, мавқеъгирии А.Сайфуллоевро дар нақди барҒалат, ки боиси ранҷиши адиб мегардад ва бешак ба равнақи

эҷодиёти ӯ низ зиён дорад. собит мекунад. Сониян, хомӯшии дуру дарози нақд дар атрофи ин мунозираҳо гувоҳи камбурҷатӣ ва ҳадшиносии нақд аст. Чун фикр ва мавқеи мунаққидон оид ба ин масъалаҳо номуайян монд. С.Улуғзода ва Ӣ.Одина ба мунозира пардохтанд ҳар ду муаллиф ҳам дар мавқеи худ ҳақ аст. С.Улуғзода “фаҳмиши нодуруст ва муғризонаю иҷтимоигароёна” и А.Сайфуллоевро дар шарҳи моҳияти симои Хотун собит карда бошад, Ӣ.Одина бо нашри хуччатҳо /такризи А.Сайфуллоев ба нашриёт дар бораи румони “Тузашти айём”. Он вақт муаллифи тақриз чопи онро дастгирӣ мекунад/ духавогарии мунтақидро саҳт интиқод мекунад. Дар ин мунозира сухани қотеъ ва саҳеҳро нависандагон гуфта тавонистанд, ки ба мунаққидони дигар маҷоли сухане ба миён овардан намонд. Баъдтар дар боби румони Ӣ.Одина мақолаҳои С.Табаров, Абдунабӣ Сатторов, Худойназар Асозода ба чоп расид, ки нақди сарех ва беғараз буд.

Дар заминаи он чи ки гуфтем, доир ба нақди солҳои панҷоҳум то ба охири солҳои ҳаштод баъзе хулосаҳои дигарро низ метавон афзуд.

Солҳои панҷоҳ асосан дар нақди тоҷикӣ дигаргуниҳои шаклӣ мавқеи асосӣ дошт. Дар мақолаҳои, ки ба нақди нақд /соҳаи он вақт тозазухури нақд/ оид буд, аксаран шумораи тақризу мақолаҳо, чеҳранигориҳо ва Қ. ҳамчун ҳодисаи пешрафти нақд ба шумор меомад. Сабаби асосии нқишофи нақди иҷтимоигароӣ ин солҳоро низ муҳаққиқон дар “қарорҳои баъд аз ҷангии ҲК оид ба адбиёту санъат” /М.Раҷабӣ “Таърихи нақд...”, с.190/ дидаанд. Воқеан ҳам дастури назарӣ ва ғоявии нақди ин солҳо асосан хуччатҳо ва қарорҳои хизб буд.

Назар ба пайбурди М.Раҷабӣ “нақди солҳои 1946 – 1954 асосан ба масъалаҳои даврабандии адабиёти шӯравӣ ва усули тасвир, қаҳрамон, жанрҳо, портрети адабӣ. муносибати осори бадеӣ ба воқеияти зиндагӣ таваҷҷӯҳ зоҳир кардааст. Вале нақд ва ҳама жанрҳои он дар мавриди баррасии кулли ин масъалаҳо на ба арзишҳои эстетикӣ, балки ба гузоишҳои “адабӣ” и нақди сирф хизбӣ, ба қарорҳои маъмули он солҳои ҲК имтиёзи куллий меод. Аз ин ҷост, ки байни нақди касбии ин замон ва нақди хизбӣ фарқ гузоштан душвор ва гоҳ тамоман имконпазир аст” /М.Раҷабӣ. Таърихи нақд с. 191/.

Баҳси нақд дар хусуси даврабандиҳои адабиёт, ки асосан бо назардошти афкори сиёсии фармонраво тобеъ шуд ва табиист, ки ин масъала то ба имрӯз муаллақ аст. Мақолаҳои И.Брагинский ва С.Табаров чандон судманд намомаданд.

Нақд дар тафсири тасвири замон ва мутаалиқоти он ба ифроткориҳо даст зад. Мавзӯҳои тасвири симои коргар, бо замимаҳояш коргар дар шеър, коргар дар наср ва ғ., кишоварз, зиёӣ аз муҳимтарин равияҳои инқишофи нақд ба шумор меояд. Дар ин гуна нақд асосан табиғи сотсиализм. баъдтар

сотисиализми мутараққӣ буд. ки зиёнаш то ба ҳол ихсос мешавад.

Ҳамин гуна нақд ба инкишофи усули тасвири иҷтимоигарӣ хидмат кард. адабиёти соддагаро, ки тасвири маҳз. ҳадафи он буд, ки хеле тараққӣ кард. Нақд дастуреро пеш гузошта буд, ки шоиру нависандагон танҳо аз хушиву хуррамӣ, аз беҳмомадҳои “чамбияти босаъодат” /М.Турсунзода/ ҳарф зананд. Ин чамбият ҳеч гуна разолату қабоҳат надорад. Насли “фариштахӯяш” сазовори қаҳру ситез ва ё мазоҳу масҳара нестанд. Хидмати хирсонаи ин нақд он шуд, ки “Парии бахт” и Лохутӣ, “Атака”, “Дар размгоҳ”, “Ёрони боҳиммат” и С.Улуғзода ба майдон омаданд ва боиси қачфаҳмиҳои зиёде дар нақд гардиданд.

Ин нақд дар шинохти навъҳои адабӣ низ маҳдуд буд. Дастури номатлуби “эҷоди асарҳои калонҳайм”, яъне румону повестро ба миён гузошт. Ин амал низ ҳадафи бадеӣ надошт, балки чунин пешниҳоди ҳизбро дар хусуси эҷоди “асарҳои эпикӣ” аз ҳаёти коргарону деҳқонон амалӣ месохт. Зухур ва инкишофи чараёни беиътиноии нақд ба анвои хурд ва суннати бадеӣ аз ҳамин чор сарчашма мегирад, назарияи “шаклҳои мурда” и шеърӣ пешин, аз ҷумла қасидаву ғазал маҳз дар ҳамин айём шоеъ шуд. Инро як навъ ҳолати бозгашт ба дастурҳои назарии солҳои сийум оид ба мерос низ метавон таъбир кард /Ниг. А.Кладо. Дар бораи маҳорат ва навигарӣ /қайдҳо оид ба эҷодиёти М.Миршакар/. Дар маҷмӯаи “Адабиёти советии тоҷик”, Талинобод, 1954, с.340/.

Омодагӣ ба даҳаи адабиёти тоҷик дар Маскав майли яктарафаро дар тасвири “асарҳои ҳозирамавзӯӣ” ривоч бахшид. Тасвири эпикӣ ва хушҳолии боиътимоди зиндагии мардуми шӯравӣ, аз ҷумла деҳотиён бо асарҳои Ҷ.Икромӣ “Шодӣ” /қисми дуввум/, Р.Ҷалил “Гулрӯ”, С.Улуғзода “Навобод”. Ф.Ниёзӣ “Вафо”, П.Толис “Ҷавонӣ” авӣи нав касб кард. Қонуниятҳои муҳими инкишофи адабиёти ин даврро асари адабиётшиносӣ танқидии Ш. Ҳусейнзода ва Х.Мирзозода “Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик”/ибораат аз ду қисм/ собит кард. Ин ҳама далели инқирози тафаккури саҳеҳи илмӣ он рӯзгор буд.

Дар ин солҳо, бейуръатона бошад ҳам кӯшиши баррасии масоили шакли тасвир ва маҳорати адабӣ ба назар мерасад ва ин гуна нақд бештар хусусияти дастурию хитобӣ дошт. Дар баъзе навиштаҳо маҳорати нависанда дар тасвир. сохти асар, чехрафаринӣ ёдрас шуда, қатъи алоқа аз тасвирҳои умумӣ таъкид мешуд. Мақолаҳои Р.Амонзода “Дар бораи ҳикояи “Таъсир” и Р.Ҷалил”, С.Табаров “Мулоҳизаҳо дар бораи “Вафо”, Н.Маъсумӣ “Забон ва маҳорати адабӣ”, ӯ.Мирзо “Баъзе мулоҳизаҳо дар масъалаҳои назм” бахши ҳамин гуна масъалаҳоянд. Равишҳои дар назар мерасанд. ки аз нақди адабӣ хостори мавқеият дар масъалаи маҳорат ва арзиши адабиёт шудаанд.

Беш аз ин Х.Мирзозда дар мақолаи “Назаре ба мақолаҳои танқидӣ ва илмӣ тадқиқотии журнали “Шарқи сурх”, С.Табаров “Дар бораи вазъият ва вазифаҳои танқиди адабии адабиёти ҳозираи тоҷик”, М.Турсунзода “Танқиди адабӣ омили пешравии мост”, ки дар шумораи панҷуми соли 1952 и маҷалла чоп шудаанд, шояд аввалин бор рисолати нақдро дар шинохти ҳақиқати ҳунари баррасӣ кардаанд. Агар С.Табаров дар боби “таҳлили маҳорати адабӣ” суҳан карда бошад, М.Турсунзода “диққати нақдро ба ҷузъиёти бадеӣ ва кашфи “тайассуми бадеии мавзӯ” ҷалб карда, мунаққидонро ба он айбдор кард, ки онҳо чаро “аз ҳамин нуктаи назарҳо фикри худро намегӯянд”. Ин нақд вазифаи мегузошт, дастур меод, вале худ ҳанӯз аз бандҳои назарияи ҳоким халосӣ наёфта буд. Дар мақолаи ӯ.Мирзо “Баъзе мулоҳизаҳо дар масъалаи назм” ҷанбаи зебоии шеър мавриди назар аст. Вале муаллиф дар шинохти моҳияти суннатҳои адабиёти пешин мавқеи саҳеҳ ишқол накардааст. Фикри ӯ назарияи инкори суннатҳоро тақвият мебахшад. Зимнан бояд гуфт, ки ҷунин мавқеияти ӯ.Мирзоро мо солҳои шастум низ аз ёд набурдаем. Ӯ дар ин боб мақолаҳои “Шоистаи Ғамхорист” /Ҳамон рӯзнома, 7 декабри ҳамон сол/ ро навишт. Дар ин мақолаҳо вай “гиребони он ҳамкасбони худро, ки баъзан ҳатто моҳияти адабиёти бадеиро дуруст нафаҳмидаанд, худ сар дода, ба гиребони гузаштагон. ба гиребони анъанаҳо даст дароз кардааст. Ба ақидаи ӯ айби асосӣ дар анъанаҳои классикӣ, дар ин аст, ки то ҳол ”баъзе шоирон ва нависандагон... аз анъанаҳои адабиёти классикӣ дил канда натавонистаанд”. Яъне ҳамин рӯз аз анъанаҳо дил канем, пагоҳ ҳама мушкилотҳо осон мешаванд...” /М.Шукуров. Панду ҳикмат фалсафафурӯшӣ нест! Дар китоби “Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ”, Душанбе, 1976, с.49/.

Яке аз мақолаҳои ки “фикри саҳеҳи интиқодиро шарҳ медиҳад, “Конфликт бояд то охир инкишоф дода шавад” ном мақолаи М.Шукуров мебошад. Дар ин мақола муаллиф моҳияти унсурҳои бадеиро дар офариниши осори бадеӣ дуруст фаҳмида ва бо ҳадаф тафсир карда /М.Шукуров. Конфликт бояд то охир инкишоф дода шавад. Шарқи Сурх, 1953, № 11/.

Бо вучуди баъзе кӯшишҳо нақди ин солҳо ҷун воситаи идроки бадеӣ тақомул наёфт. балки дар ҷаҳорҷӯбаи маҳдудиятҳои назарӣ боқӣ монд.

Дар тағйири вазъи назарҳо ва ҷунбишҳои адабии солҳои шаст ба баъд тағйиротҳои сиёсии давр /омаду рафти Хрущев/ омили муҳим буд. Ин ҷунбишҳои лаҳзай инсонро ба фурсате аз қайду шартҳои сиёсӣ раҳой бахшид. Вале адабиёт, аз ҷумла нақд, рисолати хешро анқариб дигар накарда буданд. Мавзӯҳо ҳамон буду назарҳо ҳамон. Яъне омад шуди Брежнев низ аслан сиёсати оҳанин ҷизбро дар боби партавият, синфият ва халқият”, адабиёт, махсусан дар замоне, ки “ҷанги сард” рӯёруӣ буд ва анқарим “империализм

ба сотсиализм таҳдиди ошкоро” дошт, тағйир надод. Нақд ҳамоно беҳин воситае буд, ки ҳизб сиёсати хешро ба воситаи он дар соҳаи адабиёт пиёда мекард. Ва қабули пуршиноси як силсила қарорҳо чунин ҳадафро ошкоро намоиш меод.

Ба ҳар сурат қарори КМ “Дар бораи танқиди адабию бадеӣ” “барои ислоҳи вазъи танқиди ошкоро хати барот гирифт. Масоили муҳими нақд дар аниҷуману маҷлисҳо мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аз ҷумла дар аниҷумани VI и нависандагони Тоҷикистон /1971/, дар маърузаю музокираҳо пленуми II и садорати Иттифоқи нависандагон /1972/ вазъи нақди тоҷик, муваффақияту камбудихо, инчунин вазифаҳои минбаъдаи он ҳамаҷониба ва аниҷ муайян шуданд. Баъди ин гуфтугӯҳои расмӣ аввалин мақолаҳо низ пайдо шуданд, ки савқ ва савияи дигаре доштанд. Масалан. мақолаи Худой Шарифов “Танқиди адабӣ ва баъзе ҷиҳатҳои инкишофи он” бештар масъалаҳои назарӣ ва усулии нақдро арзёбӣ кардааст.

Дар ин давра шароите пайдо шуд, ки вазъи инкишофи нақд комилан арзёбӣ шавад, яъне равиши нақди нақд густариш пайдо кард ва як силсила мақолаҳо ба ҷоп расиданд, ки мақолаҳои А.Сайфуллоев “Танқиди адабӣ дар мубориза барои идеалҳои коммунистӣ” /1971/, “Танқид ва адабиёти имрӯз” /1972/ ва асари Р.Ҳодизода “Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт” /1972/ аз ҳамин қабиланд. Дар ин навиштаҳо нақд дар партави қарорҳои ҳизб ва аниҷумани XXIV он арзёбӣ шудааст. Дар ҳамин замина равиши нақди нақд суръат гирифт ва он “барои муайян намудани вазифаҳои нав ва роҳҳои инкишоф, аз ҷумла пояҳои назарӣю методологии танқид, ҷӣ барои ошкор кардани камбудихоҳои алоҳида” хидмат кард.

Донишманди мӯхтарам Муҳаммадҷон Шукуров дар боби тамоҷуло ва равишҳои мусбату манфии нақди солҳои шаст суҳан ронда, бо “адабиётшиносӣ саҳт алоғаманд будани он” ро аз фазилатҳои нақд мешиносад. Ин ҳодисаро ҷун санади “ба ҳам наздик шудани адабиётшиносии сирф ва танқид” шарҳ медиҳад ва меафзояд: “Ҳамбастагии ҷанбаи адабиётшиносӣ ва танқидӣ ба устувор шудани принципи таърихият дар танқиди тоҷик мусоидат кард, ба қувват гирифтани назари таърихии мунаққидон ёрӣ дод” /М.Шукуров. Паҳлуҳои тадқиқӣ бадеӣ. с.264/. Воқеан ҳам солҳои сӣ дар бораи аҳамияти адабиёти классиқӣ интишор ёфтани баъзе фикрҳои нодурусти барои амиқназарии таърихӣ ҳалал овард. Баъдтар. махсусан аз солҳои шастум ба баъд қавӣ гардидани таърихият асосҳои илмии нақдро қувват бахшид.

Мувоҷиҳае, ки дар атрофи масоили назму наср, драматургия сурат гирифта, баъзе тамоҷулоҳои нақди ин давраро ошкор месозад. Муҳимтарин равиши мусбати ин тамоҷул ҳамоно шиноҳти махсусиятҳои назми ин солҳо

буд. Вале камбуди ин равиш иборат аз он, ки ҳамаи масоили назмро дар маҷмӯъ фаро гирифта натавонист. Нуқсони ҷиддии нақди ин давраро он санад собит месозад, ки дигаргуниҳои куллии шеърӣ тоҷикро, ки дар тӯли 15 20 соли охир рӯй доданд, дида натавонист. Нақд бештар ба тағйиротҳои таваҷҷӯҳ кард, ки ҷанбаи сиёсӣ арзёбӣ дошта, ба таҳаввулоти баъди анҷумани XX ҳизб алоғаманданд.

Дар фароварди солҳои шаст ба адабиёт як гурӯҳ мунаққидоне ворид шуданд, ки бо диди тоза ва моҳиятӣ тафовут доштанд. Инҳо Ю.Ақобиров, А.Сатторов, Х.Шарифов ва А. Ҳақимов буданд, ки бештар масъалаҳои рушди шеърӣ имрӯз, афкори адабӣ ва ҳам тамоюлҳои адабиёти имрӯзаро қазоват мекарданд. Ишон аз баёни мазмун ва ғоя даст кашида, таҳтулматни шеърро падида меоварданд. Шаклу намуд ва муҳассаноти шеърӣ чун унсури бадеӣ ба тафсир меомад.

Дар баробари ин иллатҳои зоти нақди мо назари рӯякӣ, нияти эҷодии адибро нафаҳмидан ва моҳияти ғоявӣ эстетикӣ асарро дур андохтан идома ёфт. Нақди бемояву бесудро дар матбуот ҷоп мекарданд. Дар ин равиш нашри мақолаҳои умумӣ низ ривож ёфт. Аз ҷумлаи чунин мақолаҳои навиштаҳои А.Сайфуллоев дар бораи достони Турсунзода “Аз Ганг то Кремл”, асари Р.Ҷалил “Маъвои дил” ва мақолаи сатҳии вай “Қаҳрамони даврони мо” мебошанд. М.Шукуров дуруст нигошта, ки “ҳар чи дар мақолаҳо гуфта шудааст, шояд ҳама дуруст аст. Вале аз ҳад зиёд умумист, ба таҳлили конкрет асос наёфтааст ва ё мушоҳидаҳои конкретӣ муаллиф дар байни мулоҳизаҳои умумӣ номаълум мондаанд” /М.Шукуров. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ, с.267/.

Дар нақди ин давра, шояд нахустин бор. масъалаҳои одоби нақд, муносибати ноқид ва мунаққид аз ҷониби М.Шукуров ба миён гузота шуд, ки дар таърихи нақди тоҷик муҳим буд.

Баъзе мақолаҳои С.Табаров, Р.Ҳодизода, А.Сайфуллоев, Л.Демидчик, ҳамчунин навиштаҳои мунаққидони он солҳо хеле ҷавон Ҷ.Бақозода, Ю.Ақбаров, Ҳ.Шодиқулов, Валӣ Самад аз махсусиятҳои нақди ин солҳо санад медиҳанд. Андешаҳои ишон дар бораи навъу намудҳои шеърӣ, ҳамчунин тағйиротҳои рӯҳиву маънавӣ, ки дар симои қаҳрамони мусбати адабиёт ба назар мерасад, ҷолибанд. Тадқиқоти Ҷ.Бақозода дар боби насри муосир, Х.Шодиқулов оид ба анъанаҳои романтикӣ дар назми советӣ тоҷик ва Ю.Ақбаров оид ба достони лирикӣ йунбиши тозаи афкорро дар нақд ба вучуд оварданд.

Тағйироти мусбат дар жанрҳои нақд, аз ҷумла тақриз, ки бисёр ҳам камояву бесуд буд, ба назар меояд. Нахустин бор тақризҳои масъалагузор ба майдон омаданд ва чанд тақризи Р.Амоновро, ки дар маҷаллаи “Садои

Шарқ” чоп шуданд, ба шумор метавон овард.

Камбудии чиддии нақди ин солҳо он аст, ки мунаққидон дар падида овардани чараёнҳо ва муайян кардани моҳияти онҳо ҳеҷ кӯшише ба харӣ наодоанд. Баръакс, ҳар нависанда ва ар асарро дар алоҳидагӣ аз назар гузаронида, барои муайян кардани алоқаи ботинии ҳодисаҳои гуногуни адабӣ ва шинохти самти инкишофи онҳо ва дигаргуниҳои шакливу маънавий кӯшише накардаанд.

Доир ба вазъи нақди адабии солҳои баъд танҳо дар заминаи рисолаву мақолаҳои ба чоп расида андеша рондан имконпазир аст.

Наشري рисолаҳои М.Шукуров “Диди истетикии халқ ва насли реалистӣ” /1973/, “Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ” /1976/ ва “Пайванди замони ва халқҳо” /1982/ дар нақди ин солҳо ҳамчун ҳодисаи мусбат қаламдод шудааст. Рисолаи аввалро муҳаққиқон гувоҳи “савияи назарӣ, илмӣ ва адабиётшиносӣ танқиди тоҷик” /А.Набиев/ доништаанд. Муаллиф воқеан дар “тадқиқи ҷасраёни адабӣ ва таърихи адабиёт, таҳлили эстетикӣ асарҳои бадеӣ хеле амиқ” рафта аст. Рисолаи дуввум сухани тоза ва ҷомеабест дар боби нақди назарӣ ва амалӣ. Ҳанӯз М.Шукуров дар рисолаи “Анъана, халқият ва маҳорат /1964/ аз равијатандешӣ дар нақд гувоҳӣ оварда буд. Ин тамоюл дар тадқиқи ӯ сол ба сол вусъат ва умқи тоза пайдо кард. Махсусан, китоби “Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ” и муҳаққиқ бо “далалнокии фикр. мустаҳкамӣ асоси методологӣ, борикназарӣ дар дарки процесси бадеӣ ва дидани навъҳои эстетикӣ нависандагон. принципнокии баҳодиҳӣ ба осори бадеӣ² тафовут дорад. Ин рисолаҳо намунаи нақди солими солҳои шасту ҳафтод аст.

Пленуми сӯйуми нависандагони Тоҷикистон /1983/ масоили тарҷумаро муҳокима кард. Дар ин боб М.Шукуров зери унвони “Тарҷумаи бадеӣ дар марҳилаи имрӯзаи тоҷик” суханронӣ кард. Дар нақди тоҷик ин аввалин гузориши вусъатнок ва амиқ доир ба турӯмаи бадеӣ буд. Муаллиф бурду боҳти тарҷумаро бо далелҳои ибратбахш нишон дода, ба баҳси ҷандинсола оилд ба тарҷума ҳам хотима бахшид ва ҳам бо баёни назарҳои баҳснок боби нави гуфтугӯро кушод. Баъдтар мақолаҳои З.Муллоҷонова. Ҳ.Шодикӯлов, А.Абдуманнонов ва А.Аминов дар ин боб чоп шуд. Дар ин мунозираҳо нахустин бор нақди тоҷик масъалаи интиҳоб ва сифати тарҷумаи бадеиро бо ҷиддиёт ба миён гузошт. Ба суоли “Чаро бештар асарҳои миёнаҳол ва ҳатто султ тарҷума ва чоп мешаванд?! ҷавоби мушаххас дода шуд. Воқеан ҳам агар рӯйхати адабиётро, ки тарҷума ва барои хонандаи шӯравии собиқ пешниҳод шудаанд, қазоват кунем, мебинем, ки намунаҳои султ ҷои беҳро гирифтааст. Масалан дар солҳои ҳаштод китобҳои С.Маъмур, М.Фарҳат, Убайд Райаб ва даҳҳо шоирону носирони миёнаҳол бо адади зиёд

дар Маскав нашр шудаанд. вале дар ҳамин фурсат Лоик, Бозор Собир, Гулрухсор натавонистанд, ки шеърхояшонро ба хонандаи шўравӣ муаррифӣ кунанд. Ин ҳодиса зиёни дутарфа дошт, ки мутаассифона, нақд дар вақташ сухани ҳақро нагуфт ва бо ҳамин доир ба адабиёти имрӯзи мо тасаввуроти ғайривоқеиро интишор дод.

Дар нақди адабии ин солҳо арзёбии адабиёти бачагон, адабиёти шифоҳӣ низ ба расмият даромад. Ҳатто муҳаққиқони хосаи ин гуна адабиёт пайдо шуданд. Райаб Амонов, Ҷ.Бобокалонова, Баҳром Шермуҳаммадов, Азим Аминов доир ба масоили адабиёти бачаҳо ва фолклор мақолаҳои пурмўхтаво ба чоп расониданд.

Чунин намудҳои танқид тақриз, мусоҳиба, китобиёт, сўхбати гирди миз, фелетон, памфлет, эссе. рисола ба майдон омаданд ва воситаи баёни афкори танқидӣ шуданд. Рўзномаҳо ба нашри афкори гуногун, яъне ду тақризи гуногунмуаллиф ба як китоб даст заданд, ки омили гуногунназарӣ дар нақд гардид.

Вале дар бештари чунин баҳсу мунозираҳо назари сатҳӣ бар амиқу илмӣ тасаллут дорад. аз ҷумла рўзномаи “Маданияти Тоҷикистон” доир ба китоби Гулрухсор “Оташи суғд” мақолаҳои С.Давронов ва А.Абудманнонро чоп кард. Савияи нақди ин ду гуногун аст. Ҳатто фаҳмиши С.Давронов доир ба моҳияти ашъори ватанхоҳии гулрухсор хеле сатҳӣ буда, саҳт вулгарист. Ў фаҳмиши мафҳуми Ватанро дар шеҳри Ў.Юсуфӣ ва Гулрухсор бо ҳам муқоиса карда, ба хулосаи номатлуб меояд: “Дар шеърҳои ба Ватан бахшидаи Ҳабиб Юсуфӣ боре ҳам зодгоҳаш маҳаллаи БоҚи Майдони шаҳри Самарқанд зикр нашудааст, вале калимаи Ватан мафҳуми хеле фароҳе дошта, ҳар дафъа тобишҳои нав пайдо мекунад. Доираи мавзӯи шеърҳои ба Ватан бахшидаи Гулрухсор аз зодгоҳаш деҳаи Яхч сар шуда, то Тоҷикистон меояд ва аз ҳудуди Тоҷикистон берун намебарояд”. Мутаассифона, ба сабаби беҳабарӣ ё нодонии маҳз муаллиф таҳаввулоти афкори назари оид ба ашъори ватанхоҳӣ беиътибор донистааст. Дар ин гуна мулоҳизаҳо таъсири идроки бадеӣ ва илмии солҳои панҷоҳ ва қабл аз он, ки ҳама бо вақти Маскав соаташро мутобиқ мекард, равшан ба назар мерасад. Вале нашри мазкур муносибаташро ба чунин андешарониҳои бемоя ошкор накард. Яке аз омилҳои густариши нақди носолим ва бемоя дар муҳити адабӣ ҳамин буд.

Маҷаллаи “Садои Шарқ” низ ҳамин гуна амалро бо нашри тақризи С.Табаров “Ўқиқатро бояд кушода гуфт” ба маҷмӯаи ашъори Бозор Собир “Офтобниҳол” дастгирӣ кард. /”Садои Шарқ”, 1983, № 11/.

Ҷиддияти нақди ин солҳоро мақолаҳои, ки ба масоили сабки эҷод ва бадеияти назму наср оиданд, собит мекунад. Дар боби наср китобҳои

М.Шукуров “Диди эстетикии халқ ва насри реалистӣ” /1973/, “Насри солҳои 1945-1947/”, ки чилди чоруми “Таърихи адабиёти советии тоҷик”. Инкишофи жанрҳо /1980/ ро ташкил додаас, сухани тоза дар нақди ин давраанд. Дар мавриҷи шеър метавонем мақолаҳои Худой Шарифов “Мазмун ва ифода дар шеъри муосири тоҷик” /Садои Шарқ 1983, №3/ ва А.Сатторов “Мадду ҷазри шеър” ро /ҳамон маҷалла/ ном бурд, ки бо ҷиддияти андеша ва усули таҳқиқ фарқ мекунанд.

Ба назари Х.Шарифов шеъри инқилобии тоҷик аз солҳои бист то ибтидои солҳои шаст “шакл, банду баст ва тарзи махсуси меърифати бадеӣ дошта, шеъри воқеа ва ҳодисаҳо”. Ва “принсипи асосии эстетикии тасвир, инъикос ё тасвири воқеият ва ё бани муносибат бо рӯйдодҳои зиндагӣ, авзои иҷтимоӣ сӯи ва ахлоқӣ буд. Маҷмӯаи ашъори аксар аз шеърҳои мавсимӣ маросимӣ роҷеъ ба санаҳои таърихӣ, қорномаҳои меҳнат, вазъи хориҷӣ, шахсони машҳур, ё лирикаӣ иҷтимоӣ публицистӣ иборат буд” /Ҳамон ҷо, с.131/.

Мулоҳизаи А.Сатторов доир ба сабк ва тарзи идроки бадеии воқеияти ин давра дар шеъри мо дидагун аст: “Пештар адибон объективияти тасвирро асосан дар баёни маҳз ва зикри маҳзи воқеа ва ҳодимаи муайяне миданд ва дар навиштаи онҳо баёни шоиронаи эҳсоси андеша камтар ҷой дошт ё ки қариб набуд” ва ҳарчанд онҳо ба хоҳири шеъри конкрет ва арзёбӣ мекушиданд ва муборизаҳо мебардоранд. дар амал шеър мегуфтанд, ки мазмуна мавзӯи муайяни зиндагиро ҳамин тавр бе ҳеҷ гуна тадқиқи бадеӣ ва назари шоирона баён мекард, аз ҷумла воқеаҳои арзёбӣ ҳам, аз қабилӣ инқилоб, партия, сулҳ ва ҷанг ва Қ. танҳо зикр мегардиду бас” /Ҳамон ҷо, с.132/.

Ҳар ду муаллиф аз рӯи савқ ва савияи худ кӯшидаанд, ки таҳаввулотии воқеии шеъри моро дар роҳи идроки бадеии воқеият нишон диҳанд. ҷунон ки мебинем, назарҳо доир ба як масъала гуногун аст. Ин ҳодисаро, албатта наметавонем ҳусни нақд шумурд. Беиҷтимоии баҳо ба арзиши бадеии ин ё он асар яке аз тамоюлҳои манфии нақди ин замон аст, ки сабаби он ба савия ва салоҳияти касбии ноқидон алоғаманд аст. Пайғирӣ аз ҷунин равиши бенатичаи нақд Х.Шарифовро дар мақолаи боло ба ҳулосаҳои ҷиддии беасос овардаас, ки қобили қабул нест. Аз ҷумла ӯ дар таъини сабки Мӯъмин Қаноат менигорад: “Бо вучуди он ки шеъри Мӯъмин Қаноат поэтикаӣ душворе дорад, дар сухани ӯ тарзи сухани Ҷалолиддини Румӣ эҳсос мешавад. Қаробати сабки сухани Қаноат бо эҷодиёти Ҷалолиддини Балхӣ, ба гумони мо, бештар ба тарзи баёни ихсолу андеша вобастаанд”. Ноқид ин монандиро дар “шиддати баланди ихсос ва шавқу завқу саршор” дидааст. Ин санад ҳанӯз далеле шуда наметавонад, ки сабки шоирро таъин кард. Дар мавриди ба

“сабки Фирдавсӣ муройиат” кардани Муъмин Қаноат дар достони “Гаҳвораи Сино” низ ҳамин ҳол рух додааст.

Абдунабӣ Сатторов дар мақолаи зикршуда кӯшидааст, ки сабки эҷодии Бозор Собирроғ таъкин кунад. Вай “поэтикаи тоза”, “хаёлпардозии сирф” ва омезиши ин ду навъи тасвиrho аз махсусиятҳои сабки шоир доништааст. Баъд илова мекунад, ки “вай табиатан ҳам шоири романтик буда, дар навиштаҳои таваҷҷӯҳоти романтикӣ зиёд аст ва ин ҷиҳати эҷодиёти ӯ, метавон гуфт, ки аз назми халқӣ, адабиёти классикии форсу тоҷик алалхусус аз асарҳои шоирони сабки ҳиндӣ ва ироқӣ мисли Бедил, Соиб, Хочу ва ӯани Кашмирӣ об меҳӯрад” /Ҳамон мақола, с.132/. Дар ин қазоват танҳо далели зеҳнӣ ҳаст, ки исбот металабад. Ӯол он ки барои собит кардани мулоҳизаи фавқ ин ҷо далели завқӣ ниҳоят муҳим аст.

Худой Шарифо дар мақолаи зикршуда маънии як мисраъи Лоик Ҳар ки моро мекушад бо шеърборон, зинда бод! ро Ғалат тафсир кардааст. Ӯ менависад, ки ин мисраъ “барои он нодуруст аст, ки шеър мисли ҳамаи анвои маърифат воситаи тасдиқи пешрафти зиндагӣ ва умуман олами мавҷуд аст. Ин далели пешравӣ ба вучуд фақат аз рӯи фарз касро кушта метавонад”.

Мунтақид, Акбаров ба мунозира ҳамроҳ шуда, нигоштааст, ки “манзури Лоик дар ин мисраъ дар рӯзгори мо баланд бардоштани азиз доштани мақому маназалти шеъри ҷонгудозу шуронанда аст ва чунин шеър ҳамеша мушобеҳи теқӣ бурро буда, ба йигарҳо меҳӯрад”. /С.Ш., 1984, №12, с.107/. Лоик бо номи “Дарё равон аст” /АС, 21 апрел, 1986/ ба мақолаи Қутбӣ Киrom ҷавоб навишт ва ин мулоҳизаи Х.Шарифовро Ғалат шинохт.

Дар мақолаи М.Шукуров “Тафаккури таҳлилий ва жарфои реализм” /С.Ш., 1984, №3/ “тайаддуди жанриву услубӣ” и шеъри мо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф яке аз фазилатҳои шеъри кунунии моро дақиқ ба мушоҳида гирифтааст. Ин фазилатро ӯ дар он мебинад, ки “ҳангоми инкишофу тақайюрати фикру ҳис рӯйдодҳои гуногуни дур аз якдигарро лаҳза ба лаҳза ба хотир овардани қаҳрамон барои адабиёт имконияти нави бағоят муҳим пеш овард... Шеър барои пурратар фаро гирифтани душвориву печдарпечҳои зиндагӣ, падидаҳои нозук ва рангоранги олами ботинии инсон бештар имконият ёф” ва ҳоло дар назми тоҷик “тасвиру таҳлил бунёди шеърро ташкил медиҳад”.

Ин чанд мисоле, ки зикр шуд, гувоҳ аст, ки нақд дар ин солҳо кӯшиши ҷиддие дар омӯзиш ва арзёбии масъалаҳои муҳими эҷодӣ ба харӣ додааст ва ин заминае буд барои нақди солими охири солҳои ҳаштодум.

Тамоюли носолиме, ки дар нақди тоҷик реша рондааст, баҳои холисона ва беғараз надодан ба асари адабиёт аст. Дар нақди солҳои бисту сӣ ва ҳатто солҳои панҷоҳ ин гуна майлон муғризна буд ва аксаран ҳадафи сиёсӣ дошт.

Дар нақди солҳои ҳаштодум чӣ ҳадаф дорад? Ба назари мо сабаби аввал аз асосҳои илмӣ ийтиноб кардани нақд ва ноқидони сухан аст, сабаби дигар ҳамонро ҳисси хушунатомези бадбинӣ ва эътироф кардан нахостани хунарманд аст. нақд мавқеияти арзёбӣ ва раҳбарии эҷодкорро низ ба ҳисоб мегирад. Ҳамин гуна нақд ашхоси “танқидшаванда” ва “дастнораси аз танқид берун” ро вазъ кард. Дар ин маврид чунин даъвои С.Табаров дуруст аст: “15 20 сол пеш аз ин ҳар як мунаққиди ботаҷрибаву навқалам аз маҳсули эҷоди Мўъмин қаноат ҳеч набошад, якчанд норасоию камбудии услубӣ ва баедиро дарёб карда метавонист. Ўоло ягон адабиётшиносу мунаққиди нуктасанҷтарин, ҳатто ба мисли Аскар Ҳақимов ва ё Абдунабӣ Сатторов аз дostonҳои “Падар” ва ё “Ғаҳвораи Сино” чузъитарин носаҳеҳиро ёфта наметавонад” /С.Ш. 1983, №1, с.123/. Ин гуфтаро ба ҳамаи мақолаву тақризҳои, ки доир ба шеър эҷод шудаанд, маҳсуб доништан мумкин аст.

Вале ҳуди ҳамин С.Табаров чараёни носолими дигареро дар нақд солиёни дароз пайгирӣ мекунад. Ин равиши эҷодии С.Табаровро дар вақташ Ю.Акбаров интиқод карда, аз ҷумла навишта буд: “Ҳуди С.Табаров ҳам солҳои дароз баъзе адибонамонро танҳо таъриф мекунад ва аз хусуси камбудии эҷодии онҳо забон барбастааст... вай дар бораи бисёр асарҳои адабиётмон аввалин шуда мулоҳизахояшро баён мекунад, ки хуб аст. Вале аксари мулоҳизахои ӯ рӯйкӣ ва беасосу хусуматомезанд. Ўоло ӯ ба як гурӯҳ адибони тоҷик танҳо муносибати неку хайрхоҳона, ба гурӯҳи дигар асосан муносибати манфӣ дорад ва он якеро то тавонад таърифу дигареро танҳо беамон танқид мекунад. Вале дар ҳар ду маврид ҳама андешаҳои ӯ беасосанд. Ў на танҳо байни китоби хубу миёнаҳолна тафовуте намебинад, балки, баръакс, китоби сусту камбаҳоро, ки дар ҳаёти адабӣ мақома надорад, аз китоби хуб афзалтар медонад. Ин ҷо тақризҳои ӯро ба китоби ашъори Бозор Собир /”Офтобниҳол”/ ва Ҳадиса /”Сомон”/ зикр кардан кофист. Аз андешаҳои ӯ хулоса ҳосил мешавад, ки Ҳадиса аз Бозор Собир як сару гардан болост. /Ниг: тақризи ӯ “Баҳри ийрои азми эҷодӣ” С.Ш. 1985, №3/. Чунин тарзи нақд фақат ҳоси услуби С.Табаров нест. Ин гуна мисолҳоро зиёд овардан мумкин аст.

Баъзеҳо зиёд ба ҷоп расидани тақризро аз пешрафтҳои нақд донишданд. Оё ҳамин тавр аст? сӯстӣ ва камзарфии аксари ин тақризҳо дар он аст, ки муаллифон аз доираи китоби мавриди назар берун наомадаанд. Эҷодиёти адибро дар алоҳидагӣ, ҷудо аз чараёни адабиёт нақд кардаанд. Ба ин вачҳ вақте хонанда чунин тақризҳоро мутолиа мекунад, миёни шеъри Гулрухсору Ҳадиса, Бозор Собир, Саидалӣ Маъмур. миёни мақолаву рисолаҳои М.Шукурову Х.Мирзозода, С.Табарову А.Сайфуллоев, Х.Отахонова, Ҷ.Бақозода тафовути ҷиддие намебинад...

Дар ин давра мусоҳиба аз навъҳои маъмули нақди адабӣ буд. Мусоҳибаи Сафар Абдулло бо Сотим Улуғзода ва Мўъмин Қаноат, Додочон Атовулло бо Темур Зулфиқоров ва Бозор Собир пурмоя ва судманд буданд. Дар ин мусоҳибаҳо на фақат сухан аз махсусиятҳои эҷодиёти адибони тоҷик меравад, балки осори адибони мусоҳиб дар контексти ягонаи он вақт маъмул, адабиёти Шўравӣ арзёбӣ шудааст.

Дар солҳои ҳаштодум нақди ба истилоҳ, маҷлису маърақаҳо хеле вусъат пайдо кард. Ин нақдро метавон арафагӣ номид, одатан дар арафаи анҷуман ва маҷлисиҳои ҳизбу Иттифоқи нависандагон ё худ солрӯзи қарорҳои ҳизб оид ба нақду адабиёт арзёбии масоили адабиёт авӣ мегирифт. Мақолаҳои зиёде ба майдон меоманд, ки чандон арзиш надоштанд. Камбудии чиддии ин чунин нақд дар он буд, ки ба эҷодиёти адибон фақат аз назари мавқеи сиёсии онҳо баҳо дода мешуд.

Маҳз дар ҳамин солҳо нақди тоҷик аз ҳудуди Ҷумҳурии берун рафт. Дар маҷаллаву рӯзномаҳои марказ ва Ҷумҳурияҳои собики Шўравӣ навиштаҳои мунаққидони тоҷик, аз ҷумла М.Шукуров, А.Сатторов, Р.Мусулмониён, А. Ҳаким, С.Абдулло ва чанди дигар ба ҷоп расиданд. Ҳамчунин дар сатҳ ва савияи нақди русӣ асарҳои адабиёти тоҷик тақризу таҳлил мешуд. Дар Маскав маҷмӯаҳои шоиру нависандагони тоҷик муҳокима мешуд. Ин корро асосан Шўрои адабиёти тоҷики Иттифоқи нависандагони Шўравӣ анҷом медод. Яке аз чунин муҳокимаҳо дар мавзӯи “қаҳрамони замон ва инкишофи наср” сурат гирифт ва дар он маҷмӯаҳои повесту ҳикояҳои Сорбон “Занги аввал”, Саттор Турсун “Қамони Рустам”, ки нашрияҳои марказии “Советский писател” ва “Молодая гвардия” бо забони русӣ ба ҷоп расонида буданд, муҳокима ва нақд шуданд. Дар ин сўҳбат романи Ю.Ақобиров “Норак” низ арзёбӣ шуд.

Адибони мо, ки ба нақди “баодобона” ва “муросоқор” хў гирифта буданд, аз ин муҳокима хулосаҳои бардоштанд. Аз ҷумла мулоҳизаи зерини А.М.Борщаговский дар бораи эҷодиёти Саттор Турсун ва Сорбон ҳадафе дошт. Борщаговский камбудии эҷодиёти ин ду адибро “дар тасвири яқрангу қолабии асарҳо” и онон дид /С.Ш., 1979, №5, 134/. Иродҳо усулӣ ва чиддӣ буданд. Ҳатто дар повести Сорбон “Санги сипар” мунаққид ягон “масъалаи марказӣ” ро надидааст, “то ки воқиаҳо, образи характерҳо ва фаслҳои асарро ба ҳам пайвандад”. афсӯс, ки дар он рӯзгор ин гуна муҳокимаҳо ва арзёбиҳо барои нақди тоҷик меъёри ниҳой буд ва солиён афкори танқидро ба инҳисор мегирифт. Мунаққидони тоҷик баҳои Маскавро ба эътибор мегирифтанд. Ин ҳодиса нақди тоҷикро аз ҳалқаи тобеият солиёни дароз берун наовард ва яке аз омилҳои заъфи нақд гапдароии он буд.

Дар бораи заъф ва иллатҳои усулии тоҷик сухан кардем. Акнун

сабабҳои асосии ин ҳодисаро бояд муайян кард. Сабабгори асосии ҳамаи қачфаҳмиҳо дар соҳаи адабиёт, аз ҷумла нақд “сиёсати номашҳури ҲК” аст. Адабиёт, махсусан “бозича” и дасти ҳуққоми замон буд. Онҳо сиёсати зӯровариҳои хешро ба воситаи нақд пиёда мекарданд, ҳадафҳои аслии ва “ҷаҳонхоҳона” ашро ро таблиғ мекарданд. Нақд нақди ҳизбӣ буд, вай ҳақ надошт, ки ба сустиҳои қори таблиғоти ҳизбу давлат даҳолат кунад. Ҳанӯз сиёсати якрангии “соҳти дастнорас” и сотсиалистӣ сари қор буд. Ингуна сиёсатро давлат ба воситаи Сензураи давлатӣ, ки аслан ҳизбӣ буд, ба амал мебаровад. Маҳз ҳамин дастгоҳ ба афқори омма назорат мекард, лаҷоми ҳар қасеро, ки аз ҳадди ваъ кардаи ҳизб берун пой мегузошт, мекашид. Ин дастгоҳ аз аҳли адаб, мунаққидон дастҳои қасбӣ парварда буд. Тақдирӣунбони адабиёт ҳаминҳо буданд. Бехтарин асарҳо қоп намешуданд ё худ аз қониби мунаққидони “гапдаро” мансух эълон мешуданд. Тақризиҳои пӯшида, ки бо амри мақомоти ҳизбӣ навишта мешуд, пешрафти адабиёт ва афқори интиқодиро боз медошт. Ҳонанда аз қунин муносибати мунаққидони дастӣ ва “сиёсатшинос” нисбати йумъа Одина ва романи ӯ “Гузашти айём” огоҳ аст. Ин роман маҳз бо саъй ва талоши А.Сайфуллоев ва пешгоҳҳои ӯ дар вақташ, ба қавли устод Айни “ба утилсирё фиристода шуд”. Ин қо афқори нависанда дар боби симои коммунист бо назари маъмули замондорон мақомоти ҳизбӣ мувофиқ наомад. Яъне дар солҳои ҳаштод қонибдорони ашаддии социализми вулгар дар сари қурсиҳо буданд ва ҳуққи онҳо ҳамон ҳуққи буд, ки солҳои сӣ ҳизбиён дар ҳаққи қаси Ғани Абдулло “Вахш” бароварда буданд: яъне коммунистон билқул одамони покиза ва “қаҳрамонони” давронанд.

Дар вақташ “фочиаи” “тип” ро ба сари Ғани Абдулло. Қ.Иқромӣ, С.Улуғзода маҳз нақд оварда буд. Баъди иътироф шудани “қӯрии сиёсӣ” и Ғ.Абдулло ӯ бо тарсу ҳарос дар мулоқоти нависандагон бо қотиби ҚМ ҲК Тоҷикистон рафиқ Шадунс аз ӯ суол мекунад, ки рафиқ Шадунс, ман дар бораи қӣ гуна нишон лодани коммунист душвориҳо дорам. Оё қиҳатҳои манфии онро додан мумкин аст, ё не? Илтимос дорам, дар ин ҳусус ба мо эзоҳот диҳед”. Қавоби “рафиқ Шадунс” дар арафаи солҳои “фочиаи сталинӣ” тарсовар садо дод: “... коммунистони роҳиб, ки онҳо зиндагониро намедонанд, фақат нутқҳои дурӯягӣ меғӯянд ин гуна коммунистон ба мо дарқор нестанд ва ин гуна коммунистон дар ҳақиқат мавҷуд намебошанд” /БАС, 135, №6., с.123/. Воқеан солҳои ҳафтоду ҳаштод низ аз нависандагони тоҷик дар офариниши симои коммунист танҳо Ю.Ақобиров қомёб шуд /Қарпов аз романи “Норак”/. Нақд сабаби ин муваффақияти адибро дар он дида буд, ки вай “симои коммунисти қашми қордонро” офарида, сиёсати ҳизбро дастгирӣ қардааст. Ҳамин гуна нақди “ҳадшинос” як вақт ба қопи

асарҳои М.Хочаев “Нанг ва номус”, Ҷ.Кўҳзод “Як рўзи дароз, бисёр дароз”, “Ҳам кўҳи баланд, ҳам шаҳри азим” монанд шуд. Ин асарҳоро кумитаи амнияти давлатӣ аз ҷоп нигоҳ дошт. Ин ҳодиса бо асарҳои С.Турсун низ рух дод. Дар ин ҳодисаҳо, ки шоҳидонаш бҳанӯз зиндаанд, нақд ва ноқидони “тавоно” даст доштанд.

Омили дигари дар як вартаи нобудӣ қарор гирифтани нақди тоҷик муносибати яктарафа ва муғризонаи мақомоти роҳбари Иттифоқи нависандагон ва ҳам мунаққидони ҷоплус буд. Дар тўли ин солҳо баъзе мунаққидон асосан барои паси задани арзишҳои эҷодии шоиру нависандагони баркамоли мо, монанди С.Улуғзода, Лоик, Бозор Собир кўшидаанд. Дар ин боб А.Сайфуллоев, С.Табаров хеле раъйҳо доданд, ки зиёни он ба танқиди тоҷик қалон аст. Мутаассифона, ин гуна равиши нақдро мақомоти раҳбари нависандагон ва нашрияҳои он дастгирӣ мекард. Мисоли ин ҳодисаро ба тафсил нақл мекунем, то баъзе масоил равшан шавад.

Тақризҳои муғризонаи С.Табаров дар бораи маҷмӯи Бозор Собир ва Мирзо Боқӣ аз воқеияти адабӣ фарсахҳо дур буд. Вале Шӯрои нақди Иттифоқи нависандагон дар ин боб қуллан хомӯш монд. Ҳатто нашрияҳои, ки /“Садои Шарқ” ва “Адабиёт ва санъат”/ ин тақризҳоро ҷоп карданд, низ шарҳу тафсире ё навиштаҳои дигарандешноро ҷоп накарданд. Чунин муносибат бо мақолаи Қутбӣ Киром “Мавқеъ ва масъулияти суханвар”. ки назари бевунёд ва муғризонаи интиқодӣ ба шеърӣ Лоик буд, зоҳир гардид, ки поёнтар ин мақоларо арзёбӣ хоҳем кард. Чунин муносибати расмӣ албатта ба касодии нақд оид шуд.

Омилҳои дигаре ҳастанд, ки ба омӯзиш ва парвариши ноқидони касбӣ алоғаманданд. Мо мунтақидони касбӣ надорем. Ононе, ки дар муассисаҳои тадқиқотӣ кор мекунанд, агар ҳавсалашон шавад, менависанд. Онҳо аслан ба ин кор ихтиёӣ надоранд. Чунки қорди адабиётшиносон болои равшан аст: маоши хуб, унвон, аз рӯи нақшаи аниқ асарҳояшон ҷоп мешавад ва ғайраву ҳоказо. Ба ин сабаб онҳо дар бораи адабиёти ҷорӣ мустақиман андешида наметавонанд. Мунаққиди касбӣ ҳаққулзаҳмати ночизе дорад. Навиштани тақриз ё мақолае заҳмати зиёдеро тақозо дорад, вале ҳаққулзаҳмати он пашизе намеарзад. Ана ба ҳамин далелҳо нақд фаъолияти дуввумдараҷа шинохта шуда, дар бораи адабиёт гоҳо қасоне қазоват мекунанд. ки салоҳияти касбӣ надоранд. Ноқидӣ барои рафиқоне, ки дар ин соҳа салоҳият доранд низ, фаъолияти иловагӣ аст. Ҷои асосии заҳмати онон муассисоти илмӣ, мактабҳои олий, идораи нашрияҳост.

Дар даврони шӯравӣ, ки имкониятҳои фаровон буд, Иттиҳодияи нависандагон рушди қувваҳои тоза дар ин соҳа мусоидат накард. Нақд ва ноқидони осор мавриди эътибор ва дастгирӣ набуданд. Шеърӣ ва ё

хикоямонанде мавриди тавачҷӯх, ниёиш қарор мегирифт, вале нақд не! Ҳатто мунаққидоне чун Худой Шарифов, Абдунабӣ Сатторов, Р.Мусулмонқулов мавриди назар набудаанд. Чунин вазъият боиси дилсардии чавонон мегардад.

Барои рушди ин соҳа то ҳол заминаи иқтисдиву ҳуқуқӣ нест. Донишгоҳ кафедраи нақд ва назарияи адабиёт надорад.

Муносибати ғайриилмӣ ва ҳавобаландонаи баъзе нависандагон ба нақд низ боиси дилсардаии мунаққидон мегардад ва монеаҳое барои пешрафти нақд эҷод мекунад. Яке аз чунин монеаҳои саҳт он аст, ки нависандаю мунаққид якдигарро ҳарифи беамони худ медонанд.

Аз ҷониби дигар, умумигӯии баъзе мунаққидон, ба масъалаҳои асосии ҳаёту адабиёт дахл накардани онҳо, аз тамоюлоти нави инкишофи адабиёт, аз нияти эҷодии муаллифи асари бадеӣ беҳабар монда, бо нақли мазмун ва хӯрдагирию иродҳои рӯякӣ маҳдуд гардидани онҳо нақдро ақиб мекашад, монеаи роҳи инкишофи он мегардад. Дигар ин ки ба нақд бо як назари маҳдуд фақат аз дидгоҳи манфиатҳои шахсӣ, фақат аз ин мавқеъ, ки мунаққид асари маро таҳриф кардааст ё сарзаниш намудааст, нигоҳ кардани нависандагон ба пешрафти нақд ҳалал мерасонад, имкон намедихад, ки ноқид дар сари масъалаҳои умда озодона мулоҳиза ронад.

Ҳанӯз чунин фикре ҳам шояд аст, ки танқидро жанри дуввумдараҷа ва ноқидро фарзанди ӯғайи адабиёт мешиносанд. Ин гуна муносибат ғасорати ноқидони суханро аз байн мебарад, боиси дилсардивук ноумедии онон мегардад. Ҳол он ки дастгирии ҳамаҷонибаи ноқидони адабӣ воӣиб аст.

МАРҲАЛАИ НАҚДИ СОЛИМ

/Аз охири солҳои ҳаштодум ба ин тараф/

Давраи тозаи нақди адабии тоҷикро, ҳамчун аҳди эҳёи нақди солим муаррифӣ мекунам. Ин ғунбиш натиҷаи вазъи сиёсӣ буд, ки баъди пленуми апрелӣ /1985/ ва анғумани XXVII ҲК ба миён омад ва воқеан ҳам ба суръат гирифтани нақди солим мусоидат кард. “Рӯҳияе, ки анғумани XVII дар ҷамъият устувор намуд, боиси афзоиши фаъолиятмандии иҷтимоиву граждании мунаққидони адабиёт гардид”. /М.Шукуров. Оинаи танқид: оина ва оинадорон. Дар китоби “Мақтаби одамият”, Душанбе, 1991, с. 219. Минбаъд “Мақтаби одамият” меояд/. Вазъи сиёсӣ барои роҳу равиши нав пайдо кардани нақд мусоидат кард. Барои ин шояд нахустин бор дар таърихи ҳизбконсепсияи саҳеҳи назари воқеии интиқодӣ вазъ гардид. Паҳлуҳои назарӣ ва усулии афкори интиқодӣ то дараҷае аниқ шуд. Аз ҷумла дар ҳуҷҷати хотимавии анғуман таъкид шуд, ки “ба танқиди адабият бадеӣ лозим аст, ки нармдилӣ ва риояи мансабро тарк карда, ҳангоми баҳо додан ба асарҳо меъёрҳои дақиқи эстетикӣ ва синфиро ба асос гирад, ба муқобили беғоягӣ, пурнависии тантанаомез. саргармӣ бо майдаҷӯйҳои зишту маишат,

бар зидди замонасозӣ ва кӯтоҳназарӣ фаъолонатар мубориза барад.

Муҳити озодандешиву ошкорбаёнӣ ба рушди нақди солим мусоидат кард. Нақд аз бандҳои мақомоти расмӣ низ раҳо гардид. Ин боис шуд, ки ҳадафҳои нақд дигар шуда. навъу шаклҳои тоза ба миён ояд. Дар ин равиш интишори мусоҳибаҳо ба хусус бояд қайд кард. Саҳми Сафар Абдулло, Фотеҳ Абдулло, Ҷ.Темурзода ва чанди дигар дар ин зиёд аст. Махсусан мақолаи С.Абдулло “Мунозираи ҷавонон бо пирон” /Рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон”, 13 ноябр, 1988/ дар шикастани фаҳмиши суннати нақд, ки тобеи чорҷӯбаҳои расмӣ ва қолабҳои маънавий буд, иқдоми нек буд. Дар ин мақола муаллиф чунин ақидаеро пеш мегузорад, ки арзиши эҷодиётро на синну сол, балки осор муайян мекунад ва танҳо дар заминаи осор нисбат ба эҷодиёти ин ё он адиб ҳукм бояд кард. Ин мақола аз аввалин намунаҳои ҷӯшгӯӣ ва ийтиноб аз хотирбинӣ дар нақди ин солҳост.

Ба туфайли вазъи ба амал омада таваҷҷӯҳ ба шеър ва шеърӣ низ дигар шуд. Вақт тарозудори шеъри неку бад гардид. Дар партави шинохти ҳақиқати ҳунари таваҷҷӯҳ ба осори шеъргона ба якборагӣ кост. Бозори шоирони ёвагӯ аз равақ афтод.

Худи воқеият таҷдиди назарро ба таърихи адабиёти шӯравии тоҷик раво донист. Дар ин боб маҷаллаи “Садои Шарқ” “Сӯҳбати гирди миз” ро интишор дод, ки дар дарки масоили таърихи адабиёт, аз ҷумла, таърихи нақд қадами аввал буд. Ин сӯҳбат ва чанд мақолае, ки аз ҷониби М.Шукуров, Х.Шарифов, Худойназар Асозода, Абдунабӣ Сатторзода, Ҷӯрахон Бақозода, Раҳим Мусулмониён ба чоп расид иқдоми аввал буд дар муайян намудани концепсияи нави баҳо ба воқеияти ҳаёти адабӣ.

Баъдтар мақолаи М.Шукуров “Аз паи дарёфти фаҳмиши нав”, /С.Ш., 1990. №7/ ва Худой Шарифов “Марзи адабиёт” /ҳамон ҷо/ чоп шуд, ки хеле ҷиддӣ ва пурмоя буд. Дар ин мақолаҳо масъалаи аз назари илмӣ ва бадеӣ омӯхтан ва арзёбии таърихи адабиёт ба миён гузошта шуд. Муҳаққиқон роҳи ҳалосии нақдро аз “иҷтимоигароии дурушт ва сиёсатфурӯшии маҳз” дар он дидаанд, ки “ҳангоми муайян кардани меъёри бадеият бояд ҳаминро ба назар гирем, ки адабиёт ё ки намунаҳои алоҳидаи он барои парвариши ҳиссиёти пок ва олии инсон чӣ роле бозидааст ва дар ҳақиқат ба ҳамин роҳ хизмат кардаст ё не”. /М.Шукуров. Ҳамон ҷо, с.113/.

Дар ҳар сурат нақди панӣ соли аввали бозсозӣ симои худро муайян кард. Ошкорбаёнӣ пургӯиву бесудгӯиро низ ривоч бахшид. Озодии сензурии нашрияҳо. ба хусус рӯзномаҳои озод ҷиҳати дастгирӣ аз дигарандешӣ мақолаву тақризҳои гуногунро чоп карданд. ки савияи онҳо дар як поя набуд. Баррасии маводи ин солҳо ҳолати воқеии нақдро, ки аз “чаҳорҷӯбаи сиёсӣ” берун омада буд, ифода мекунад. Дар ин боб сухан аз навиштаҳои онҳое

меравад, ки дар ин соҳа салоҳияти кофӣ доштаанд.

Аз ин мавқеъ фаъолияти М.Шукуров, Ӣ.Бақозода, А.Набиев. А. Ҳакимов ва чанди дигар пурсамар аст. Дар навиштаҳои ишон равишҳои муҳими шеър ва насри тоҷик, аз ҷумла, поэтикаи наср бо камали диққат ва тозаназарӣ таҳқиқ шудааст. Чун сухан аз арзиши ин навиштаҳо меравад, сухани Л.Толстой ба ёд меояд, ки дар ин маврид гуфта буд: “арзиши нақд дар он хоҳад буд, ки ҳар чизи хуберо, ки дар асари санъат ҳаст, қайд кунад ва бо ин кор раҳнамои фикри ҷомеа гардад”. Воқеан ҳам аз чанд рисолаву мақолаҳое, ки дар ин давра ба ҷоп расиданд, чунин равиш ва тамоюлро дар нақд ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Дар ин равиш рисолаи М.Шукуров “Мақтаби одамият” /1991/ арзиши хос дорад. Дар ин китоб як силсила мақолдаҳои муҳаққиқон. ки солҳои охир навиштааст, фароҳам омадаанд. Муаллиф бисёр масъалаҳои таърихи адабиёт ва адабиёти имрӯзро аз дидгоҳи нав арзбӣ кардааст. Мақолаҳое доир ба вазъи нақди адабӣ ҳастанд, ки аз доир ӯ ва вазъи нақди адабӣ ҳастанд, ки аз лиҳози масъалагузхорӣ ҷолибанд. Дар мақолаи “Оинаи танқи: оина ва оинадорон” чараёни инкишофи танқид, майлонҳои мусбат ва манфии ҳолати рушди он таҳқиқ шудааст.

Нашри рисолаҳои Ҷ.Бақозода “Нависанда ва идеали замон” /1987/ А.Набиев “Адабиёт ва нақди адабӣ” /1993/ Ю.Ақбаров “Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва ахлоқӣ” /1990/, М.Рачабӣ “Исломи ҷадидия ва инилоб” /1997/ ва “Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ” /1997/ дар нақди даврони бозсозӣ ба баъд ходисаи мусбат аст.

Ин рисолаҳо ифодагари тоза ва нисбатан солими нақди солҳои охиранд. Аз ҷумла Ҷ.Бақозода агар дар қисме аз мақолаҳо масоили муҳими насри муосир бадеиёти тасвир, рӯҳиёт ва маънавиёти инсон ва ғайраро арзбӣ карда бошад. қисми дигари мақолаҳо, аз ҷумла мақолаҳои “Ҷиссиёти олай ё сохта?”, “Қисса аз баҳри дафъи малолат нест”, “Андешаҳо оид ба “Қосаи давр” намунаи нақди фаврӣ ва боҳадафи муҳаққиқ астанд. Махсусан ду мақолаи аввал дар нақди солҳои охир ҳарфи бодалел ва арзишноқанд.

Дар мақолаи “Ҷиссиёти олай ё сохта?” мунаққиди концепсияи эҷодии Ю.Ақобировро дар масъалаи муҳим тасвири инсон, яъне симои зан арзбӣ кардааст. Ин амалро ӯ бо дар назардошти меъёру принципҳои ғоявию бадеӣ ва эстетикӣ дар тӯли солҳо дар адабиёти мо вазъшуда анҷом дода, равшанӣ мусбатро дар тасвири симои зан нишон додааст.

Дар мақолаи мароми эҷодии Ю.Ақобиров дар офариниши симои зан саҳт интиқод шудааст. Мунаққиди майлони неки нависандаро дар тасвири ин мавзӯ дар ибтидои роҳи эҷодии ӯ ба мушоҳида гирифта, менависад. ки дар асарҳои қаблӣ Ю.Ақобиров “образу характерҳои заноне офарида шудаанд, ки на танҳо ахлоқӣ зебо ва дар ишқу муҳаббат содиқу устуворанд, балки

дорои як навъти малоҳат, ҳаёи шарқии ба занону духтарони тоҷик хос мебошанд. Чунончи, нависанда дар повести “Баъде, ки “Осиё бозмонд...” ҳолати рӯҳӣ, ҳаяҷону изтиробии ботинии Бунафшаро ҳангоми мулоқот бо Азиз чунин тасвир менамояд: “Бунафша мутараддид шуд, ки ба рӯи зебоаш сурхии ҳаё дамид. Ин ҳаёи духтарони мо. ки бо андак баҳона ба рӯи зада, онҳоро дасту по гум мекунад. чӣ андоза зебо, чӣ андоза дилрабоист! /й.Бақозода. Нависанда ва идеали замон, с.103/.

Мунаққид тағйироти назари нависандаро ба мукқаддасоти ин мавзӯ аз романи “Замини падарон” ба ин тараф нишон дода, майлони манфии идроки бадеии ўро саҳт интиқод кардааст. Муҳаққиқ бо далелҳои қотей собит мекунад, ки “муаллиф дар офаридани образи зан ҳам аз таҷрибаю анъанаҳои адабиёти тоҷик ва ҳам аз бозёфтҳои бадеию эстетикӣ худ қатъи назар” кардааст. Беш аз ин майли ӯ асосан ба “тасвири урғуи бараҳнаи эҳсосоти шаҳвонӣ ва муносибати маҳрамони зану мард” зиёд шудааст.

Мунаққид сабаби ин “таҳаввулоти эҷодӣ” и Ю.Акобировро дар ин мебинад. ки дар романҳои Акобиров ҳанўз нияти неки эҷоди муаллиф дар инкишофи мантиқи сюжет ва характери қаҳрамон ба таври мўътамад алли бадеии худро наёфтааст. Зеро нависанда ба вусъати воқиаҳо, рафтору амалиёти персонажҳо диққат дода, ба умқи тасвир ва мўътамадии психологӣ кам эътибор медиҳад. Дар натиҷа аксар воқеаҳои зиндагӣ ва сифатҳои қаҳрамонон сатҳӣ тасвир мешаванд” /ҳамон асар, с.104/. Сабаби дигари ин ҳодисаро мунаққид дар он мебинад, ки “дар романҳои Ю.Акобиров рафтору ҳаракати персонажҳо на аз инкишофи мантиқии характер, балки бо майлу хоҳиши муаллиф сар мезанад”. Яъне на қаҳрамон нависандаро, балки нависаанда қаҳрамонро аз паси худ мебарад... /ҳамон ҷо, с.105/. Чунин тамоюли манфиро муҳаққиқ дар романҳои “Норак”, “Одии муҳаббат” низ ошкор месозад.

Мақолаи дигари Ҷ.Бақозода “Қисса аз баҳри дафъи малолат нест” масъалаи кайҳо аз назарҳо дур монда ва ҳатто мавриди арзёбӣ қарор наёфта сирқот дар насри имрӯзро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ин ҳодисаро, яъне сирқоти интиҳолро дар романи Ю.Акобиров “Дунё ба умед” мушоҳида карда, ба хулосаи қатъӣ меояд, ки “роман на танҳо аз маҷмӯаи ҳодисаҳо, балки аз такрори маҳзи лавҳаҳо иборат буда, ягон консепсияи муайян ва диди нав ба объекти тасвир надорад”, Беш аз ин романи “Дунё ба умед” на танҳо фикри муҳими тоза надорад, балки нависанда воқиаҳои ба хонанда аз офаридаҳои устод Айнӣ ва дигар адибони маъруфи мо шиносро бори дигар ноўҳдабароёна пешкаш мекунад” /ҳамон асар. с.155/. баъд аз ин мунаққид ба чунин хулоса меояд, ки “аз мутолиаи “Ёддоштҳо” ва дунё ба умед” хулосае бармеояд, ки Ю.Акобиров афкори иҷтимоию сиёсии устодро абгор карда.

назаррастарин бозёфтҳои ўро чун маҳсули бофтаи бадеии худ ба қалам додааст” /Ҳамон ҷо, с.159/.

Масъалаи асосӣ сирқоти интиҳолро мунаққид шарҳ дода ба се тарз сурат гирифтани онро нишон медиҳад: яъне истифодаи айнан /интиҳол/, бо таҳрири ҷузъӣ ва мазмун /салх/. Баъд намунаҳои зиёдро барои собит кардани ақидааш дар ҳар ду намудаи сирқот зикр мекунад, ки мо ҳам барои бодалел будани ҳарфамон намунаи сирқоти интиҳолро аз нақли муҳаққиқ айнан меоварем.

“Чунончи, дар “Ёддоштҳо” мехонем:

“Хона нӯҳболори кабзафурӯмон буда, гайкорӣ ва деворҳояш бо нақшҳои кандакорӣ ва гулҳои гуногун зебу зинат дода шуда буд, нақши гулҳояш чунин табиӣ менамуд, ки канда гирифтани ва бӯидани кас меояд.

Дар девори пешгоҳи хона, дар зери сақф, дар катиба байти зерин бо ҳали заррин нақш ёфта буд:

Бинанда, ёд ор аз ин нақши дилпазир,

Килки шикастарафтаи Мир Аҳмади фақир.

/Куллийет., ӣ.7, с.437 438/.

Дар “Дунё ба умед”:

““Хона нӯҳболори кабзафурӯмон буда, гайкорӣ ва деворҳояш бо нақшҳои кандакорӣ ва гулҳои гуногун зебу зинат дода шуда буд. нақши гулҳояш чунин табиӣ менамуд, ки канда гирифтани ва бӯидани кас меояд.

Дар девори пешгоҳи хона, дар зери сақф, дар катиба байти зерин бо ҳалли зар нақш ёфта буд:

Бинанда, ёд ор аз ин нақши дилпазир,

Килки шикастарафтаи Мир Аҳмади фақир.

/Саҳ. 240/.

Ин пораи дуздидашудаи ҳайман калон буда, аз саҳифаҳои 436, 437. 438 и Куллийет /ӣ.7/ гоҳ айнан ва гоҳ мазмунан нақл шудааст. Ҷ.Бақозода бо ин мақола собит карда, ки романи “Дунё ба умед” тозагӣ надошта. “дар он ба ҷои фикри нав ҳақиқатҳои ба ҳама маълум баён карда” шудааст.

Дар мисоли навиштаҳои ӣ.Бақозода, Х.Шарифов ва чанд тани дигар мо метавонем доир ба мавқеияти арзёбӣ ва ҳадафҳои куллии нақди сифатан нави тоҷикӣ сухан кунем. Ин гуна нақд асосҳои амиқи илмӣ дошта, бо камоли одоб ва андешамандии сирф манфиатхоҳона фарқ мекунад. Ин муаллифони масъалаҳои куллии адабиёт, қабл аз ҳама адабиёт ҳамчун осори ҳунар ба изтироб меандозад. Худи номи мақолаи дар боло ёд шудаи Ҷ.Бақозода “Қиссаи аз баҳри дафъи малолат нест” маънии пурвусъате дошта, масъалагузор аст. Ин қабил мақолаҳои интиқодӣ бо савияи баланди илмӣ ва камоли одоб таълиф шудаанд, нависандаро вомедорад, ки биандешад:

адабиёт кори хусусӣ набудааст.

Мақолаи дигари Ҷ.Бақозода “Вазифаҳои бузург дар пешанд” /муқолама бо нависандаи шодравон Ф.Муҳаммадиев/ ва “Инқилоби Октябр ва афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум” низ баъзе хусусиятҳои умдаи нақди солҳои пешинро ифода мекунанд.

Имрӯз дар боби таҷдиди назар ба таърихи адабиёти замони Шӯравӣ, аз ҷумла таърихи нақд ҳар кас ба қадри ҳиммат суҳан мегӯяд. рисолаҳои шитобкоронатаълиф шуда низ паси ҳам чоп мешаванд. Вале инсоф диҳанд ин рафиқони тайаддуҳоҳ, дар вақте ки суҳани ростро гуфтани китобат кардан мамнӯъ ва ё душвор буд, ин муаенққид тарҳи воқеии ҳолати адабиёт ва нақдро дар солҳои сардаргумӣ мекашид. Дар мақолаҳои ӯ санадҳо худ забон дорад, аз вазъи воқеии адабиёт, минҷумла нақд ҳарф мезанан, ҳақиқатро менамоянд. Бинобар ин ҳам “тайаддуҳоҳон” ба кучо сар назананд, боз меоянд сари он нуктаву хулосаҳои, ки соли қабл ва ё чандин сол қабл Бақозода гуфта буд.

Ҳамин гуна равияи солиро мо дар навиштаҳои А.Сатторов, Х.Шарифов, А.Набиев, Ю.Ақбаров, А. Ҳақимов, А.Абдуманнонов низ мушоҳида мекунем. Нақди ишон тааммуққисанд, аедешапарвар буда, чанбаи амиқи илмӣ дорад ва камоли одоби суҳан гуфтани интиқод карданро ишон риоят кардаанд.

Замони ошкорбаёнӣ ҳар касро ба қадри савия ва ҳиммат ба суҳан гуфтан водошт. Дар ин миён мунозираи Қутбӣ Киром бо Лоиқ ва Юсуф Ақбаров бо А.Қаҳҳорӣ баъзе ҳолатҳои муносибати ноқид ва эҷодкор, ҳадафҳои шахсӣ ва умумиро дар шинохти рисолати шеърӯ шоирӣ ошкор месозад. Аз ҳамин мавқеъ мо дар боби мунозираи Қутбӣ Киром ва Лоиқ, ки баъдтар М.Шукуров низ онро доварӣ кард, муфассалтар суҳан хоҳем кард. Ин мунозира на фақат мавқеи иштирокдорони онро муайян мекунад, балки савияи адабиётфаҳмии ҳар кадомро низ нишон медиҳад. Ин гуфтугӯро ба сифати нақди шуаро ва арзишҳои он дар охири солҳои ҳаштод арзёбӣ бояд кард.

Қутбӣ Киром дар рӯзномаи “Адабиёт ва санъат” /6 март 1986/ мақолае чоп кард зери унвони “Мавқеъ ва масъулияти суҳанвар”. Номи мақола ҳамноми қарорҳои ҳизбӣ ва сармақолаҳои рӯзномаҳои ҳизбии солҳои 50 60 оид ба адабиёт аст. Вале дар ин мақола ном муҳим набуда, мавқеи муаллиф. савияи шеърфаҳмии ӯ ҳайратангез аст. М.Шукуров филфав, баъди нашри мақола дуруст гуфта буд, ки “мисоли барӣастаи фаромӯш гардидани оддитарин шартҳои фикрронии танқидӣ мақолаи шоир Қутбӣ Киром “Мавқеъ ва масъулияти суҳанвар” мебошад ва он кас мақолаи Лоиқро, ки низ таҳти унвони “Дарё равон аст” /А ва С, 21 апрел, 1986/ ба чоп расид,

“чавоби босавоби Лоик” мешиносад.

Мутаассифона, мақолаи Қутбӣ Киром ба айбномаҳои сиёсии солҳои сиёму, ба тамқагузориҳои солҳои панҷоҳум ва амалҳои сензураи солҳои шасту ҳафтод саҳт монанд аст. Ў ба моҳияти асосии шеър сару коре надорад, балки муддаъиёна ва муғризна даъво мекунад. ки “дар ҳамаи ин ғазалҳо қариб ангезаи шоири имрӯз суҳанварони советӣ дида намешавад. Дар зимни ин мулоҳизаи Қутбӣ Киром таъкиди бозгашт ба назарияи сотсиалогизми вулгари солҳои панҷоҳум ошкор аст. Ба ин маънӣ М.Шукуров дуруст пай бурдаанд, ки маънии тамоми гуфтаҳои Қутбӣ Киром дар он аст, ки “нависандаи мирӯза боз ҳам бояд аз “бахти ноҳамвор” и касе суҳан нагӯяд, танҳо аз хушбахтихову шодкомиҳо гап занад, зндагиро фақат чун як ид ва тантана тасвир намояд. Ба фаҳфи Қ.Киром, сӯзу гудози ошиқона ҳам “ангезаи суҳанварони советӣ” набудааст. Охир, шоирон ҳамеша ҳассостарин ошиқон ба шумор меоманд. Пас чӣ шуд, ки имрӯз Қутбӣ киром “суҳанварони советӣ” ро аз сӯзу гудози ишқ дуртар меҳаҳад?” /М.Шукуров. Мақтаби одамият. с.235/.

Қутбӣ Киром байти “Тирборон кардани мо кӯшиши беҳуда аст. Ҳар ки моро мекушад бо шеърборон, зинда бод” и Лоикро нақд карда ба суолҳои монанд “Оё дар чамбияти мо чунин гуфтани шоир дуруст аст?” “Кӣ ўро тирборон мекунад?” чавоб мегӯяд, ки ханӯз солҳои сиву панҷоҳ афсарони хизб дар назди ўани Абдулло, Ҷ.Икромӣ ва даҳҳо адибони дигар гузошта буданд ва онҳоро ба таҳрифи “соҳти сотсиалистӣ” мутаҳам карда буданд.

Лоик бо ин гуна мулоҳизаҳои подарҳаво посух нагуфта наметавонист. Бо вучуди ин ў бо камоли одоб ва олимона мегӯяд, ки “дар шеърҳои чудогонаам ба инодкорон ишораҳои доштаам ва ё дар боби шеърӯ шоирӣ, ба хусус аз шеъри худ қазоват кардаам” /Ҳамон мақола/. Дар мавриди мақолаи Қ.Киром низ мегӯяд, ки “агар холисона, дурандешона, хирадмандона, мардона, шоирона буд. чавобе намегуфтам, зеро танқиди барҳақро пазируфтани боястӣ, на чавоб гуфтан”. Аз ин гуфта бармеояд. ки Лоик моҳияти нақди асилро хуб мефаҳмад.

Даъвоҳои Қутбӣ дар ин мақола аксаран бедалел ва бебунёданд. Вай ғазалҳои Лоикро “аз чихати забон, ифода, образнокии муқаррарӣ” беҒалат мешуомирад ва баъд меафзояд: “Вале ягон бозёфти шоиронае, ягон маънии тозае, ки дили хонандаро фишорад, чашмонашро ашқ гиронад, дар ин ғазалҳо пайдо кардан барои ман берун аз имкон шуд”. Вале Қутбӣ Киром пай исботи даъвоаш фақат аз ду ғазал чанд байт меорад ва ба қавли Лоик “гарданаи ёрӣ намедихад. ки ғазалҳои дигарро низ хонда бо санад ва далелҳои берад фикрашро собит кунад”. Даъвои ў то чое мерасад, ки агар мегӯяд “мо номи шоирро аз рӯи китоби ғазалҳо гирем, ҳеҷ кас пай бурда наметавонад. ки

соҳиби ин ғазал кист ва дар кадом аср умр ба сар бурдааст. Ин даъво низ бевунёд буда, Қутбӣ Киrom ҳиммат намеғуморад, ки сабки эҷоди Лоикро, ки хоси ўст, иътироф кунад. Ўол он ки Лоик аз чумлаи шоиронест, ки “сабки вақт” дар шакл ва маънии шеъри ў устувор аст. Номҳо сарнавишт ва замони шеъри ўро таъин мекунад. Ба ин вачҳ, суоли Лоик “Оё мисраи “Баҳри фардои Ватан мисли Хатин чон меканам” ро шоири асри X ё XV гуфта метавонист?” худ ҷавоби бодалел ва пурмаъниест ба Қутбӣ Киrom.

Мутаассифона, дар бештарини мавридҳо интиқоди Қутбӣ моҳияти сиёсатгароёнаи маҳз дорад, ки ин гуна идроки бадеиро солҳои дароз дастурҳои расмии ҳизбӣ ба гўши аҳли адаб хондаанд. Нақде, ки дар партави “андешаҳои ҳаётдўстона” парвариш ёфтааст, табиист, ки дар охири солҳои ҳаштод низ маргро, Ғамро ғазалу қасидаро наменвисандид ва Қутбӣ дар заминаи ҳамин назария ҳукм мекунад, ки “шоир дар “Мадҳияи аҷал” қувваи ҳаётоваринро не, кушандаи умеди башариятро мадҳ мекунад”. Агар Қутбӣ бегараз меандешид, албатта фаҳмиданаш душвор ҳам набуд, ки Лоик дар ин шеър на марги муфочот, Қофилтар, нобахангомро, на маргеро, ки инсоне ба сари касоне меорад ё аҳ фалокатҳои арзёбӣ ва табиӣ сар мезанад, балки маргеро мадҳу ситоиш кардааст, ки аз мантиқи ҳастӣ, аз қонунмандии диалектикаи табиат бар меояд.

Қутбӣ дар тафсири сиёсӣ ва беҳадаф ба ҳадди ифрот мерасад. Вай шеърҳои “солҳои охири Лоикро /маълум нест, ки кадом шеърҳо?/ низ аз ҷиҳати ғоявӣ чандон пурқувват” нестанд, мегўяд ва шеъри “Ду мастҷоҳӣ дар овринг” ро далел меорад. Ў моҳияти шеърро нафаҳмида, аз он “хатои сиёсӣ” мечўяд ва исрор мекунад: “ин фалсафаест, ки зидди одаму одамгарӣ, яъне зўр бечонро, калон хурдро, бой камбағалро бояд аз раҳаш бардорад”.

Лоик бо тааннӣ менависад: “Ин ҷо мунаққид агар аз расму одат ва азобу машаққати сокинони сарғаҳи Зарафшон, яъне ҳамдиёрони худ ва дастархони нону намакхўрдааш каме оғаҳӣ медошт, ба чунин йаҳли мураккаб дар намонд. Дар баҳо додани ин шеър мунаққид сангро баста сагро сар медихад. Бояд бигўям. ки ман ин шеърро аз ҳаво нагирифтаам, ҳаёлбофӣ накардаам, балки ин шеър саҳт мустанадаст, ҳам дар заминаи таърихӣ ва ҳам дар заминаи воқеӣ.

Азбаски андешаҳои Лоик дар бораи ин шеър фақат ба Қутбӣ нигаронда нашудааст, балки арзиши бештари интиқодӣ дорад, мо онро пурра иқтибос мекунем: “Камина, мегўяд Лоик, дар боби мардумшиносӣ китобҳои хондаам ва барои шеърҳоям мавод андўхтаам. Ҷои он дорад бигўям. ки шеърҳои “Дуои борон”, “Ҷомаи гадоӣ”, “Замони беҚубори баччагиям” ва ниҳоят “Ду Мастҷоҳӣ дар овринг” ро аз он китобҳо гирифтаам. Агар Қутбӣ аз он китобҳо ақаллан асари донишманди бузурги рус М.С.Адреев “Тоҷикони

водии Хуф” ва маҷмӯаи “Фарҳанги моддии тоҷикони сарғаҳи Зарафшон” /Д., 1973/ мақолот ва тадқиқоти А.Л.Хромовро меҳонд, ба сари шеъри ман он қадар ҷаҳл намерехт.

Шеъри “Ду мастҷоҳӣ дар овринг” аз хондани ин фикра /аз китоби М.С.Адреев “Тоҷикони водии Хуф”, интишори дуввум, с.257/ иншо шудааст: “Одате, ки дар охири садаи гузашта дар сарғаҳи Зарафшон ман бо чашми худ дидам, бисёр мароқангез аст, аз рӯи ин одат агар дар сари варта дар тангроҳаи кӯҳӣ ду кас рӯ ба рӯ меомаданд, дар чунон ҷои танге вомехӯрданд, ки молҳояшон воқас гашта наметавонист, он гоҳ соҳибони молҳо дар хусуси қимати моли камбаҳотар маслиҳат мекарданд ва онро аз вартаи ҳавлангез поён меандохтанд. Соҳиби моли зиндамонда ними моли ба варта афкандаро меод, соҳиби моли мурда ба ним арзиши мол зарар меод. Чӣ қадар чунин бархурдо буданд, чӣ қадар ин хел роҳҳо буданд, ки зиндагӣ чунин одатро сурат бастааст!”

Ин ҷо, инсоф диҳед, ки олиҳимматӣ ва ҷавонмардӣ, аз он чи Қутбӣ Киром иқро кардан намехоҳад, зиёдтар аст!... Дар шеъри ман зикри ин нуқта тобиши дигаре ҳам дорад, яъне ночиз бояд роҳи чизро нагирад, чизи камарзиш моненаи чизи арҷманд набошад, моли сақат гузашт ба моли гаронманд, яъне мардуми сарғаҳи Зарафшон чунон олиҳиммат будаанд, ки арзандаро қадр карда метавонистаанд, ба хоҳири бузургӣ аз хаспораҳо қатъи назар мекардаанд”. Беш аз ин мегӯяд, Лоик “дар зухуроти ҳиммати мардуми Мастҷоҳ молро маҳз мол фаҳмидан дуруст нест, балки маданият, мардонагӣ ва футуввати онҳоро рамзи Қаномандии маънавиашон пазируфтани авлотар аст”.

Ин гуна нуқтагириҳои Қутбӣ Киромро ба шеъри Лоик. ки ҳеҷ асосе надоранд, донишманди мӯътабар М.Шукуров “бо чунин даъвоҳои қалони беасос ба сари як ҳамкасби худ мушти сиёсӣ” бардоштан меод.

Аз ин мувоҳида мо ду тамоюлро дар мисоли нақди Шуаро тафовут додем: аввал, нақди сиёсиери ва бедали тамқабандро /нақди Қутбӣ Киром/. дуввум нақди солим, боадабона беғараз ва пурмуҳтаворо /нақди Лоик/. Зимни ин мунозира савияи адабиётфаҳмии иштирокдорони он низ ошкор мегардад. Ҳамчунин тафсириҳои Лоик ҳушдор медиҳад, ки адабиёт, хоса шеър ҳадафҳои ниҳой дорад ва моҳияти ин гуна ҳадафҳоро фаҳмидан ҳам ҳунар аст. ӯ ҷонибдори нақдест, ки заминаи устувори илмӣ ва воқеӣ дошта бошад.

Инкишофи равияи нақди солиму озодандеш ба фаъолияти нашрияҳо низ вобаста аст. Баъди бозсозии Горбачёв ва қабули яу силсила қарорҳо ва Қонуни Матбуот рӯзномаву маҷаллаҳо роҳи бесобиқаи озодандешӣ ва дигарандеширо пеш гирифтанд, ки ин ба инкишофи нақди озод бетамаъ то дараҷае мусоидат кард. Дар ин заина махсусан хидмати рӯзномаву

мачаллаҳои “Садои Шарқ”, “Фарҳанг”. “Адабиёт ва санъат”, “Ҷумҳурият”, “Адолат”, “Чароғи рӯз”, “Қавонони Тоҷикистон” хеле калон аст. Ин рӯзномаву мачаллаҳо ба танқиди воқеъбин роҳ кушоданд ва боиси пайдоиши як силсила мақолаву асарҳои арзишнок шуданд.

Мутаассифона, ин “йаҳиши таърихӣ” шикасти сахте овард. Воқеаҳои сиёсии баъди соли навад адабиётро, афкори интиқодиро аз майрои сарех ва дурусти инкишоф берун буд. Дар ҷомеа муҳити тарсоваре вазъ кард, ки озодандешӣ, ҳақшиносӣ, ростгӯиву ростгӯӣ барин неъматҳои даврони бозсозӣ ва бозрасиро ба коми сиёҳи худ фурӯ бурд. Нақди адабиёт, ки дар Тоҷикистони солҳои навад /баъди соли 1992/ ба вучуд омад, нақди муросоқор, нақди манфиатшинос буд. Дар ин ҷода танҳо чанд нафар аз ҷумла М.Шукуров, А.Сатторов, Х.Шарифов, Ю.Ақбаров, Ҷ.Бақозода ё мавқеашонро ҳимоят карданд ва ё дар бештарини мавридҳо хомӯш буданд.

Мунаққидони замониносе чун А. Ҳаким, А.Абдуманнонов довари асосии адабиёти ин давр буданд. Чӣ қасоне бо тавсияи ишон аъзои Иттифоқи нависандагон шуданд, чӣ китобҳои бо тақриз ва дастгирии ишон ба ҷоп расиданд? Вақт ба ин аллакай ҳукм баровард. Шумораи аъзоёни иттифоқ зиёд шуд, вале дар тӯли ин солҳо адабиёти хонданӣ нест.

Ин иллати адабиёт, хоса нақдро Аскар Ҳаким хеле дертар дарк карда, бо номи “Равандҳои шеър ва ҳудодгоҳии шоир” /С.Ш, 1996, № 9 12, с. 3 16/ мақолае ба ҷоп расонид, ки баъзе ҳолатҳои носолиро дар шеъри солҳои охир ба мушоҳида гирифтааст. Дар ин мақола мунаққид аз фаровонии шеър дилтанг шуда, сари шеъре андеша мекунад, ки аз лиҳози шаклу мазмун қавӣ, беиллат ва моли адабиёт бошад. Дар ин мақола акси фоҷиаҳои Тоҷикистон, “фоҷиаи ҷанги бародаркуш” дар шеър низ баррасӣ шудааст. Кӯшиши ҷиддии ноқид дар он аст, ки вай беибо аз шеъри Мӯъмин Қаноат, Лоик, Бозор Собир интиқод мекунад. Кӯтоҳии меънӣ ва ё иллати вазнро ошкор месозад. Вале мунаққид дар бештарин маврид аз ашъори шоироне, монанди Бобо Ҳочӣ, Убайд Райаб, Зулфия Атой, Ашӯр Сафар, М.Ғоиб, Н.Ниёзӣ айб меёяд, ки аслан таи даҳсолаҳо нақд асосан дар мавриди қабоҳати шеър ба навиштаҳои ишон мисол мезанад.

Ҷолибтарин ва муфидтарин ҷиҳати ин мақола нақди вазни ашъори шоирон аст. Аскар Ҳаким харобикориҳо дар вазнро таи панӣ соли охир мушоҳида карда, сабабҳои онро зикр мекунад. Аз ҷумла сабаби аввали харобкорӣ дар вазнро аз беҳабарӣ ва авзон медонад ва аз шеърҳои М.Қаноат, Гулрухсор мисолҳои мисолҳои фаровон меорад. Аз ҷумла аз як ғазали М.Қаноат байти

Ба чӯи колбади деҳаҳо салом биё,
Ба хонаҳои даҳанвои мо калом биё.

оварда, мисраби сеюмро низ /Деворҳо ба сӯи само лоба мекунамд/
меоварад, ки аз вазн берун аст. Мисраи ҳафтуми ин ғазалро низ аз вазн берун
медонад. Ба мушоҳидаи ӯ дар як ғазал се вазн риоят шудааст, ки айби фоҳиш
аст.

Сабаби дигари Ғалаткории шуароро дар вазн аз беҳабарӣ аз “алифбои
ниёгон ва бо он алифбо тарзи дурусти навишти калимаҳоро” надонишани
шоирон медонад, ки саҳеҳ аст. Ва ин гуна нуқсро аз шеъри Лоиқ зикр карда,
мегӯяд, ки “хатои дигаре, ки низ бисёр воқеъ мешавад, ҳиҷоеро. ки “ёт”
надорад, ба ҷои дароз истифода кардан аст. Масалан, дар ин байти Лоиқ:

Чу пушти панҷара, рафтӣ. яқин шуд,
Ки сими ту зи миси ман гарон аст.

калимаи “миси”, ки “ёт” надошта, ҳиҷои аввалаш кӯтоҳ аст, ба ҷои дароз
оварда шудааст” /С. 1996. №19 12, с.15/.

Мо бо ҳамин иқтибос иктифо карда, гуфтанием, ки ин мақола идомаи
ҷараёни нақди солим буда, бори аввал таи панҷ соли охир дар он масъалаҳои
бунёди шеър йасуруна ба миён гузошта шуда, қисман арзёбӣ ҳам шудааст.

Маълум аст, ки дар айёми барои тоҷикон фоҷиарез бисёре аз аҳли
қалам, аз ҷумла шоирону нависандагон ва ноқидони адабӣ бо сабабҳои воқеӣ
Тоҷикистонро тарк гуфтанд. Табиист, ки ишон ҳар ҷо ки ҳастанд, ба кори
эҷод машғуланд. Дар ҳамин замина имрӯз баъзе муҳаққиқони таърихи
адабиёт ҷараёни “адабиёти муқовимат” ё худ “шеъри муқовимат” ро ташхис
медиханд. Ҳамин гуна кӯшиш, то ҷое, ки мо хабар дорем, аз ҷониби
Р.Мусулмониён сурат гирифт. Вале ҳоло, ки дар даст далели кофӣ нест, оид
ба ин адабиёт ва нақди он сухани бавазни бодалел гуфтан ғайривоқеъ аст.

Акмал Шерназаров, [15.08.2023 13:56]

Дар поёни солои 50 ум дар адабиёти шуаравии тоҷик ду падидаи нав
ба вучуд омад: яке ин ки адибон аз касофат раҳой ёфта, ба сӯи анъанаи бои
гузаштаи хеш чиддиёна назар медухтатӣ шуданд ва дигаре он буд, ки
доманаи густариши адабиёти тоҷик ба берун аз марзҳои бумӣ роҳ ёфт ва
барҷастиатарин осор ба беш аз 20 забон тарҷума гардид. Албатта, чунин
тарҷума аз тариқи забони русӣ ба забони миллатҳои гуногун суҷрат бастаанд.
Ҳамзамон бархе аз осори тоҷикӣ ба расмулхати форсии арабиасос баргардон
мешуданд, то ки алоқамандони эрониву афғонистонӣ ва ғайра форсиабонҳо
аз намунаҳои ин адабиёт баҳравар гардонда шаванд. Дар айни замон, маҳз

ха-мин солҳо, дурусттараш оғози солҳои 60 ум, осори адибони Ироњу Афғонистон ба расмулхати кирилии форсии тоҷикӣ бар-гардон шудаанд. Табиист, ки чунин ошноии тарафайн то андозае боиси инкишофи сифатии адабиёти тоҷик низ гардидааст.

Дар солҳои 60—80 адабиёти шуравии тоҷикӣ аз сарчашмаҳои адабиёти солҳои қаблӣ, чун: адабиёти шифохӣ, адабиёти классикии форсӣ ба таври фаровонтар баҳра бурда, аммо чунон ки дар мисоли ду—се падидаи дар боло зикршуда дидем, гӯё барои адабиёти тоҷик марҳалаи нави инкишоф оғоз гардид ва воқеан, адабиёти шуравии тоҷик дар солҳои мавриди назар ба баракати халлоқияти чанд тан аз адибони барҷастаи хеш роҳу равиши худро сифатан тағйир дода, хадафмандии хешро дар заминаи масоили худшиносӣ, маърифатмандӣ, инсонгароӣ, ватанхоҳӣ ва ғ. таъмин намуд.

Падидаҳои номбурдаро ба асос гирифта гуфтан мумкин аст, ки бархе аз адибони тоҷик, ки солҳои сӣ зери фишори сиёсӣ қарор гирифта буданд, акнун манзалати худро дубора дар ҳаёти омма ёфтанд ва ба навиштан идома доданд. Ҳол он ки гулчинҳои осори соири нависандагон, ки зикри номашон мамнуъ буд, монанди Ҳамдӣ, ба нашр расидаанд. Ҳамчунин метавон аз интишори достони «Қиёмат» и Абдуррауф Фитрат ёд кард ва чунин номҳо минбаъд ҳам ба хотири барқарор намудани манзалати адабии онҳо дар саҳифаи адабиёт зикрашон ба ҷо оварда шудааст.

Падидаи хеле муҳим ва баёнгари решапайвандии адабиёти муосир ба адабиёти пешинаи форси нашр гардидани китобҳои мунтахаб, баргузориҳои чашни устодони назми гузашта Рудақӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва амсоли онон мебошад.

Дар поёнии ин давра адабиёти ба истилоҳ дарборӣ, динӣ ва тасаввуфӣ мавриди омӯзиш қарор гирифт. Ба шахсияти бузурги сӯфия Ҳоҷа Аҳрори Валӣ таваҷҷуҳ зоҳир гардид.

Бояд гуфт, ки адибе, ки мехост дар ҷодаи адабиёт боқӣ бимонад, гоҳе ҳизби коммунистӣ, муваққиятҳои Иттиҳоди Шуравӣ, низоми иҷтимоӣ ва бародарии миллатҳои шуравиро ситоиш мекард.

Ташкили Анҷумани XX и Ҳизби Коммунистӣ (1956) ба адабиёти шӯравии тоҷик низ тағиротҳои ҷиддиро ворид сохт. Масалан, пас аз як соли анҷумани номбурда ромони «Ман гунаҳгорам» и Ҷалол Иқромӣ арзи вучуд кард, ки бори нахуст қаҳрамони асари бадеӣ, дар симои Анвар аз кардаи худ пушаймон шуд ва худаш худашро фош намуд. Яъне нахустин маротиба дар шакли нав шеваи баёни психологиву рӯҳӣ дар адабиёти тоҷик ба мушоҳида расид. Ҳол он ки дар адабиёти то соли 1956 қаҳрамони асари бадеӣ агар роҳбари муассиса ва аъзои ҳизби коммунист мебуд, ҳеҷ хел камбудӣ надошт, балки тамоми пешравихоро дар ҷомеа ба номи вай иртибот мебуданд. Вале

ин навиро, ки аз ҷониби Иқромӣ як навъ қолабшиканӣ буд, аҳли танқид хуш напазируфтанд.

Баъдтар ин асар аз ҷониби мунаққидони рус ва нависандаи машҳури козоқ Мухтор Аvezов баҳои сазовор гирифтааст. Ҳамон солҳо М.Аvezов доир ба ин асар гуфта буд, ки «ба ман аз ин китоб чанд лаҳзаи барҷаста маъқул шуд, характеристикаи ботинии қаҳрамонон бо кушодани психологияи онҳо, ки муаллиф баъзе табиати инсон бо як ранг бо ранги сиёҳ ё сафед тасвир намекунад, балки табиати инсон бо ҳама тобишҳои характери ӯ падида оварда шудааст»

Охири солҳои панҷоҳ ба майдони адабиёт гурӯҳи адибони ҷавоне ворид шуданд, ки вуқуфе аз гузашта ва имрӯз доштанд. Ин гурӯҳ дар мактаби суннатҳои адабии гузашта ва ҳам Айниву Лоҳутӣ парвариш ёфта, вобаста ба фазои сиёсии мамлакат чашмандозиашон ба воқеият низ дигаргуна буд. Дар сари ин сарчӯи сабз Мӯъмин Қаноат қарор дошт. Гурӯҳи дигари шоирон аз кабили Лоик, Бозор Собир, Ғоиб Сафарзода, Ҳабибулло Файзулло, Гулназар, Гулрухсор ва дигарон ба майдон ворид шуданд, ки ҳар кадоме дид ва концепсияи хоси эҷодӣ доштанд.

Дар баҳши наср низ ҷавонони болаёқате ба фаъолият пардохтанд, ки дар ин миён Фазлиддин Муҳаммадиев, Юсуф Ақобиров, Муҳиддин Хоҷаев, Урун Кӯҳзод, Саттор Турсун, Сорбон Абдулҳамид Самад Баҳманёр, Сайфи Раҳимзод ва дигаронро номбар кардан мумкин.

Солҳои шасту ҳафтод ва ҳаштод давраи нави дигаргуниҳо дар адабиёт гашт. Чустучуҳои нави ғоявӣ бадеии нави нависандагонӣ тоҷик солҳои шасту ҳафтод хеле авҷ гирифт ва боиси ин шуд, ки баъзе анъанаҳои адабиёти классикии форсу тоҷик беш аз пеш фаъл гардида ва мувофиқи таҷрибаи рӯзафзунӣ иҷтимоиву маънаӣ, мутобиқи анъанаҳои адабиёт тағири шакл дода шуд.

Дар ин солҳо дигаргуниҳо дар наср масъалаҳои ахлоқӣ иҷтимоӣ воқеияти муосир дар маркази диққат қарор гирифт. Нависандагон дар шароити замони Шӯравӣ масъаларо доир ба ташаккули маънавияти шахс; самти асосии чустучӯиҳои ғоявӣ эстетикӣ асосӣ вазифаҳои аввалиндарачаи онҳо ҳисоб меёфт.

Нависандагон дар роҳи ҳалли масъалаҳои ахлоқу одоби ҳамзамонӣ худ кӯшида, қалами онҳо дар санъати тасвирӣ психологияи характери қаҳрамонон ва таҳлили олами ботинии инсон нозуктар мешуд. Онҳо мехостанд, ки дар андешаву ҳиссиёти мардум сир фуру баранд, муносибати мардумро дар вазъиятҳои гуногуни ҳаёт бодикқат аз назар гузаронанд, моҳияти иҷтимоии рафтори одамонро муайян кунанд.

Боиси таваччӯҳ аст, ки аз нимаи дуюми солҳои панҷоҳ дар насри муосир масъалаи шахсият ва рӯҳи инсон пайваста ба инъикоси олами ботинии он мавқеъ пайдо мекунад. Ин падидаи адабӣ ба дигаргуниҳои азими сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва маънавӣ дар ҷомеа вобастагӣ дошт, ки дар натиҷа ҳусну тавачҷӯҳи адибон ба инсон, зиндагии ӯ, беҳбудии рӯзгори вай ва макомаш дар ҷомеа бештар гардид. Чунин шуд, ки дар ин имкониятҳо фароҳам омад ва инсон бо фаъолияти рӯзмарраи давра ҷиҳати зоҳир шудани хусусияту сифатҳои инсонӣ воқеъ имкониятҳо фароҳам омад ва инсон бо фаъолияти рӯзмарраи худ дар ҷамъият ҷои асосиро ишғол намуд. Яъне моҳияти инсон баланд рафт ва боиси он шуд, ки адабиёти бадеӣ воқеаву ҳодисаи нави зиндагӣ, масъалаҳои муҳими ахлоқиро ба тасвир гирифт ва аз ин тариқ, ба дунёи ботинии инсон сар фуруд бурд.

Ба ин хотир, адибон роҳу воситаҳои тозае тасвирро ҷустуҷӯ карда ва барои фаъл гардондани робитаи олами ботинии инсон нисбат ба муҳити иҷтимоӣ, масъалаи худшиносии шахсро кашф намуданд. Гӯё дар муносибати адиб ба инсон тағйирот ба вучуд омад, ки ҷиҳатҳои фаъолиятмандии рӯҳӣ ва маънавии шахсро мавриди тасвир қарор дод ва ба ин восита қимати ҷамъиятиву зебоишиносӣ доштани инсонро муайян сохт.

Дар ҳамин давра, ҷанбаи тадқиқӣ ба воситаи «Ёддоштҳо» и устод С. Айни қувват гирифт ва ҷиҳати инкишофи назари тозае эстетикӣ услубҳои нави реалистӣ дар насри тоҷик падида омад. Ҳамин падида, барои инкишофи эҷодии Ҷ. Иқромӣ, Ф. Муҳаммадиев, П. Толис, С. Улуғзода ва дигарон мусоидат кардааст.

Адибонро зарур шуд, ки ба мавзӯи ахлоқу одоби муосирон, рӯзгору маишати онон муроҷиат намоянд. Ба ин хотир, ромони ахлоқиву психологии Ҷ. Иқромӣ «Ман гунаҳгорам» (1955—1957) ҳодисаи мусбат буд. Дар ин асар мавқеи шахс, ҳолатҳои мухталифи рӯҳӣ, низои ахлоқиву ботинӣ ҷои асосиро ишғол намудааст.

Ҷ. Иқромӣ симои маънавии инсонӣ муосирро яққоя бо мавзӯи ахлоқӣ хеле ҷиддӣ ба миён гузоштааст ва ҷанбаи психологии асарашро пурқувват намудааст.

Дар ромони «МАН гунаҳгорам» чор қаҳрамон амал менамояд: мудирӣ мактаби қарияи Лолазор коммунист Анвар, зани ӯ Сурайё, корманди шӯъбаи маориф Зайнаб ва котиби шӯроӣ ҷамоа Мухтор Махсумов. Аз рӯи тасвири нависанда миёни ин чаҳор қаҳрамон муборизаи ниҳонӣ вучуд дорад.

Анвар ва Сурайё ҳамсарони меҳрубон ва инсонҳои покҷидоне буда, миёни мардум обрӯи босазо доранд. Зайнаб духтари беирода ва дар ҳаёт роҳгумкарда аст. Мухтор каси қаллоб ва бадқирдор мебошад.

Ч. Икромӣ, умуман, шахсиятҳои бадеияшро хеле хуб мешиносад ва дар офариниши сиришти инсонӣ муваффақиятҳо дорад. Нависанда, махсусан дар эҷоди характерҳои манфӣ дастовардҳо нишон додааст. Ҷолиб аст, ки Ч. Икромӣ дар ошкорсозии характери Анвару Сурайё ва Зайнаб аз симои манфури Мухтор истифода намудааст. Бо нишон додани ғайбати Мухтор бархурдҳои дигари хати суҷа муайян мешаванд. Дар ҳамин замина, Ч. Икромӣ тадричан ба психология ва тарзи тафаккури Мухтор сарфуру мебарад, ки чи навъ Зайнабро ба доми фиреб меандозад ва боз кадом ниятҳои бадахлоқонаро амалӣ кардани мешавад. Аммо ҳадафи асосии нависанда Анвару Сурайё мебошад. Ҳолати рӯҳии ин ду қаҳрамон моҳияти асарро муайян кардаанд. Анвар ба гуноҳаш иқро мегардад ва худро дар назди завҷаи боварош гунаҳгор месозад, худро дар худ таҳлил мегардад. Аз ин тарзи таҳлил як ҷиҳати умда ба сифати яке аз меъёрҳои тасвири психологӣ зоҳир мешавад, ки худифшоқунӣ (худтаҳлилқунӣ) аст. Худро ифшо сохтан ба воситаи монологи ботинӣ сурат мегардад ва ҷазоҳои асари бадеиро таъмин менамояд. Ба ҳамин тариқ, дар насри муосири тоҷик тасвири психологӣ тақвият пайдо мекунад ва яке аз рӯҳҳои асосии тадқиқи бадеии инсон мегардад.

Чунон ки гуфта шуд, вазъияти психологӣ, ки дар «Ёрони боҳиммат» оғоз диду ба «Ман гунаҳгорам» и Ч. Икромӣ таъсир ворид сохт, баъдан қиссаи «Тобистон» и (1958) Пулод Толис ро фаро гирифт. Вале дар ҳар се асари номбурда се вазъияти психологиро ба мушоҳида мегирем, ки вобаста аст ба масъалаи вақту замон дар адабиёт. Агар сари усули тасвири психологӣ чуқуртар назар андозем, мебинем, ки вазъияти психологӣ, ки дар «Тобистон» зоҳир шудааст, аз ду асари аввала тафовут дорад. Гап дар ин аст, ки дар қиссаҳои С. Улуғзода ва Ч. Икромӣ дар ҳаёти қаҳрамон ҳодисаи ғайбати руҳ медуҳад, ки худ қаҳрамон онро ҳис мекунад ва нависанда низ таъкидаш менамояд. Ошкоршавии хислати қаҳрамонҳои «Ёрони боҳиммат» ва «Ман гунаҳгорам» низ дар ҳамин замина сурат бастааст. П. Толис гӯё қаҳрамонаш —Ҳасанро дар муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёти ӯ ба тасвир оварда, вале ин ҷо зоҳиран ҳеҷ хел ҳодисаи ғайбати руҳ намедуҳад. Нақли нависанда хеле табиӣ, ором идома меёбад ва зоҳиран аз ҳаёти муқаррарии ҳаррӯза ҳикоят дорад. Ҳамин ҷиҳати «Тобистон» боиси тавачҷӯҳи Ф. Муҳаммадиев шудааст, ки гуфтааст: «дар повести «Тобистон» ба назари аввал ҳеҷ воқеаи ғайбати руҳ намедуҳад...» Воқеан, аз рӯи тасвир, дар назари аввал ҷуғнин аст. Ҳол он ки дар он рӯзҳои тобистони соли ҷанги ҷаҳонии дуввум дар ҳаёти Ҳасани сздаҳсола воқеаи муҳимме рӯй дода буд.

Воқеаҳои «Тобистон» дар ақибоҳи ҷанг мегузаранд. Толис бо инъикоси он воқеот масъалаи ташаккули характери насли наврасро мавриди тадқиқи бадеӣ қарор медиҳад, ки дар натиҷа моҳияту мазмуни асосии асар ошкор мегардад. Ҳунари нависанда он ҷост, ки бархурдҳои иҷтимоиро на ошкоро, балки дар ботини қаҳрамонон ҳаллу фасл менамояд. Дар суҷа характериҳои гуногун амал доранд: Шоқир—Тароша, Косимҷон, Абдулатиф ва ниҳоят Ҳасан ҳар қадам дорои одоби ахлоқ ва рафтори ба худ хосанд. Рӯзгори Ҳасан маъниву мазмуни таҳтӣ дорад, ки аз тасвири адиб сарчашма бардоштааст. Мутолиаи «Тобистон» ба чунин ҳулоса меорад, ки гӯё П. Толис дар байни сатрҳои китоб маъноӣ дуҷумро ғунҷонидааст. Ин ҷиҳат низ ба хотири тадқиқи бадеии инсон сурат бастааст. Ҷиҳати дигари насри солҳои мавриди назар он буд, ки нависандагони ҷавон ҳангоми ба тасвир овардани масоили ахлоқӣ ба сифати қарамонони марказӣ ҷавонон, ҳамсолони худро интихоб менамоянд ва ба воситаи фаъолияти онҳо ба ҳадаф мерасанд.

Тавре ки дар «Тобистон» дидем, Ҳасан касест, ки давраи наврасиву ҷавониаш ба солҳои ҷиҳил рост омадааст. Яъне ин қабил адибон меҳоянд, ки ба симои маънавии ҷавонони ҳамзамони худ ҷашми тадқиқ дӯзанд ва он вазъияту шароитро, ки афкори ақидаҳои ин ҷавонро ташаккул додааст, аз назари тадқиқи бадеӣ гузаронанд.

Ф. Муҳаммадиев дар повести «Дар он дунё» ба танқиди он бахш аз намоёндагони дин, ки амалҳои ба мартабаи эшон номуносиб, аз қабилӣ ғурури бебунёд, нозуктабӣи бемаврид, калонгириҳои ҷоҳилона, муҳокимаҳои содалавҳона, баҳусус хислатҳои ба жарфи тақводор: ҷизпарастӣ, гурусначашмӣ, мумсикӣ, муфтхӯрӣ, тундхӯӣ, бегонапарастӣ ва ғайраҳо машғӯл шудаанд, пардохтааст. Яъне ҳоҷиҳо ба сифати инсонҳои танқид шудаанд, ки амалашон ба баландии мақоми диние, ки эшон ба ўҳда доранд ва ба мақсади бузурге, ки дар наздашон истодааст тавофи Қабъа ва иҷроӣ маносики ҳаҷ мувофиқат намекунад. Зиёда аз ин, онҳо дар дарку тавзеҳи ривоятҳо ва иҷроӣ маросимҳо зоҳирбинӣ мекунанд, ба қавли Мавлавӣ ба «берун нигаранду қолро». Аз ин рӯ, савияи фаҳмишу дониш ва ҳулуқу ҳӯи Ҳазрати Наримон, Оллоҳназар қорӣ, Муллоабдурозиқҷон ака (Махсуми мич мичдаҳон), Мулло Уроқ ака аз як шахси таассубгаро беш нест.

Чунин меъёри тасвир шиддат ва драматизми дохилӣ, тезу тундии низоӣи асарҳои Ф. Муҳаммадиевро таъйин намудааст, ки қиссаҳои «Шоҳии япон» ва «Варта» зинаи нав дар тафаккури бадеӣ ва эҷодиёти нависанда аст. Мавзӯи асосии қиссаи «Варта» масъалаи масъулият ва мавқеи инсон дар ҷамъият, масъулияти роҳбар, бузургӣ ва пасти инсон мебошад.

Аз офаридаҳои қаблии нависанда ва аз қиссаи «Варта» низ равшан аён аст, ки Ф. Муҳаммадиев зимни таҳқиқи бадеии умдатарин масъалаҳои замон, ба як масъала пайваста диққат додааст, ки ин ҳам бошад муқобилати ашхоси худбини мансабхоҳ, разил ба меҳнати ҳалолу эҷодкоронаи мардуми нақшқор, фидой, ҳақиқатчӯй мебошад. Авоҷфиребон бо рафтору муносибат ва суҳанҳои зоҳиран дурусту фиребо садди роҳи одамоне мешаванд, ки бидуни меҳнати бунёдкорона мазмуни ҳаёти худро тасаввур карда наметавонанд, нисбат ба беадолатӣ бепарво нестанд. Нависанда на бо нақди воқеа, балки бо тасвири амиқи психологӣ характеру типҳои шахсонаи гуногунақидаро офарида бузургӣ ва сустиҳои табиати инсонро ошкор месозад.

Бесабаб нест, ки пас аз андешаҳо дар бораи лаҳзаҳои хушу гуворои ҳаёташ (махсусан баъди ёдовар шудан аз Райҳону Нигор) дафъатан симои шуму манфури Давид пеши назари Саидбек меояд. Зеро фалокати ба сараш омада оқибати ҳам муносибати риёкоронаи Давид ва ҳам муросоқорони худ Саидбек нисбат ба беадолатӣ мебошад. (Алексей: «Муросои ту бо ин ифлос ба ман маъқул нест»). Агар Саидбек аз рӯи гуфтаи Алексей амал мекард ва дар вақташ усули роҳбарӣ, рафтори ғаразноки Давидро нисбат ба худу бригадааш фош мекард, дар хатар мондани ҳаёташ дар гумон буд. Саидбек аз касе шикоят карданро бад медид, дар натиҷа бидуни хоҳиш бо бадӣ муросо кард.

Давид барин типҳо дар ҷамъият аз он ҷиҳат хавфноканд, ки ғояҳои инсондӯстиро ба худ ниқоб мекунанд ва ба мақсадҳои ифлоси худ истифода бурданӣ мешаванд. Нависандагони тоҷик аз ғӯшаи солҳои шаст ва махсусан солҳои ҳафтод хавфи иҷтимоии ин қабил ашхосро амиқ дарк намуданд ва ҳамчун типҳои нави психологӣ, ки худро дар муҳити муайян мутобиқ карда, фаъолияти манфиатхоҳиширо раванқ, медиҳад, ба ин ё он тарз иҷмолан тасвир кардаанд. Дар қиссаи «Варта» ташаккули характеру равонии худхоҳии Давид, назари танг, маънавиёти тухии ӯ бо ҷузъиёт, ҳамаҷониба таҳқиқ шудааст.

Масъалаи ахлоқ ва маънавияти инсон дар романи ӯ «Палатаи кунҷакӣ» бо як тезу тундӣ, бо қатъияти тамом пеш гузошта мешаванд. Қувваи Ф. Муҳаммадиев дар ин аст, ки масъалаҳои муҳим ва мураккаби иҷтимоиро бо чиддияту қатъияти тамом, ба ғояти возеҳию равшанӣ ва амиқӣ ба муҳокима гирифта истодааст. Ҷамъабастҳои бадеиву публицистии ӯ аксаран ба дарки пурэҳтисоси воқеият, ба манфиатмандии ошкорои шахсии вай асос ёфтааст ва аз ин рӯ аҳамияти ҷамъиятии онҳо бағоят бузург аст.

Савол ва супоришот:

- 1. Бозгашти адабӣ ва моҳияти адабиёти марҳилаи эҳё.**
- 2. Жанрҳои асосии ҳамоса дар ин давра ва таҳаввули онҳо.**
- 3. Масъалаҳои назму насри солҳои 60–80 уми асри XX ва мавриди танқиди адабӣ қарор доштани онҳо.**
- 4. Тадқиқоти типи нав дар хусуси осори насри бадеии ин марҳила.**
- 5. Реализми танқидӣ ва падидаҳои тозаи он дар назму насри ин марҳила.**
- 6. Намояндагони адабиёти солҳои 60–80 уми асри XX ва хусусиятҳои бадеию ғоявии осори онҳо.**

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1 МАВЗУ: ГУЗАШТАНИ АДАБИЁТИ АҲДИ ДАРБОРӢ БА МУҲИТИ АДАБИИ ШАҲР ДАР АСРҲОИ XI–XII

Имрӯз дар ташаккули тамаддуни миллӣ адабиёти даврии шаҳрҳо, хусусиятҳои фалсафӣ, таърихӣ, адабӣ назариявӣ ва эстетикӣ онҳо, принципҳои динию тарбиявӣ ва маънавӣ, таҳлилу тафсири моҳияти ғоявии аслии адабиёти ин давра дар асоси беғараз ва ҳолӣ аз ҳар гуна ақидаҳои сиёсиву муғризона, мероси адабӣ ва баланди ирфониву ирфонӣ ва «ганчи маънавӣ» и бо ду забон (ба забони ўзбекӣ ва форсӣ тоҷикӣ) аз ҷиҳати типологӣ ва муқоисавӣ боқӣ монда, зарурати бозомӯзии ҳамаҷониба ва боз муҳимтар аз ҳама пажӯҳиши ин масъалаҳо масунияти идеологӣ, менталитети миллӣ ва ифтихори таърихӣ дар насли наврас аст.

2 МАВЗУ: ПАЙДО ШУДАНИ АДАБИЁТИ ТАҶАДДУДҲОҶӢ ВА МАОРИФПАРВАРӢ ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ ОН.

Ҷанбаҳои мавзӯӣ ва ғоявии эҷодиёти шоирони муосир ва муосир (дузабона), равобити адабӣ дар муҳити Самарқанду Бухоро дар ибтидои садаи 20, ҳаёт ва эҷодиёти чехраҳои адабии он давра, хусусиятҳои анъанавӣ ва навоарӣ, Хусусиятҳои жанрии осори лирикию эпикӣ адабиёти давра дар ин мавзӯ аз тарафи олимони Ўзбекистон ва Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифта, хусусиятҳои мазмунии онҳо ӯ. Мақсади асосии мавзӯ муқоисаи принципҳои ташаккули мафкураи миллӣ, инкишофи тафаккури бадеӣ, хусусиятҳои типологии наср ва назми ўзбеку тоҷик дар охири асри 19 ва ибтидои асри 20 дар осори шоирони бузург ва равшан кардани моҳияти иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ ва тарбиявӣ тарбиявии онҳо, адибони равшанфикру муосир, тафсири ғояҳои ифтихори таърихӣ ва миллӣ аз мероси

эҷодии онҳо, масъалаҳои ахлоқию тарбиявӣ дар осори онҳо ва сатҳи таъсири ин ақидаҳо ба тафаккури насли наврас омӯхта мешавад.

МАЗМУНИ КУРСИ МОБИЛӢ

МАВЗУИ 1: ПРИНЦИПҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР НАСРИ АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК.

Намуди зоҳирии адабиёти давраи шӯравӣ ва самтҳои нави насри тоҷик; фишори идеявӣ ва дигаргуниҳои процесси адабӣ. Усули эҷодии реализми социалистӣ ва мавқеи он дар тақдирӣ адабиёти бадеӣ; Навсозӣ дар самти идеявӣ, доираи мавзӯҳо ва хусусиятҳои жанрии адабиёти имрузаи тоҷик; намоёндагони асосии адабиёти муосирӣ тоҷик ва осори онҳо, ки нуктаи назари адабӣ эстетикӣ худро дар эҷодиёти бадеӣ ифода мекунад.

МАВЗУИ 2: ТАҶСИРИ БАДЕИИ ҶОЯИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ МИЛЛӢ ДАР АСРИ НАВ. ШЕЪР ВА НАСРИ НАВИ ТОЧИК.

Бархӯрди нав ба адабиёти даврони истиқлолияти миллӣ идеология ва фишорҳои идеологӣ; Истиқлолияти миллӣ ва ташаккули адабиёти нав; идеологияи истиқлолияти миллӣ ва принципҳои асосии ҷараёни адабии имруза; хусусиятҳои асосии адабиёти давраи истиқлолият; мавзӯ ва самти идеявӣ; дигаргунии сифатӣ дар процесси ҳозираи адабӣ ва шакли жанрҳои ифодаи он; қонуният ва бозёфтҳои бадеӣ эстетикӣ ҳосилшуда дар процесси ҳозираи адабӣ; бозёфтҳои бадеӣ ва эстетикӣ дар осори назму насри даврони истиқлол;

3 МАВЗУ: МУҲИТИ АДАБӢ ДАР ДАВРАИ ТЕМУРИЁН ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ОМӮЗИШИ ТАЪРИХИ АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОЧИКУ ЁЗБЕК

Муҳити таърихӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ фарҳангии давраи Темур ва Темуриён мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муносибатҳои мутақобила ва рабобити адабӣ дар муҳити адабӣ, нақши падидаи ватандӯстӣ ва ҷиҳатҳои ҳосилшудаи адабиёти ин давра равшан нишон дода шудааст ва ба он баҳои объективӣ дода мешавад

Дар асоси ин мавзӯ «Анъанаҳои адабӣ дар адабиёти асрҳои 14-15 ва асосҳои таърихии назариявии он», «Асосҳои таърихӣ фалсафӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ ахлоқӣ ва тарбиятӣ дар адабиёти Темуриён», «Ҷомӣ ва Мактаби адабӣ илмии Навоӣ», «Давраи Темуриён» тазкираҳо ва анъанаҳои тазкиранависӣ», «Поэтикаи адабиёти форсу тоҷик дар замони Темуриён», «Самарқанду Бухоро чун маркази адабӣ дар замони Темуриён», «Поэтика» аз Фони Девонӣ», «Фонии девонӣ Фарҳанги оммавӣ», «Луғати басомади Фони Девонӣ», «Ҷамъабастӣ ва монографияҳо бо номи «Хусусиятҳои муқоисавӣ типологии ашъори Фони», ду китоби дарсӣ, се дастури таълимӣ, панҷ дастури методӣ, хрестоматика, ки таҷассуми илмӣ, мероси адабӣ,

таърихӣ, фалсафӣ ва публитсистии шоирону нависандагони замони Темуриён, омода намудани ҳудуди 50 мақола ва рисолаҳои илмӣ ва нашри он дар назар аст.

ШАКЛҲОИ ХОНДАН

Барои омӯзиши ин модули усулҳои зерини таълим истифода мешаванд:

маърузаҳо, омӯзиши амалӣ (фаҳмидани иттилоот ва технологияҳо, рушди ҳавасмандкунӣ, таҳкими донишҳои назариявӣ);

мувоҳишаҳои мизи мудаввар (инкишоф додани қобилияти пешниҳоди пешниҳодҳо, шундан, дарк кардан ва баровардани хулосаҳои мантиқӣ оид ба ҳалли лоиҳаи баррасишаванда);

баҳсҳо ва баҳсҳо (инкишоф додани қобилияти пешниҳоди далелҳо ва далелҳои асоснок барои ҳалли лоиҳаҳо, гӯш кардан ва ёфтани роҳи ҳалли мушкилот).

V. ГЛОССАРИЙ

АБТАР (ар. думбурида) – дар арӯз номи зиҳофест, ки дар натиҷаи аз рукни асосии баҳри Ҳазаҷ – мафойлун ($V- - -$) соқит кардан, яъне партофтани як ватади маҷмӯъ ва як сабаби хафиф ва аз рукни фаълун ($V- -$) соқит кардани як ватади маҷмӯъ ва аз рукни фоилотун ($-V - -$) соқит кардани як ватади мафрук ба вучуд меояд. Абтар бештар ба баҳрҳои Ҳазаҷ, Рамал, Мутақориб, Музореъ, Мучтас(с) ва Хафиф хос аст.

АМИҚ (ар. чуқур, бепоён) – номи яке аз баҳрҳоест, ки арӯзиёни форсу тоҷик баъди Халил ибни Аҳмад ихтироъ кардаанд. Ин баҳрро барои он Амиқ меноманд, ки вазни он сақил (вазнин) буда, рукнҳои сабабаш нисбат ба ватадаш зиёдтаранд. Яъне ҳичоҳои дарозаш нисбат ба ҳичоҳои кӯтоҳаш бештар аст. Амиқ рукни махсус надошта, дар асоси омезиши рукнҳои асосии баҳри Мутадорик (фоилун) ва баҳри Рамал (фоилотун) ба вучуд меояд.

АРИЗ (ар. паҳн, васеъ, кушод) – номи яке аз баҳрҳоест, ки арӯзиёни форсу тоҷик баъди Халил ибни Аҳмад ихтироъ кардаанд. Ин баҳрро барои он Ариз меноманд, ки онро аз ҷузви сеюми доираи Мухталифа, яъне азрукнҳои баҳрҳои Тавилу Мадиду Басит чудо кардаанд. Дар ҳар ду рукни Ариз ватади маҷмӯъ муқаддамтар аст нисбат ба сабаби хафиф. Ариз рукни махсус надошта, дар натиҷаи омезиши рукнҳои аслии баҳри Ҳазаҷ (мафойлун) ва баҳри Мутақориб (фаълун) ба вучуд меояд.

АҶУЗ (ар. заъиф шудан, заъф пайдо кардан) – дар илми арӯз рукни охири байтеро гӯянд, ки ба муокабат дучор гардидааст ва пеш аз он рукни солиме омадааст. Масалан, вақте ки фоилотун / фаилотун ($- V - - / V V - -$) мегӯем, рукни дуюм, яъне фаилотун ($V V - -$) Аҷуз аст, чунки он тавассути партофтани ҳарфи “алиф” и рукни фоилотун ($- V - -$) ба вучуд омадааст.

БАЙТ (ар. хона) – воҳиди асосии шеър, ду мисраи ба ҳам алоқаманд ва мустақилмаъно, ки хоҳ ҳамқофия бошад, хоҳ не. Дар эҷодиёти даҳонакии халқ Баҳр яке аз навъҳои лирикӣ, ки аз ду мисраи ҳамқофия иборат аст. дар арӯз ҳар байт аз чанд рукн ташкил меёбад. Рукни аввали мисраи якумро садр, рукни охири мисраи якумро арӯз, рукни аввали мисраи дуюмро ибтидо, рукни охири мисраи дуюмро зарб ва рукнӯе, ки дар байни садру арӯз ҷой мегиранд, ҳашв мегӯянд.

ЗАРБ (ар. заниш, задан) – дар илми арӯз рукни охирини мисраи дуюми байтро гӯянд.

ЗАҲФ (ар. аз асл дур афтодан) – дар илми арӯз тағйиротеро гӯянд, ки дар рукнҳои солим воқеъ шавад.

ИБТИДО (ар. оғоз, аввал) – дар илми арӯз рукни аввали мисраи дуюми байтро гӯянд.

МУЗОҲАФ (ар. зиҳофдор) – *рукни* ғайрисолим ва баҳреро гӯянд, ки дар он *зиҳоф* роҳ ёфта бошад.

МУСТАҒЪИЛУН – дар илми арӯз шакли овозии **рукни асосии** баҳри Раҷаз, ки аз ду *сабаби* хафиф (“**мустағъ**” – –) **ва як ватади** маҷмӯъ (“илун” $V -$) иборат аст. **Дар Мустағъилун фосила иштирок** надорад.

НАҚС (ар. айб, камбудӣ, кам кардан) – дар илми арӯз амалиётест, ки дар натиҷаи гузаронидани он зиҳофи манкуси рукни асосии баҳри Вофир ба вучуд меояд.

САДР (ар. аввал, оғоз) – дар илми арӯз рукни аввали мисраи якуми байтро гӯянд.

СУКУН (ар. беҳаракатӣ) – дар қоидаи алифбои арабиасоси тоҷикӣ аломатест (шаклаш – °), бар болои ҳарфҳо гузошта мешавад ва он маънои набудани овози садонокро дорад.

ТАСБЕҒ (ар. пурра кардан, такмил ёфтан) – дар илми арӯз номи амалиётест, ки дар натиҷаи гузаронидани он зиҳофи мусаббағ ба вучуд меояд.

ФААЛ – дар илми арӯз шакли овозии зиҳофи маҷбуби рукни асосии баҳри Ҳазачи мафойлун (V – – –), шакли овозии зиҳофи маҳзуфи рукни асосии баҳри Мутақориб фаълун (V – –) ро гӯянд.

ФАВОСИЛИ СОЛИМА – (аз фавосил – чамъи фосила ва солим) – дар илми арӯз номи дигари афоили аслии арӯз, ки Халил ибни Аҳмад онро Фавосили солима номидааст.

ҚАРИБ (ар. наздик) – яке аз баҳрҳои фаръии арӯз аст, ки чун Мушокилу Чадид танҳо ба шеъри форсии тоҷикӣ хос буда, бино ба маълумоти Сайфӣ пас аз Халил ибни Аҳмад аз ҷониби арӯзшиноси форсу тоҷик Юсуфи Арӯзӣ кашф шудааст.

ҒАЗБ (ар. шикасташох; хашм, қаҳр) – дар илми арӯз номи зиҳофест.

ҒАРИБ (ар. нодир) – номи дигари баҳри Чадид мебошад.

УСУЛИ ШЕЪР – дар илми бадеъи классикӣ қоидаҳои илми арӯз ва кофияро гӯянд. **Сабк:** вожаи «сабк» масдари салосии муҷарради арабӣ аст, ба маънои гудохтан ва рехтану қолабгирӣ кардани зар ва нуқра. Ва «сабика» ба маънои пораи зар ва нуқраи гудохта ва қолабгирӣ шуда муштақ аз он аст¹. Дар китоби «Аш шеър вашуаро» и Ибни Қутайба (мутавафо с. 275 ҳ.қ) ин вожа ба маънии «шева» ва «равиш» ба кор рафта аст², аммо дар арабии имрӯз маъмулан ба Ҷои он вожаи «услуг» ро ба кор мебаранд ва онро бар «асолиб» чамъ мебаранд. Дар забонҳои аврупоӣ калимаи «стил» ба кор меравад ва он муштақ аст аз «стилиус» и юнонӣ, ки ба маънои қаламҳилорӣ будааст. Дар забони форсии қадим вожаи «сабк» ба маънои мавриди назари мо ба кор намерафтааст. Зоҳиран истеъмоли он бад ин маънӣ марбут аст ба адвори мутааххир. Ба назари Маликушшуаро Баҳор, аввалин матне, ки ин вожа дар он ба ин маънӣ ба кор рафтааст, «Маҷмаъ улфусаҳо» и Ризоқулихони Ҳидоят аст³. Дар шеъри давраи Сомонӣ то Қарни панҷум агарчи шоирон гоҳгоҳ дар бораи шеъри якдигар сухан гуфтаанд ва каломӣ хешро ба тарозуи нақд санҷидаанд, аммо дар ишора ба равиши шоирӣ якдигар зоҳиран вожаи мустақил ба кор набурдаанд. Унсурӣ дар баёни ин мафҳум аз пасванди «вор» ёрӣ гирифта ва гуфтааст:

Ғазал Рӯдакивор неку бувад,

Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест.

Агарчи бикӯшам ба борикваҳм,

Бад ин парда андар маро бор нест.

Ва Носири Хусрав наздик будани сабки шеъри форсӣ ва арабии худро ба шеваи Унсурӣ ва Бухтурӣ ва Ҷарир чунин баён кардааст: **Низоми суханро худованди ду ҷаҳон,**

Дили Унсурӣ доду таъби Љарирамб.

Бихон ҳар ду девони ман то бубинӣ,

Яке гашта бо Унсурӣ Бухтуриро.

А

АБРҶИ ШОҶИ МАҶРИБ киноя аз моҳ.

Наъли бурори размат абрӯи шоҳи мауриб,

Дуди ҷароии базмат рӯи арӯси ховар.

Бадри Чочӣ

АБУЛБАШАР ниг. ба ОДАМ.

АДН ба маънои иромат кардан аст, боиҳои биҳиштро низ гӯянд:

Биҳишти адн агар хоҳӣ, биё бо мо ба майхона,

Ки аз пойи ҳумат яксар ба ҳавзи кавсар андозем.

АЁЗ номи ҷуломи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, ки маҳбуби ӯ буд ва ба зиракию хусну малоҳат маъруф. Дар адабиёти форсу тохик ба унвони маҳбубу маъшури Маҳмуд, ки ӯро чун бут мепарастид, зикр шудааст:

Дасти дили Махнуну хама турраи Лайлӣ,

Пешонии Маҳмуду кафи пой Аёз аст.

Ҳофиз.

Барҳамане ба Ғазнавӣ гуфт: Кароматам нигар!

Ту, ки санам шикастай, банда шудӣ Аёзро.

Муҳаммад Ирбол.

АЗИЗИ МИСР вазири аввали Миср, шавҳари Зулайхо, ки Юсуфро хариду дар расри худ хо дод ва бар асари тӯхмате ӯро ба зиндон афканд. Юсуф пас аз раҳой аз зиндон худ ба азизии Миср расид. Аз ин рӯ дар адабиёти форсу тохик гоҳе аз ифодаи «азизи Миср» Юсуфро дар назар доранд:

Азизи Миср ба раҳми бародарони ҷаюр,

Зи раъри чоҳ баромаду ба авхи моҳ расид.

Ҳофиз.

АЙВОНИ НУР киноя аз фалаки ҷаҳорум:

Гар ӯ Кайхусрави айвони нур аст,

Ҷаро Бежан шуд ин дар чоҳи ялдо.

Хоронӣ.

АЙЮБ номи пайамбар, ки дар сабру таҳаммули ранх машҳур аст. Дар ривоят ҳаст, ки Худои таоло ӯро ба балоҳо мубтало кард ва сабрашро озмуд. Ибтидо моли ӯро гирифт ва фарираш гардонид, сипас фарзандонаш мурданд ва худӣ ӯ бемор шуду дар баданаш кирм афтод. Аммо ӯ нанолид ва сабр кард. Айюб худро ба об шусту сихат ёфт ва он чашма ба чашмаи «Айюб» ё «айни Айюб» маъруф гашт. Ҷар беморе, ки худро дар он мешуст, шифо меёфт. Сабри Айюб дар адабиёти мо масал аст:

Ҳар кӣ дар иам сабр кард Айюб медонем, мо,
Хӯ ба хихрон кардаро Яъруб медонем мо.

Сайидо.

АЙЮР аз ситорагони собит, ки дар канори Каҳқашон хойгир аст:
Бисуда дасти халоли ту доманаш Айюр,
Сипарда пойи камоли ту зарваи аъло.

АЛАСТ яъне «оё нестам». Ишора ба ояти Руръон аст, ки дар он
Худованд ба одамиён хитоб кард, ки «Аласту бираббикум», яъне «Гуфтанд,
ки оре». Дар шеъри форсу тохик ба маънои рӯзи азал омадааст:
Бирав, эй зоҳиду бар дурдкашон хӯрда магир,
Ки надоданд хуз ин тӯҳфа ба мо рӯзи аласт.

Ҳофиз.

АЛБУРЗ номи силсилакӯҳе, ки дар рисмати шимолии Техрон ворест.
Мувофири ривояти «Шоҳнома» Рустами гурд Кайрубодро аз он хо ҳамроҳ
овард ва бар тахти шоҳӣ нишонд ва симури Золро бар фарорзи он парвариш
дод:

Агар Кайрубодам зи Албурзкӯҳ,
Ба зорӣ фитода миёни гурӯҳ.
Наёвардаме ман ба Эронзамин,
Набастӣ камарбанду шамшери кин.
Туро ин бузургӣ набудиву ком,
Ки гӯй суханҳо ба Дастони Сом.

Фирдавсӣ.

Албурз дар шеъри форсӣ тимсоли шукӯҳу иртидор ва ховидоният аст:
Ба зери сангҳои собиту сайёри гардунҳо,
Ало, Албурзи побарҳо, маро ту зинда хоҳӣ дошт.

Лоир.

АНГУЗА ДАР РАНД ХҶРДАН ба маънои фиреб хӯрдан, гирифтори
макру ҳилла шудан:

Зи ширинкории Ширини дилбанд,
Фаровон хӯрдаам ангуза дар ранд.

Низомӣ.

АНГУШТАРИ СУЛАЙМОН ангуштаре, ки Сулаймон дар даст дошт
ва ба василаи он бар инсону хонварон подшоҳӣ мекард. Тибри «Расас ул
анбиё» деве онро рабуду чихил рӯз ба хои Сулаймон бар тахт нишаст:

Аз мулки ту гар ёбам ангуштаре, зинҳор,
Сад мулки Сулаймонам дар зери нигин бошад.

Ҳофиз.

Ман он нигини Сулаймон ба ҳеҳ настам,
Ки гоҳ гоҳ бар ӯ дасти аҳриман бошад.

Ҳофиз.

АНГУШТ НИҲОДАН ба маънои таъзим кардан:
Чарх таъзими даратро моҳу сол,
Бар хабин менҳад ангушти ҳилол.

Зулолӣ.

АНКАБУТ тахти ин вожа анкабутеро ирода кунанд, ки варти аз таъҳиби куффори Рурайш аз Макка ба Мадина фирор кардани Муҳаммад алайҳиссалом боиси нахоти эшон гардида буд. Чун ҳазрати расул ба иоре паноҳ оварданд, ба зудӣ анкабуте бар даромадгоҳи он тор танид ва бо ин амали хеш шубҳаи дар иор паноҳ овардани касеро бартараф кард:

Чун кабӯтар нома овард аз зафар неъмалбарид,
Анкабутосо хабар дод аз хатар неъмалфато.

Хоронӣ.

АНРО паррандаи афсонавӣ, маънои луавии «анро» дарозгардан аст. Дар адабиёти форсу тохик тамсил аз камёбӣ ва инзивою истиноҳост:

Бибур зи халру зи анро риёси кор бигир,
Ки сити гӯшанишинон зи Роф то Роф аст.

Ҳофиз.

АНУШЕРВОН шоҳи сосонӣ, писари Рубод. Номи ӯ дар арабӣ ба сурати Кисро омадааст. Дар замони Рубод Маздак оини нахе овард ва Рубод дини ӯро пазируфт, вале пас аз чанде аз ӯ рӯ баргардонд ва Кисро ба фармони падар Маздаку маздакиёно бикушт. Чун бар тахт нишаст, бар кишвардорию ободӣ пардохт. Духтари хорони Чинро ба занӣ гирифт ва дӯстии Эрону Чинро мустаҳкам кард. Дар замони Анӯшервон шатранх аз Ҳинд ба Эрон омад, ҳамчунин ба дастури ӯ китоби «Калилаву Димна» аз Ҳинд ба Эрон оварда шуд ва ба забони паҳлавӣ тархума гардид.

Анӯшервонро Нӯшинравони одил низ гӯянд ва дар адабиёти мо тимсоли додгарию раиятпарварист.

АРНӣ ишора ба риссаи Мӯсо пайиамбар, ки ба Худо гуфт. «Раббун арни унзура илайка» (Парвардигоро, худро ба ман бинамо, то ба сӯи ту бинигарам). Ҳавоб омад: «Лантаронӣ» (Ҳаргиз маро нахоҳӣ дид);

Бо ту он аҳд, ки дар водии Айман бастам,
Ҳамчу Мӯсо аранӣ гӯӣ ба мирот барем.

Ҳофиз.

АРДАВОН охири подшоҳи ашконӣ, ки Бобак ниёи Ардашер аз тарафи ӯ фармонравои Истахр буд. Ардавон чун овозаи Ардашер набераи Бобакро шунид, ӯро аз падар хост ва азизаш дошт. Аммо ногаҳон бар хашм гирифт ва ба ниғаҳбонии аспон водораш кард. Ардашер бо Гулнор ном канизаки Ардавон фирор кард ва лашкаре ҳам оварду ба ханги Ардавон рафт ва ӯро маилуб кард.

АРДАШЕРИ БОБАКОН шоҳи сосонӣ, писари Сосон аз духтари Бобак. Мувофири нарли «Шоҳнома» Сосон писари Доро пас аз кушта шудани падар ба Ҳиндустон гурехт ва фарзандони ӯ то чанд пушт дар Ҳиндустон монданд. Писари чаҳорум, ки Сосон ном дошт, ба Порс омад ва назди Бобак ҳокими Истахр ба саршубонӣ расид. Шабе Бобак хоб дид, ки Сосон дар пили жаён нишаста ва ҳар кас ба наздаш меояд, ӯро намоз мебарад. Бобак Сосонро хост ва чун донист, ки аз наҷоди шаҳриёрон аст, духтари худро ба вай дод ва аз ӯ Ардашери Бобакон ба вуҳуд омад.

Рисолаи паҳлавии «Корномаки Артахшери Попакон» дар шарҳи вореъи

замони ин подшоҳи сосонист, ки ба афсона омехтааст ва Фирдавсӣ мазмуни онро ба риштаи назм кашидааст.

АРДАШЕРИ ДАРОЗДАСТ лараби шоҳи Сосонӣ Баҳман аст;
Шунидастам, ки бар пой истода,
Расидӣ то ба зону дасти Баҳман.

Манучехрӣ.

АРЖАНГ номи китоби мансуб ба Монӣ, ки дорои тасвирҳои зебою диловез будааст. Аржанг дар адабиёти форсӣ тимсоли зебоист;
Танаш чун номаи «Аржанг» зебо,
Миён чун хомаи Монӣ мусаввар.

Масъуди Саъди Салмон.

АРҶСИ СУБҲИДАМ киноя аз офтоб.
Ба боми чорумин айвон баромад,
Ба боми чорумин айвон баромад.

Амир Хусрав.

АРҶСИ ХОВАР киноя аз офтоб.
Наъли бурори размат абрӯи шоҳи мауриб,
Дуди чароии базмат рӯи арҷси ховар.

Бадри Чочӣ.

АРҶСИ ҲАФТКАРДА арҷси оро дода шуда ва киноя аз офтоб.
Саҳар, к ин арҷси ҳафткарда,
Бурун омад ба ноз аз пушти парда.

Ваҳид.

АСАД ба истилоҳи нухум яке аз суратҳои дувоздагонаи фалакӣ. Дар минтарат у лбурух (ниг.) ба шакли шер. Бурхи Асад баробари моҳи Мурдод аст;

Асад дар пеши Харчанг истода,
Камонкирдор дум ба сар ниҳода.

Фахриддини Гургонӣ.

АСИР табарае аз осмон, болои кураи ҳаво, ки онро курраи оташ низ гӯянд:

Баршаванд аз пули оташ, ки асираш хонанд,
Пас сари моидаи ханнати маъво бинанд.

Хоронӣ.

АСОИ МҶСО асое, ки чун Мӯсо пайуамбар дар ҳузури Фиръавн бар замин андохт, аждаҳо шуд ва ин аз мӯъхизоти бузурги Мӯсост:

Асо баргирифтани на мӯъхиз бувад,
Ҳаме аждаҳо кард бояд асо.

Гар асои Мӯсавӣ шуд аждаҳо,
Ман асо андозаму Мӯсо шавад.

Ҳамчунин варте ки Мӯсо дар биёбон асои худро бар санге зад, чашмаҳои об аз он хорӣ шуданд.

Хоро чу мор баркашаму пас ба як асо,
Даҳ чашма чун Калим зи хоро бароварам.

Хоронӣ.

АСҲОБИ КАҲФ каҳф ба маънои иор аст ва асҳоби каҳф шаш тан буданд, ки дар аҳди Дарёнус ба худопарастӣ гароиданд ва аз тарси ӯ шабона гурехтанд. Дар роҳ шубоне ба эшон ҳамроҳ шуд. Хостанд, ки саги шубонро бозпас ба шаҳр баргардонанд, вале саг ба суҳан даромад ва гуфт: «Ман низ он касро металабам, ки шумо металабед». Даст аз ӯ боздоштанд ва ҳамагӣ иоре рафтанд ва хобиданд. Пас аз сесаду нӯҳ сол бедор шуданд. Яке аз онҳо ба шаҳр рафт, то таоме фароҳам кунад. Чун сикка ба номи Дарёнус буд, таббоҳ ӯро пеши фармонравои шаҳр бурд. Фармонраво забони ӯро намефаҳмид. Донишмандеро ҳозир кард, ки забони ӯро дарёфт ва вориаро дарк кард. Ҳамагӣ ба зиёрати он идда ба иор рафтанд, то эшонро бо таҳлилу эҳтиром ба шаҳр биёваранд, вале асҳоби каҳф ба ин амр тан дарнадоданд ва дуо карданд, то Худо марг бар эшон фиристод:

Саги асҳоби каҳф рӯзе чанд,
Паи некон гирифтум мардум шуд.

Саъдӣ.

АРРАБ ба истилоҳи мунаххимон яке аз суратҳои дувоздаҳгонаи фалакӣ, ки бар шакли каждум аст. Бурҳи Арраб баробари моҳи обон.

Думи Арраб битобид аз сари кӯх,
Чунон чун чашми шоҳин аз нишеман.

Манучехрӣ.

АҲРИМАН тибри Авасто мазҳари нопокию тирагӣ, ки пайваста бо Аҳурамаздо худои покӣ ва сафою нур дар ханг аст. Аҳриман гоҳе ишора ба девест, ки ангуштари Сулаймонро ба даст овард ва чихил рӯз ба хои ӯ бар тахт нишаст. Шайтон ҳам гоҳе дар адабиёти форсу тохик Аҳриман хонда мешавад. Аҳриман тимсоли зиштию нопокист:

Ман он ангуштари Сулаймон ба ҳеҳ настам,
Ки гоҳ гоҳ бар ӯ дасти Аҳриман бошад.

Ҳофиз.

Б

БАДР ҳолате аз моҳ, ки нима аз он, ки ба хониби замин аст, комилан равшан шавад ва ин ҳол дар шаби чаҳордаҳуми ҳар моҳ руҳ медиҳад. Дар адабиёти форсӣ тамсил аз ҳусни расост:

Рурси маҳ чун ҳилолу бадр шавад,
Наъли якрону рурси хони ту бод.

Абулфарҳи Рунӣ.

БАЙЗА ДАР КУЛОҲ ШИКАСТАН киноя аз аҳзу маулубият.

Шикаста байзаи хуршед дар кулоҳи сипеҳр,
Ба давлати ту, ки дорои афсаркулаҳӣ.

Заҳири Форёбӣ.

БАЙЗАИ ЗАРРИН киноя аз офтоб.

Пеш аз он, ки ин байзаи заррин ба ташти зар шавад,
Дар хурӯш ояд хурӯс аз нолаҳои зори ман.

Бадри Чочӣ.

БАЙЗАҲОИ ЗАР киноя аз ситорагон.

Физоле, к аз даҳан андохт дӯш он байзаҳои зар,
Рабудаш аз разо ногаҳ уроби оташиншаҳпар.

Бадри Чочӣ.

БАЙТУЛЭҲЗОН байтулҳазан низ гӯянд, ниг. ба «кулбаи эҳзон».

Эй зи васлатхонаҳо дорушшифо,
В эй зи ҳаҳрат байтҳо байтулҳазан.

Саъдӣ.

БАЛЪОМ номи обиде аз банӣ Исроил, ки рондашудаи даргоҳи Худо
шуд. Дар Руръон вай ба сағ ташбеҳ шудааст (сураи Аъроф, ояти 175):

Аз мояи бечорагӣ ритмир мардум мешавад,
Моҳулиён меҳтарӣ сағ мекунад Балъомро.

Саъдӣ.

ШАРҲ: «Ритмир» ба маънои зарраи хурду камарзиш, ки ба туфайли
кеҳтарӣ ва шикастагӣ то ба манзалаи мардумӣ мерасад, вале Балъом, ки аз
ашхоси соҳибэътибор буд, ба маҳзи худписандию даъвои бузургманишӣ ва
савдои меҳтарӣ ба сағ нисбат ёфт.

БАНОТУННАЪШ ҳафтдодарон, Дубби Акбар низ меноманд. Сувари
фалакии ҳафт ситора аст, ки чаҳор ситораи ба шакли тахт дар чаҳор гӯша
хойгиршударо банот ва се ситораи дигарро наъш хонанд:

Банотуннаъш гирди ӯ ҳамегашт,
Чу андар дасти марди чап фалохун.

Манучехрӣ.

БАР(Р)А бурхи барра ё бурхи ҳамал, мутобири моҳи фарвардин, ки
дар он шабу рӯз баробар мешавад:

Чу омад ба бурхи ҳамал офтоб,
Ҳаҳон гашт бофарру ойину тоб.
Битобид з ин сон зи бурхи бара,
Ки гетӣ хавон шуд аз ӯ яксара.

Фирдавсӣ.

БАТИ БОДА зарфе батшакл (муриобишакл), ки май андаруни он
меоранд:

Нашъаи бодаи тавҳид бар он ринд ҳалол,
Ки бати бода кам аз мурии ҳарам нашносад.

Соиб.

БАЧЧАИ ХУНИН киноя аз ашк.

Ҳар дам ҳазор баччаи хунин кунам ба хок,
Чун лӯъбатони дида ба зодан дароварам.

Хоронӣ.

БАҒДОДИ КҶҲНА киноя аз шиками холӣ, ки онро Бағдоди маъмур,
Бағдоди холӣ низ гӯянд:

Ҳеҳ гаҳ аз таом пур дидӣ?
Ҳоли Бағдоди кӯҳна пурсидӣ?

Лоардӣ.

БАҲМАН писари Исфандиёр, ўро Ардашери Дароздаст низ гўянд. Чун падараш ба дасти Рустам кушта шуд, Рустам парвариши ўро ба ўҳда гирифт ва ҳунар омӯхту чун писар азизаш дошт. Чун бузург шуд, номае ба Гуштосп фиристод ва ўро аз кори Баҳман огоҳ кард. Баҳман пас аз Гуштосп ба шоҳӣ расид. Вай ба хунхоҳии падар ба Зобулистон лашкар кашид ва чун Рустам дар ин замон ба ҳиллаи бародараш Шауод кушта шуда буд, вай дари ганхи хонадони Рустамро кушод ва ганххоро иорату Золро асир кард. Писари рустам Фаромурз чун шунид, ки Зол асир гаштааст, ба ханги Баҳман омад, вале шикаст хӯрд. Баҳман аз кори худ пушаймон гашт ва Золро озод кард.

БАҲМАНХАНА баҳманрӯз низ гўянд, ки рӯзи дуҷум аз моҳи баҳман аст. Порсиён ин рӯзро хашн мегирифтанд ва ин хашн то чанд рарн пас аз ислом низ маълум будааст:

Расми баҳман гиру аз нав тоза кун баҳманхана,
Эй дарахти мулк борат, иззу бедорӣ тана.

Манучехрӣ.

БАҲРИ ХАЗРО киноя аз осмон.

Боест фазои кибриёт,
Берун зи риёзи сабзторам.
Аз ҳар варараш чу баҳри хазро,
Овехта сад ҳазор шабнам.

Салмони Соваҳӣ.

БАҲРОМ сайёраи Миррихро гўянд. Ситораи фитнаю ханг аст. Рамзи нуҳсат ва шумӣ маҳсуб мешавад. Хояш фалаки панхум будааст:

Баҳром тофт аз фалаки панхумин ҳаме,
Чунонки дида сурх кунад шаржаи жаён.

Анварӣ.

БАҲРОМИ ГҶР писари шоҳи сосонӣ Яздигурд. Падараш ўро назди Мунзир бинни Нўъмон фиристод, то тарбият диҳад. Чун Баҳром ҳунару фарҳанг омӯхт ва аз марги падар хабар ёфт ва донист, ки бузургон яке аз шоҳзодагонро ба номи Хусрав ба тахт нишондаанд, бо сӣ ҳазор савор ба рон омад. Эронӣён тохи шоҳиро миёни ду шер гузоштанд, то ҳар як аз ду шоҳзода, ки онро бардошт, бар тахт бинишинад. Баҳром шеронро бидушт ва тохро баргирифт ба сар ниҳод.

Дар адабиёти мо Баҳром ба раиятпарварию тахаммул ва хушгузаронии умр шўҳрат дорад. Дар «Шоҳнома» и Фирдавсӣ риссаҳои зиёде аз шикору махлиси базми Баҳром ва саркашиву расидагӣ ба вазъи мардумон ва табароти мухталиф миллату додгустарии ӯ омадааст. Манзумаи «Ҳафт пайкар» ё «Баҳромнома» и Низомӣ дар бораи ӯст.

Саранҳом Баҳром ҳангоме, ки аз пайи гўрҳаре метохт, ба ботлоре фуру рафт ва нопадид шуд:

Он раср, ки Баҳром дар ӯ хом гирифт,
Оҳу бача карду гург ором гирифт.
Баҳром, ки гўр мегирифтӣ ҳама умр,
Дидӣ, ки чӣ гуна гўр Баҳром гирифт.

Хайём.

БЕЖАН паҳлавони эронӣ, писари Гев.

Мувофири ривояти «Шохнома» ба фармони Кайхисрав ҳамроҳи Гургин ба ханги гурузон рафт. Вале Гургин ўро фиреб дода ба даште раҳнамоӣ кард, ки духтари Афросиёб Манижа дар он хайма зада ва хашн барпо карда буд. Бежан ошири Манижа шуд ва ўро ба чодари худ хонд, пас аз он ба кохи худ бурд. Чун Афросиёб огоҳ шуд Бежанро дар чоҳ андохт ва Манижаро сарупо бараҳна аз кох берун афканд. Манижа ҳар рӯз ба сари чоҳ мерафт ва нонеро, ки аз гадоӣ ба даст оварда буд, ба Бежан мерасонид. Саранхом Рустам дар хомаи бозаргонон ба Тўрон омад ва ба раҳнамоии Манижа бар сари чоҳ рафт ва Бежанро нахот дод. Чоҳи Бежан дар адабиёти форсу тохик тимсоли гирифтोरост:

Сурайё чун Манижа бар сари чоҳ,
Ду чашми ман бад ў чун чашми Бежан.

Манучехрӣ.

БИЛРИС номи маликаи шаҳри Сабо, ки Сулаймон хабари рудрати ўро шуниду оҳанги шаҳри ў кард. Билрис чун донист, ки ў пайӯамбар аст, ба даргоҳаш равона шуд. Сулаймон аз Худо хост, ки тахти Билрис пеш аз расидани худӣ ў ба даргоҳ ҳозир шавад. Тахти Билрис дар махлиси Сулаймон ҳозир шуд ва Билрис ба Сулаймон имон овард ва ба никоҳаш даромад:

VI. ТЕСТ САВОЛЛАРИ

Нақди адабӣ чист?

Як шўъбаи илми адабиётшиносӣ, ки арзиши осори бадеиро муайян мекунад.

Санъат аст.

Таърихи адабиётро меомӯзад.

Чараени инкишофи адабиётро меомӯзад.

Маънии луғавии нақд чист?

Беҳин чизе баргузидан.

Қимати чизеро шинохтан.

Илллати чизеро намоендан.

Сараро аз сақат чудо кардан.

Маънии истилоҳии нақд?

Шинохти хусну кубҳи калом ва арзиши осори бадеӣ.

Шинохти амалу кирдорҳо.

Донистани таърихи адаб.

Шинохтани саноеъи шеърӣ.

Мавзӯи баҳси нақди адабӣ чист?

Моҳият ва арзиши осори бадеӣ.

Шеърӣ чудогона.

Санъатҳои бадеӣ.

Тарҷумаи ҳоли адабӣ.

Нақди адабӣ ба кадом илмҳо алоқа дорад?

Адабиётшиносӣ, назарияи адабиёт,

Рӯҳшиносӣ

Мадҳали забоншиносӣ.

Космогония.

Нақд чӣ ғараз ва суде дорад?

Ба афкори омма таъсир гузашта ба адибон таъсир мерасонад,

Хати инкишофи адабиётро мушаххас ва рушан месозад.

Ҳунари нависандагиву шоирӣ меомӯзад.

Ба хонанда сабақ медихад.

Нақди адабӣ илм аст ё ҳунар?

Ҳам илм ва ҳам санъат аст.

Илм аст.

Ҳунар аст

Илми чудогона аст.

«Таърихи нақди адабии тоҷик» чиро меомӯзад?

Таърихи пайдоиш ва таҳаввули афкори интиқодиро аз қадим то имрӯз.

Таърихи адабиётро.

Таърихи пайдоиши осори адабиро.

Санъатҳои бадеиро.

Заминаҳои нақди адабӣ дар Юнонзамин?

Илмиву эстетикӣ.

Ҳунари.

Саҳнавӣ.

Тафсирий.

#Аввалин нақидони адаби юнон?

Кеснифон, Ҳеркулитус, Суқрот, Аристуфон,

Муаррихон..

Ҳакимон.

Шоирон.

#Нақди Афлотун аз кадом асари ӯ сарчашма мегирад?

Дифои Суқрот».

«Поэтика».

«Чумхурӣ».

«Рисола дар боби шуаро».

Мавзӯи баҳси «Фанни шеър» и Арасту аз чӣ иборат аст?

Моҳият анвою фунун, аслу мабдаи шеър аз чихати нафсонӣ.

Драматургия.

Санаъти шоирӣ.

Нақду наққодӣ.

Давраҳои инкишофи нақди адабии тоҷик.

Асри миена ва нав.

То инқилоб ва баъди он.

То инқилоб, давраи инқилоб ва баъди он.

То аҳди Сомониен ва баъди он.

Марҳилаҳои инкишофи нақди адабӣ?

Ду марҳала.

Се марҳалаи асри миенагӣ.

Панҷ марҳалаи замони сонӣ.

Ду марҳилаи баъди инқилоб.

Кадом заминаҳо ба инкишофи нақди асрҳои 1X X111 мусоидат кард?

Илмиву сиеси ва иҷтимоӣ.

Сиесӣ.

Иҷтимоӣ.

Соҳти сулолавӣ.

Муҳимтарин равияҳои нақди асрҳои 1X X111.

Амалӣ ва назарӣ.

Психологӣ. Тоҷал Ҳалавӣ.

Фаннӣ.

Исломи.

Заминаҳои нақди назарӣ кадомҳост?

Кутуб ва расоили дастурии адабӣ.

Таърихӣ.

Нақди Рим.

Нақди Юнон

Бургмардонӣ нақди назарино ном баредуз?

Юсуфи Арӯзӣ, Родуенӣ, Рашиди Ватвот, Шамси

Қайси Розй
Шаҳиди Балхй.
Точал Ҳалавй.

Заминаҳои нақди амалиро шарҳ диҳед?

Афкори адабии шоирон ва эҷодкорон.
Асарҳои таърихӣ.
Шеърӣ Рӯдакӣ
Нуқтаи назари нависандагон

Асари мустақилро оид ба нақди қабл аз ислом ном баред?

Нест.
“Ал муъҷам”
“Фанни шеър».
“Фанни шеър».

Намунаи нақди завқии аҳди Сомониро ном баред?

Муқаддимаи «Шоҳнома» и Абӯмансурӣ.
Осори Фирӯзии Машриқӣ.
Суханои Аҳмад бинни Абдуллоҳи Хучистонӣ.
Суханони Яъқуби Лайс

Кадом далел завқи суҳаншиносии аҳкоми даврро (Сомониро) собит мекунад?

Муносибати Наср ба шеърӣ Рӯдакӣ.
Шоирпарварии дарбориен.
Тавачҷӯҳи Балғамӣ ба Рӯдакӣ.
Мавқеи Азиддудаваля Балғамӣ.

Нақди шоирони аҳди Сомониро ба кадом нақд маҳсуб медонед?

Амалӣ. Иҷтимоӣ.
Завқӣ.
Фаннӣ.
Иҷтимоӣ.

Чанбаи интиқодии байти зери Шаҳидро шарҳ диҳед? Даъви кунӣ, ки шоири даҳрам, валеқ нест, Дар шеърӣ ту на лаззату на ҳикмату на ҷам.

Шеър ба назари ӯ ҳам моёи тадорехи рӯҳ ва ҳам воситаи таълим аст.
Шаҳид лаззатро аз шароити шеър медонад.
Шеърӣ ахлоқиро меписандад.
Шеъре ки ҷунин нест рад мекунад.

Дар мисоли байти зер Фарруҳӣ ҷӣ гуна шеърро меписандад? Кирдори ту ба назди ҳама халқ мӯъҷаз аст, Ҷун назди шоирон суҳани саҳли маънавӣ.

Шеърӣ ҳунармандона ва пурмаънӣ гуфташуда.
Шеърӣ ҳаҷвӣ.
Шеърӣ содда.
Шеърӣ саҳли маънавӣ.

Рӯдакӣ худро ҷӣ гуна шоир таъбир мекунад?

Шоири наву нагувора.

Муаллифи ашъори лирикӣ.

Ҳачвиясаро.

Шоири шеъри ахлоқӣ .

Рӯдакӣ шеъри кадом шоиронро қазоват кардааст?

Муродӣ, Шаҳид, Фароловиро.

Манучехриро.

Дақиқӣ, Кисой, Абӯшакурро.

Абӯзироъаро.

Шеъри Дақиқиро кӣ нақд кардааст?

Фирдавсӣ.

Рашиди Ватвот.

Рӯдакӣ.

Шаҳиди Балхӣ.

Намунаҳои аввалини нақди фанӣ ва луғавӣ дар аҳди Салҷуқӣ?

«Қобуснома».

«Ғоят ул арӯзайн».

«Рисолаи ҳучаста».

«Таҳзиб ул луғат».

Байти Рашиди Самарқандӣ Шеърҳои маро ба бенамакӣ айб кардӣ, раво бувад шояд, Шеъри ман ҳамчу шаккару шахд аст, В андарин ҳар ду намак нақӯ наояд... натиҷаи Кадом ҳодиса аст?

Мунозира бо Амъақи Бухорой.

Бо Рӯдакӣ.

Бо муаллифони «Чаҳор мақола».

Бо Малики Ҳокон.

Татаббӯи Муъизӣ аз девони Унсуриву Фарруҳӣ чӣ далеле дорад?

Эҳтиром.

Ҳақшиносӣ.

Воқеиятро нашинохтан.

«Хуни девони ононро» ба гардан гирифтан.

Ҳоконӣ дар шеъри арабиаш хешро аз кӣ боло медонад?

Лабиду Бухтурӣ.

Сӯзанӣ.

Рӯдакӣ.

Муъизиву Саной.

Унсурӣ бо кадоме аз муонидонаш мунозира мекунад?

Фарруҳӣ.

Ғазоирӣ.

Фароловӣ.

Манучехрӣ.

Асарҳои ном баред, ки намунаи аввалини нақди насрианд?

»Аттавассул илатарасул»,»Атибат ул катиба».

«Чаҳор мақола».

«Тарҷумон ул балоға».

Рисолаи ҳучаста».

«Тарчумон ул болоға» асари кист?

Мухаммад бинни Умар Родуенй.

Точал Ҳаловй.

Ғазоирй.

Аҳмади Кирмонй.

«Тарчумон ул болоға» намунаи кадом нақд аст?

Фаннй.

Завкй.

Мунозиравай.

Мубоҳисавй

Муаллифи «Тарчумон ул болоға» хостгори чй гуна шеър аст?

Шеъри дурусту рост.

Шеъри дурӯғ.

Шеъри ҳачвй.

Шеъри маснӯъ.

Ҳангоми шарҳи ташбеҳ ил мукаро шеъри кадом шоирро нақд карда?

Мунчик.

Фаррухй.

Унсурй.

Амъақ.

Сабаби ба шеъри Унсуриву Фаррухй истинод кардани Родуениро шарҳ диҳед?

Мавқеи шеър ва ҳунари онон.

Эҳтиром.

Бадбинй

Дастрас будани осорашон.

Чй гуна қасидаро Родуенй аз ибтикороти Унсурй медонад?

Мунқассим.

Ҳолй.

Маснӯъ.

Бо такаллуф

Родуенй шеъри киро «поки бетафовут» мешиносад?

Унсурй.

Фаррухй.

Амъақ.

Алавй.

Таърифи таловим аз назари Родуенй?

Шеъри якдасту ҳамворро гўянд.

Байти қасида ро таловим шиносанд.

Шеъри ҳачвиро.

Байте хуб ва байте сустро дар як шеър таловим гўянд.

Таловим ва мутанофирро Родуенй шеър медонад, е санъат?

Саноеъи бадеъ.

Байти қасида.

Истилоҳи шеърӣ.

Шеъри мадҳӣ.

Мутановир чист?

Зидди таловим.

Навъи қасида

Санъати шеърӣ.

Байти шеъри тамом.

Кадоме аз муаллифони баъдӣ «Тарҷумон ул балоға» ро интиқод кардаанд?

Рашиди Ватвот.

Шарофиддини Ромӣ.

Ваҳиди Табрэй.

Низомии Арҷузии Самарқандӣ.

Шеъри дурӯғу рост аз назари Родуенӣ чӣ гуна шеър аст?

Шеъри образнок

Шеъри тамсилӣ.

Шеъри ҳачвӣ.

Шеъри маснӯъ.

Ҳангоми тафсири кадом санъати шеърӣ назари интиқодии Родуенӣ амиқ зоҳир мегардад.

Мутанофир.

Тачнис.

Ирсол ул масал.

Иғроқ.

«Ҳадоиқ ус сеҳр» и Рашиди Ватвот ба кадом равияи нақд маҳсуб мешавад?

Назарӣ.

Завқӣ.

Мачолис.

Фаннӣ.

Рашиди Ватвот дар шарҳи санъати ташбеҳ шеъри кадом шоирро интиқод кардааст?

Азрақиро.

Шаҳиди Балхиро.

Унсуриро.

Фаррухиро.

Рашиди Ватвот тарафдори чӣ гуна таҳаллус аст?

Таҳаллус бадеъ ва пурмаъно бошад.

Нисбати зодгоҳ дошта бошад.

Ба сулола ишора кунад.

Маҳфӣ бошад.

Рашиди Ватвот ба шеъри кадом шоирон бештар истинод мекунад?

Унсуриву Масъуди Саъд.

Шаҳид.

Абўшакур Балхй.

Камолй.

Мулоҳизоти интиқодии Рашиди Ватвот дар кадом шакл ифода шудааст?

Қиесу таҳлил.

Бо шеър.

Ҳачв.

Истеҳсон.

Рашиди Ватвот дар мавриди шинохти шеъри сахли мумтанеъ ба кадоме шоирони Арабу Ачам дар (эътибор) медиҳад?

Абў Фиросу, Бўхтурй ва Фаррухй.

Унсурй ва Камолй.

Мунчик.

Мутанаббию Масъудй.

Рашиди Ватвот дар мисоли кадом санъати шеърй аз осори Азрақй интиқод ба амал овардааст?

Ташбеҳот.

Мутанофир.

Иғроқ.

Сачъ.

Дар мисоли кадом унсури шеърй Рашиди Ватвот тафовути шеъри Арабу Ачамро нишон медиҳад?

Радиф.

Қофия

Санъат.

Навъ.

Навъи нақди завқии Рашиди Ватвотро таъин кунед?

Ҳикоят ва латифаҳо.

Мунозира.

Ҳачв.

Қасида

Усули шарҳи истилоҳотро аз чониби Рашиди Ватвот бозгў кунед?

Тарчума ва тафсири истилоҳй.

Тарчума.

Луғавй.

Шарҳи луғавй.

Бунедгузори луғати Мусталеҳоти адабиётшиносиро ном баред?

Рашиди Ватвот.

Родуенй.

Шамси Қайси Розй.

Низомии Арўзй.

Шеърй хуб аз назари Рашиди Ватвот?

Саҳл ва мумтанеъ.

Маснўъ.

Пуртакаллуф.

Мадхй.

Муаллифи «Чаҳор мақола» кист?

Низомии Арӯзии Самарқандӣ.

Аҳмади Дониш.

Балъамӣ.

Муҳаммад Ғиесуддин.

**# Дар кадом асар аввалин бор оид ба мақоми шеърӯ шоир
мълумот омадааст?**

«Чаҳор мақола».

«Мачмаъ ул наводир».

«Тарҷумон ул балоға».

»Луғати Фурс».

**# Қареқои (истеъдоди) наққодии Низомии Арӯзиро кадом далел
гувоҳ аст?**

Баҳои ӯ дар бораи шеърӯи Фирдавсӣ.

Ба шеърӯи Рӯдакӣ

Ба шеърӯи Муиз.

Ба шеърӯи Амъақ.

**# Воқеаи таъсири шеърӯи Рӯдакӣ ба амири Сомонӣ далели чӣ гуна
нақд аст?**

Завқӣ.

Амалӣ.

Назарӣ.

Нақди мачолис.

**# Назари Низомии Арӯзӣ оид ба шеър ба ақидаи кадоме аз ҳукамо
қаробат дорад?**

Ба Арасту.

Ба Рашиди Ватвот.

Ба Ҳусайн Воизи Кошифӣ.

Ба Сукрот.

Шоирӣ аз назари Низомии Арӯзӣ чист?

Фан.

Пеша.

Чодугарӣ.

Рӯҳшиносӣ.

**# Ақидаи Насриддини Тӯсӣ дар бораи шеър дар кадом асари ӯ
ифода шудааст?**

«Асос ул иқтибос».

«Ҳадоиқ ус сеҳр».

«Қобуснома».

«Чаҳор мақола».

Насриддини Тӯсӣ чиро аз муҳимоти шеър медонад?

Тахайюл.

Вазн.

Қофия.

Маънӣ.

Таҳаюл дар фаҳмиши имрӯза.

Образнокӣ.

Хаел.

Образ.

Фантазия.

Аввалин касеро ном баред, ки дар таърихи нақд бадеият ва образнокиро аз муҳимоти адабиёт шинохтааст?

Насриддини Тӯсӣ.

Точал Ҳаловӣ.

Рашиди Ватвот.

Низомии Арӯзӣ.

Моддаи шеър аз нигоҳи Насриддини Тӯсӣ чист?

Сухан.

Санъат.

Вазн.

Қофия.

Асари Насриддини Тӯсиро, ки дар боби вазни шеър баҳс мекунад, зикр кунед?

»Меъер уд ашъор».

«Луғати фурс».

«Тарҷумон ул балоға».

«Чамъи мухтасар».

Назари Кайковус дар боби шоирӣ ва дабирӣ#

Қабул медорад.

Рад мекунад.

Хормоя мешиносад.

Нолозим медонад.

Кадоме аз санъатҳои бадеиро Кайковус дар номанависӣ наметанандад?

Сачъро.

Иқроқро.

Иҳомро.

Талмеҳро.

Кайковус дар кадом асараш аз боби шеър шоирӣ ва дабирӣ сухан мекунад?

«Қобуснома».

«Таърихи чаҳонкушо».

«Футувватнома».

«Марҷумон ул балоға».

Назарияи суфия дар нақди шеър ба андешаи кӣ мемонад?

Низомии Арӯзӣ.

Рашиди Ватвот.

Родуенӣ.

Тӯсӣ.

Накди суфия ба кадом намуди шеър мавқеъ медиҳад?

Ғазал.

Ташбиб.

Қасида

Тарчеъбанд.

Хоқонӣ кадоме аз шоиронро саҳт танқид мекунад?

Рашидиро.

Анвариро.

Абуаълои Ғанҷавиро.

Унсуриро.

Низомӣ чӣ гуна шеърро меписандад?

Шеърро, ки ҳам шакл ва ҳам маънии барҷост.

Шеъри ахлоқӣ .

Шеъри пурдурӯғ.

Шеъри мадҳӣ.

**# Байти зерро дар ҳаққи Низомӣ кӣ гуфтааст? Ғазалҳои Низомиро
ғизолон, Зада бар нағмаҳои ҷангу нолон.**

Низомӣ.

Чомӣ.

Рашидии Самарқандӣ.

Анварӣ.

Дар «Ғаршаснома» Асадӣ киро интиқод мекунад?

Фирдавсиро.

Низомиро.

Хоқониро.

Рӯдакиро.

**# Муаллифи байти зерро шиносед? Шоири мулфиқ манам, хони
маъонӣ марост, Резахӯри хони ман – Рӯдакиву Унсурий.**

Хоқонӣ.

Низомӣ.

Абуаълои Ғанҷавӣ.

Рашиди Ватвот.

**# Ба байти – Нӯҳ курсии фалак ниҳад андеша зери пой, То бўса
бар рикоби Қизил Арслон диҳад – и Заҳири Форейбӣ кӣ ҷавоб гуфта?**

Саъдӣ.

Хусрав.

Ҳофиз.

Камол.

**# Муаллифи байти зерро муайян кунед? Пеш аз ин ғар шоирон
буданд ҷун Ибни Ямин, Шоире қодиртар аз вай ин замон боре нахост.**

Ибни Ямин.

Толиби Омӯлӣ

Хоқонӣ.

Имод.

Муаллифи тазкираи «Лубоб ул албоб» ро ном баред?

Муҳаммад Авфӣ.

Точал Ҳаловӣ.

Шарафиддини Ромӣ.

Мачди Хавофӣ.

«Лубоб ул албоб» аз чанд боб иборат аст?

Дувоздаҳ боб.

Чаҳор боб.

Шаш боб.

Ездаҳ боб.

Дуввумин тазкираи адаби форсиро ном баред?

»Тазкират уш шуаро».

«Чаҳор мақола».

«Анис ул ушоқ».

«Ҳабиб ус сияр»

Кадом тазкиранавис ба қасида и «Бӯи чӯи Мӯлиен» баҳо дода?

Давлатшоҳи Самарқандӣ.

Низомии Арӯзӣ.

Шарафиддини Ромӣ.

Мутрибӣ.

Давлатшоҳ сабки эҷоди кадом шоиронро таън кардааст?

Анварӣ, Асир, Хоқонӣ.

Чомӣ.

Асадӣ

Низомӣ.

Давлатшоҳ кадоме аз шоирони ҳамосасароро беш меситояд?

Фирдавсӣ.

Чомӣ.

Асадӣ.

Низомӣ.

«Ал мӯъчам» асари кист?

Шамси Қайси Розӣ.

Шарафиддини Ромӣ.

Родуенӣ.

Низомии Арӯзӣ.

Шамси Қайси Розӣ чӣ гуна шеърро меписандад?

Шеъри андешаида, пурмаънӣ мавзуни беқофия.

Шеъри мутакаллифона.

Шеъри ҳачвӣ.

Шеъри фалсафӣ.

Муҳимтарин унсури шеър аз назари муаллифи «Ал мӯъчам».

Мазмун.

Қофия.

Радиф.

Андеша.

Шеър дар асли луғат чӣ маънӣ дорад?

Дониш.
Санъат.
Хунар.
Касб.

Шеъри мавзун чй гуна шеър аст?

Шеъри қофия.
Шеърй хачвй.
Шеъри вазндор.
Шеъри халангез.

Шеъре, ки ифодаи «Хуруфи охири он ба якдигар монанди» чй маънй дорад?

Шеъри қофиядор.
Байтҳои ҳамвазнро гӯянд.
Маънии шеърро гӯянд.
Радиф.

Шамси Қайси фарқи назму насрро дар чй мебинад?

Дар маънй.
Дар мазмун.
Дар вазн.
Дар ҳачм.

Чй гуна суханро Шамси Қайс шеър намедонад?

Сухани беқофияро шеър нашморанд.
Сухани бевазнро.
Шеъри берадифро.
Шеъри ҳачвиро.

Адовати (асбоби, воситаи) шеър аз назари Шамси Қайси Розй кадом аст?

Калимоти саҳеҳ.
Мазмун.
Қофия.
Тахайюл.

#Нақди Шамси Қайс чй гуна аст?

Назарй.
Амалй.
Завқй.
Истеҳсонй (писандидан, таҳсину таъриф).

Шамси Қайс чиро муқаддимаи шоирй медонад?

Луғат, таркиботи саҳеҳ, донишони асосҳо ва сулуки шоирон
Донишро.
Асосҳои назарии шеърро.
Таърихи адабиётро.

VIII. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1 жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2 жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3 жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4 жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар:

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ 637 сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947 сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ 5544 сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПФ 5729 сон Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ 5789 сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ 5847 сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 343 сонли Қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 январдаги “Олий таълимнинг Давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2001 йил 16 августдаги “343 сонли қорорига ўзгартириш ва кўшимчалар киритиш ҳақида”ги 3 сонли қарори.

III. Махсус адабиётлар:

1. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои ХII ХIУ. Душанбе: Дониш, 1983.
2. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи ХХ. Душанбе: Маориф, 1999.
3. Абдуллоев А. Адабиёти форс тоҷик дар нимаи аввали асри ХI. – Душанбе: Дониш, 1979.
4. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои ХII ХIУ. Қисми якум. – Душанбе: Дониш, 1976.
5. Абдуллоев А., Саъдиев С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри ХI ва асри ХII. – Душанбе: Ирфон, 1986.
6. Р. Ҳодизода, У.Каримов, С.Саъдиев. Адабиёти тоҷик. Асрҳои ХVI ХIХ ва ибтидои асри ХХ. (Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий) Душанбе: Маориф, 1988.
7. Бертельс Е.Э. История литературы и культуры Ирана. Избранные труды. Москва, 1988.
8. Истории персидской и таджикской литературы. Под редакцией Яна Рипка. Москва, 1970.
9. Бертельс Е.Э. История персидско таджикской литературы. – М.: ИВЛ, 1960.
10. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М, : Наука, 1965.
11. С.Саъдиев. Адабиёти тоҷик дар асри ХVII. Монография. Душанбе: Дониш, 1985.
12. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри ХVI. Душанбе: Дониш, 1985.
13. Саъдиев С. Сўзанӣ ва муҳити адабии Самарқанди асри ХII, Душанбе: Дониш, 1974.
14. Ҳалимов С. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик. Васоити таълим (Аз давраи қадим то асри УШ). Самарқанд, 1985.
15. Ҳалимов С. Таърихи адабиёти мумтози тоҷик. (Давраи қадим). Самарқанд, 2005.
16. Ҳалимов С. Адабиёти тоҷик дар асри Х (Васоити таълим). Самарқанд, 1999.

17. Ҳалимов С. Таърихи адабиёти мумтози тоҷик (асрҳои IX–X). Самарқанд, 2005.
18. Ҳалимов С. Хусусиятҳои жанрии адабиёти тоҷик дар асри X. Самарқанд, 1997.
19. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 (2). Душанбе: Маориф, 1987.
20. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. Душанбе: Маориф, 1989.
21. Абдуллоев А. Адабиёти форс тоҷик дар нимаи аввали асри XI. – Душанбе: Дониш, 1979.
22. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XI–XII. Қисми якум. – Душанбе: Дониш, 1976.
23. Абдуллоев А., Саъдиев С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва асри XII. – Душанбе: Ирфон, 1986.
24. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 2. – Техрон, 1336.
25. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. Душанбе: Маориф, 1989.
26. Ҳамроев Ҷ. Таърихи танқиди адабии тоҷик. – Душанбе, 2006
27. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи XI асри XIX. Душанбе, 1968.
28. Ҳодизода Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XV–XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988.
29. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш. Душанбе: Ирфон, 1976.
30. Раҷабӣ М. Ислоҳ: ҷадидия ва инқилоб. – Душанбе: Дониш, 1997.
31. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., Ризаев Ш., Аҳмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти Тошкент: Маънавият, 2004.
32. Қосимов Б. Миллий уйғониш. Тошкент, Маънавият, 2002.
33. Каримов Ғ. Ўзбек адабиёти таърихи. (XIX асрнинг иккинчи ярмидан XX аср бошларигача) 3 китоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 1976.
34. Болтабоев Ҳ. Фитрат ва жаҳидчилик. Тошкент, 2007.
35. Хўжакулов С. Ташаккули жанрҳои адабиёти маорифпарварӣ ва таҷаддудхоҳии тоҷик. – Тошканд: Фан, 2008.
36. Бобоев Ю. Эстетика ва қадамҳои назму насри тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1988.
37. Мусулмонқулов Р. Анъана ва навоарӣ. – Душанбе: УДТ, 1985.
38. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990.
39. Самадов А. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. – Самарқанд: нашри Университети давлатии Самарқанд, 2000.

40. Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980.
41. Умуров Х. Адабиёт назарияси: Ўқув қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2001.
42. Хализев В.Е. Теория литературы. Изд. второе. – Москва: Высшая школа, 2000.
43. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика: Учеб. пособие/Вступ. статья Н.Д. Тамарченко; Комм. С.Н. Бройтмана при участии Н.Д. Тамарченко. – М.: Аспект Пресс, 1999.
44. Отахонова Х. Падидаҳои навҷӯй. – Душанбе: Ирфон, 1972.
45. Отахонова Х. Таҳаввули жанри дoston дар назми муосири тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1983.
46. Давронов С. Омӯзиши вазни шеърӣ тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1989.
47. Мирон Т., Хочаев Қ., Исломов Ш. Методикаи таълими адабиёти тоҷик. Душанбе: Маориф, 1991.
48. Мирон Т. Таълиму таҳлили асарҳои лирикӣ Душанбе: Маориф, 1992.
49. Истамова М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Қисми 1 – Самарқанд: Донишгоҳи давлатии Самарқанд, 2003.
50. Истамова М. Масъалаҳои муҳими таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои 5–9. Самарқанд, 2008.
51. Истамова М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. қисми 2 (Синтаксис).– Самарқанд, 2010.
52. Истамова М., Адашуллоева Г. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. (Дар асоси технологияи нави таълим). – Самарқанд, 2015.
53. Хочаев И. Методикаи мухтасари забони тоҷикӣ. Душанбе, 1995.

IV. Интернет сайтлар:

1. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.
2. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
3. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш Бош илмий методик маркази.
4. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet.
5. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.
6. <http://yandex.ru/yandsearch?text=Адабиёти тоҷик&clid=&lr=10334>

7. http://bse39.medtour.info/podrobno/tadzhikskiy_yazyk~76818.htm
 8. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=69
- 8506
9. http://toptjk.com/refjt/tojiki/357_abdurahmoni_chomi.html
 10. [bestdomen.com>mirzo_tursunzoda.html](http://bestdomen.com/mirzo_tursunzoda.html)
 11. http://bestdomen.com/mirzo_tursunzoda.html
 12. http://shahri_khurshed.blogspot.ru/
 13. tg.wikipedia.org>
 14. [toptjk.com>refjt/tojiki/336_savolnomai_test_az ...](http://toptjk.com/refjt/tojiki/336_savolnomai_test_az_...)
 15. <http://www.skachatreferat.ru/>